

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ÖZEL EĞİTİM BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN
NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN
7-12 YAŞ ARALIĞINDAKİ ÇOCUKLARIN
ZİHİN KURAMI BECERİLERİNİN İNCELENMESİ

Umut Haydar COŞKUN

İzmir
2015

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ÖZEL EĞİTİM BÖLÜMÜ**

**ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN
NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN
7-12 YAŞ ARALIĞINDAKİ ÇOCUKLARIN
ZİHİN KURAMI BECERİLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Umut Haydar COŞKUN**

**Danışman
Prof. Dr. Diğdem Müge SİYEZ**

**İzmir
2015**

**ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN
NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN
7-12 YAŞ ARALIĞINDAKİ ÇOCUKLARIN
ZİHİN KURAMI BECERİLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, “Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim. 24/07/2015

Umut Haydar COŞKUN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Özel Eğitim Anabilim Dalı Özel Eğitim Yüksek Lisans Programında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Diğdem Müge SİYEZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Alev GİRLİ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZEKES

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

29.06.2015

Prof. Dr. Ali Günay BALIM
Enstitü Müdürü

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10081964
Yazar Adı / Soyadı	UMUT HAYDAR COŞKUN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 37462689498
Telefon	5068942763
E-Posta	uhcoskun@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi
Tezin Tercümesi	Investigating of the Theory of Mind Skills of Normally Developed 7-12 Aged Children with Siblings with or Without Disability
Konu	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Bölüm	Özel Eğitim Bölümü
Anabilim Dalı	Özel Eğitim Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Özel Eğitim Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2015
Sayfa	161
Tez Danışmanları	PROF. DR. DİĞDEM MÜGE SİYEZ 49180299798
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Engelli Kardeş=Sibling with Disability, Yetersizliği Olan Kardeş=Sibling with Handicap, Zihin Kuramı=Theory of Mind, Zihin Teorisi=Theory of Mind
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 24.07.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

24.07.2015

İmza:.....

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında her türlü yardım, destek, ilgi ve deneyimleriyle çalışmalarına ışık tutan danışmanım Sayın Prof. Dr. Diğdem Müge SİYEZ'e sonsuz teşekkür ederim. Tezimle ilgili yapıcı geribildirimleri için Sayın Yard. Doç. Dr. Alev GİRLİ'ye ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZEKES'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez hazırlık sürecinde ve izinler konusunda bana kolaylık sağlayan 9. Aile Mahkemesi Hakimi Sayın Leyla SEZER'e ve mahkeme arkadaşım Gerçem DEMİR'e teşekkür ederim.

Uygulamalar sırasında gerekli izinleri veren ve katkılarını esirgemeyen okul yönetimlerine ve okullarda çalışan psikolojik danışmanlara teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde her zaman yanımda olan, her konuda manevi desteğiyle bana güç veren arkadaşım Hülya TORUN YETERGE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecinde her zaman yanımda olan, desteğini esirgemeyen Emin Emre UYSAL'a, Elçin AYRANCI'ya, Burcu LÜLECİ'ye, Okan LÜLECİ'ye, Bayram ŞİMŞEK'e, Duygu ALTIN'a ve Hande ÇELİKAY'a, Arzu Yıldız PEKER'e teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca her zaman maddi ve manevi desteğini esirgemeyen annem Meliha COŞKUN'a ve Cafer COŞKUN'a, tüm süreç boyunca sonsuz sabrı ve hoşgörüsü ile yanımda olan sevgili eşim Yeliz COŞKUN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	ii
ETİK İLKELERE UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN.....	iii
DEĞERLENDİRME KURULU ÜYELERİ.....	iv
YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xv

BÖLÜM I

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem.....	7
1.3. Problem Cümlesi.....	9
1.4. Alt Problemler.....	9
1.5. Araştırmanın Sayıltıları.....	10
1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	10
1.7. Tanımlar.....	10
1.8. Kısaltmalar.....	11

BÖLÜM II

2. KURAMSAL AÇIKLAMALAR.....	12
2.1. Aile ve Engelli Çocuk.....	12
2.1.1. Aile Kavramı ve Özellikleri.....	12
2.1.2. Aileye Engelli Bir Bireyin Katılımı.....	14
2.1.2.1. Aşama Modeli.....	14
2.1.2.2. Sürekli Üzüntü Modeli.....	15

2.1.2.3. Kişisel Yapılanma Modeli.....	16
2.1.2.4. Çaresizlik, Güçsüzlük ve Anlamsızlık Modeli.....	16
2.1.3. Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadığı Güçlükler.....	16
2.1.4. Engelli Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Tutumları.....	19
2.2. Kardeşlik İlişkileri.....	21
2.2.1. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri.....	21
2.2.1.1 Okul Öncesi Dönemde Çocuklar ve Kardeş İlişkileri.....	22
2.2.1.2. Okul Dönemi Çocuklar ve Kardeş İlişkileri.....	23
2.2.1.3. Ergenlik Döneminde Çocuklar ve Kardeş İlişkileri.....	25
2.2.2. Engel Tanısı Bulunan Bir Kardeşe Sahip Olmak.....	26
2.2.3. Normal Gelişim Gösteren Kardeşlerin Yaşadığı Duygular.....	27
2.2.4. Kardeşin Kabullenmesini ve Tutumlarını Etkileyen Faktörler.....	28
2.3. Zihin Kuramı.....	30
2.3.1. Zihin Kuramı Gelişimini Etkileyen Faktörler.....	32
2.3.1.1. Zihin Kuramı Gelişiminde Takvim ve Zekâ Yaşı Etkisi.....	32
2.3.1.2. Zihin Kuramı Becerilerine Sosyal İlişkiler ve Aile Etkisi.....	33
2.3.1.3. Zihin Kuramı Gelişimi ve Kardeş Etkisi.....	34
2.3.1.4. Zihin Kuramının Dil Gelişimi ile İlişkisi.....	37
2.3.1.5. Zihin Kuramı Gelişimine Cinsiyet Etkisi.....	39
2.3.1.6. Zihin Kuramı ve Yürütücü İşlevler.....	41
2.3.2. Zihin Kuramı Teorileri.....	42
2.3.2.1. Teorinin Teorisi.....	42
2.3.2.2. Simülasyon Teorisi.....	43
2.3.2.3. Modüler Teorisi.....	43
2.3.3. Zihin Kuramına Yönelik Eleştiriler.....	43
2.4. İlgili Araştırmalar.....	44
2.4.1. Yurtdışında Yapılan Araştırmalar.....	44
2.4.2. Yurtiçinde Zihin Kuramı ile İlgili Yapılan Araştırmalar.....	52

BÖLÜM III

3. YÖNTEM.....	57
3.1. Araştırma Modeli	57

3.2. Evren ve Örneklem.....	58
3.2.1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri.....	58
3.3. Veri Toplama Araçları.....	62
3.3.1. Peabody Resim ve Kelime Testi	62
3.3.2. Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu.....	63
3.3.3. Kişisel Bilgi Formu... ..	64
3.4. Verilerin Toplanması.....	64
3.5. Verilerin Çözümlemesi.....	65

BÖLÜM IV

4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	74
4.1. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerine Göre İncelenmesine Ait Bulgular.....	74
4.1.1. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerileri Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	74
4.1.2. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Cinsiyete Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	75
4.1.3. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Anne-Baba Birlikteliğine Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	78
4.1.4. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Ebeveynlerin Toplam Gelirine Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	81
4.1.5. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Annelerin Eğitim Durumuna Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi	84
4.1.6. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Babaların Eğitim Durumuna Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi.....	88

BÖLÜM V

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	93
5.1.Sonuç ve Tartışma.....	93
5.2. Öneriler.....	102
KAYNAKLAR.....	105

EKLER

EK-1 Kişisel Bilgi Formu

EK-2 Peabody Resim Kelime Testi

EK-3 Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu Uygulama Yönergesi

EK-4 Özgeçmiş

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1. Engelli Kardeşi Olan Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı.....	60
Tablo 3.2. Engelli Kardeşi Olmayan Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı....	62
Tablo 3.3. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları.....	68
Tablo 3.4.Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çeşitli Değişkenlere Göre Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t-Testi Sonuçları.....	69
Tablo 3.5.Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çeşitli Değişkenlere Göre Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Tek Yönlü Anova Sonuçları.....	71
Tablo 4.1. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerileri Bakımından Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları.....	76
Tablo 4.2.Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Cinsiyete Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	77
Tablo. 4.3. 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve cinsiyetlerinin ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları.....	78
Tablo 4.4. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Anne-Baba Birlikteliğine Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	80
Tablo. 4.5. 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve anne ve babanın birliktelik durumunun ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları.....	81

Tablo 4.6. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Ebeveynlerin Toplam Gelirine Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	82
Tablo. 4.7. 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve anne ve babanın toplam gelirinin ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları.....	84
Tablo 4.8. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Ebeveynlerin Toplam Gelirinin Zihin Kuramı Becerilerine Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları.....	85
Tablo 4.9.Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	86
Tablo. 4.10. 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve annelerin eğitim durumu ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları.....	88
Tablo 4.11. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerine Anne Eğitim Durumu Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları.....	89
Tablo 4.12.Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Babalarının Eğitim Durumuna Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	90
Tablo. 4.13. 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve babaların eğitim durumu ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları.....	92
Tablo 4.14. Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Babaların Eğitim Durumunun Zihin Kuramı Becerilerine Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları.....	93

ÖZET

**ENGELLİ KARDEŞİ OLAN VE OLMAYAN
NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN
7-12 YAŞ ARALIĞINDAKİ ÇOCUKLARIN
ZİHİN KURAMI BECERİLERİNİN İNCELENMESİ**

Özel Eğitim Bölümü

Yüksek Lisans Tezi

Umut Haydar Coşkun

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Diğdem Müge Siyez

Haziran -2015 xvi + 145 sayfa

Bu çalışmanın amacı, engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren 7-12 yaş aralığındaki çocukların zihin kuramı becerilerini incelemektir. Araştırma kapsamında İzmir ili sınırları içerisinde, çeşitli okullarda eğitimine devam eden engelli kardeşi olan ve normal gelişim gösteren 83 (43 Kız 40 Erkek) ile engelli kardeşi olmayan ve normal gelişim gösteren 86 (43 kız, 43 erkek) çocuk çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında zihin kuramı becerilerini ölçmek için Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu; katılımcıların alıcı dil düzeylerini belirlemek için Peabody Resim ve Kelime Testi; sosyo-demografik verileri toplamak için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Normal dağılım varsayımlarının sağlanması sebebiyle engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri bağımsız gruplar için *t* testi kullanılmış, kardeş durumu ve cinsiyet, anne ve baba birlikteliği, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve son olarak ebeveynlerin toplam geliri ortak etkisini incelemek için ise, iki yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise, şu bulgular elde edilmiştir. Engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri, engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocuklar lehine anlamlı bir fark göstermektedir. Alt problemler için değerlendirildiğinde ise, engelli kardeşi olan ve olmayan grupta kız katılımcıların erkek katılımcılara göre daha yüksek zihin kuramı becerilerine sahip olduğu,

ebeveynleri ayrı olan katılımcıların zihin kuramı becerilerinin ebeveynleri birlikte olan katılımcılara göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Annelerin eğitim durumu, babaların eğitim durumu ve ebeveynlerin toplam geliri arttıkça zihin kuramı becerilerinin de arttığı bulgulanmıştır. Fakat cinsiyet, ebeveyn birliktelik durumu, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve ebeveyn toplam geliri ile kardeş durumu ortak etkisine bakıldığında bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Elde edilen bu bulgular literatürdeki diğer bulgularla tartışılmış, çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Engelli Kardeş, Zihin Kuramı, Yetersizliği Olan Kardeş, Zihin Teorisi

ABSTRACT

**Investigating of the Theory of Mind Skills of
Normally Developed 7-12 Aged Children with Siblings with or
Without Disability
Special Education Department**

Master Thesis

Umut Haydar Coşkun

Thesis Advisor: Prof. Dr. Diğdem Müge Siyez

Haziran -2015 xvi + 145 pages

The aim of this study is to investigate theory of mind skills of normally developed children between ages 7-12 and who have and who do not have disabled sibling. Within the study, 83 normally developed children(43 girls, 40 boys) who have disabled siblings going on their education in several schools in İzmir and 86 normally developed children(43 girls, 43 boys) who do not have disabled siblings have been included. . Levels of receptive language of participants was determined by Peabody Picture Vocabulary Test. Personal information form developed by researcher was used to gather socio-demographic information. Firstly normally distribution assumption was checked and then independent samples *t* test was used for theory of mind skills of children with siblings with or without disability. Two way ANOVA was used for cumulative effect of parent income, mother education level, father education level, sibling status and sex, father-mother togetherness. Results of this study showed that: difference between theory of mind skills of normally developed children who have and who do not have retarded sibling is significant. When it is evaluated for sub problems, girl participants have higher scores in children with siblings with or without disability sibling. Children who have separate parents have also founded to have higher scores than children whose parents are together. When mother education level, father education level, parent income increase, skills of theory of mind also increases. However, when cumulative

effect of sex, mother education level, father education level, sibling status is taken into account, difference is not statistically significant. Findings were discussed with other findings in literature and several suggestions were made.

Anahtar sözcükler: Sibling with Disability, Sibling with Handicap, Theory of Mind

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın temelini teşkil eden problem durumu, problem cümlesi, alt problemler, araştırmanın önemi, sayıtlar, sınırlılıkları sunulmuş ve araştırmada kullanılan terimlere ilişkin kavramsal bilgilere yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

İnsanlık tarihi boyunca aile kavramı yapısal ve biçimsel değişikliklere maruz kalsa da, günümüzde de önemini sürdürmeyi başarmıştır. Bu durum ailenin biyolojik, sosyolojik, ekonomik ve politik pek çok tartışmaya konu olmasına sebep olmuştur (Hallaç ve Öz, 2014). En genel tanımıyla aile, kan bağı, evlilik ve evlat edinme gibi diğer yasal yollarla aralarında akrabalık ilişkileri bulunan ve çoğunlukla bir arada yaşayan bireylerin, sosyal, fizyolojik, psikolojik ve ekonomik gereksinimlerini karşıladıkları, bu sayede de topluma ve toplumsal kurallara uyum ve katılım sağlamaya çalıştıkları temel bir toplumsal birim olarak tanımlanmaktadır (Berçin Yıldırım, 2005).

Birçok kültürde aileye yeni bir üyenin katılması ise, hem öncesinde, hem de sonrasında heyecan verici, mutlu edici ve önemli bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple fetüs henüz anne karnındayken, aile ilişkilerini etkilemeye ya da şekillendirmeye başlar. Bu süreçte eşler “anne” ve “baba” gibi iki yeni kimlik edinir, bu kimliklerle de birbirlerinden beklentileri, ev içi sorumlulukları, yakın çevresiyle ilişkileri ve toplumsal ilişkileri farklılaşır (Akkök, 1994; Oktay, 2002; Karataş, 2003, Akt. Altuğ Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006). Çocuğa değişen bu aile ilişkileri içerisinde, olası durumlara karşı geliştireceği tutum-davranışlarını, karakterini, kişiliğini ve gelişimini, kısacası geleceğini sağlıklı bir şekilde tamamlamaya çalışır (Durmuş, 2008; Kılıçarslan, 2008; Tezel Şahin, 2005; Zepeda, Varela ve Morales, 2004; Akt. Konuk Er, 2011).

Aile sistemi bu görev ve sorumluluklarını, doğrudan ya da dolaylı tüm etkilerini, bireylerin oluşturduğu alt sistemlerle yerine getirir. Bu alt sistemlere ebeveyn-çocuk, karı-koca, kardeş alt sistemleri örnek verilebilir. Bu alt sistemlerden birisindeki duyguların ve davranışların niteliği diğer alt sistemleri de etkilemektedir. Örneğin, ebeveyn alt sistemindeki ilişkilerin olumlu ya da olumsuz seyretmesi, çocuk-ebeveyn ve kardeşlerin ilişkilerini aynı yönde olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Atasoy, 2002; Bos, van Balen ve Hermanns, 2010; Hakvoort, 2010; Minuchin, 1974).

Aile alt sistemlerinden biri de, kardeşlerin cinsiyet, yaş gibi bireysel özellikleriyle dâhil oldukları kardeş alt sistemidir. Aile içindeki kardeşler, bu alt sistem içerisinde birbirlerini etkilemektedir. Kardeşler birbirlerinin yaşamlarında önemli roller oynamaktadırlar (Atasoy, 2002; Pinel Jaquemin ve Zaouche Gaudron, 2012). Kardeş alt sistemi, çocukların oyunun yanı sıra, arkadaşlık, eğlence, destek, paylaşma, işbirliği, rekabet ve koruma gibi deneyimleri yaşadıkları, ilk sosyal becerilerini öğrenme fırsatı buldukları gruptur. Çünkü kardeş ilişkisi çocuklara anne ve babasının dışında ilk sosyal ilişkiyi ya da akran ilişkisi geliştirme fırsatı yaratırken; diğer yandan çocuklara kendileri ve başkaları hakkında birtakım şeyler öğrenmek için ilk önemli olanakları sağlayan çok özel bir ilişki olma özelliği taşır. Bu sayede de kardeşler, çocukların sosyal yaşamlarının ayrılmaz bir parçasını oluştururlar (Atasoy, 2002; Bozbey Akalın, 2005; Minuchin ve Fishman, 1996). Aynı zamanda çocuklar bu ilişki içerisinde, kendilerini kardeşleriyle kıyaslayarak sahip oldukları yetenekler ve değerler hakkında fikir sahibi olurlar (Zoylan Onat, 2005).

Çocukların kardeş alt sistemi içerisinde aldıkları roller nasıl bir yetişkin olacağını da şekillendirir. Çocuk eğitim almaya başlamasıyla birlikte kardeşleri dışında gruplarla yakınlaşır. Ebeveynlerin ya da kardeşlerin destekleyici ya da engelleyici tutumu bu kişilerarası ilişkileri de etkiler (Minuchin, 1974).

Aile içindeki kardeşlerden biri yetersizlikten etkilendiğinde ise, aile içerisindeki tüm bu ilişkiler, tüm alt sistemler ve benimsenen roller değişebilmektedir. Engelli bir çocuğa ya da kardeşe sahip ailelerin tüm bireyleri, normal gelişim gösteren çocuğa sahip aile bireylerine göre, daha fazla çaba sarf etmekte, daha fazla sorumluluk almakta, kişisel zevklerine daha az zaman ayırmaktadırlar (Roper, Allred, Mandleco, Freeborn ve Dyches, 2014; Şenel, 1995).

Engelli çocuğun normal gelişim gösteren kardeşi açısından değerlendirildiğinde ise, ailede engelli bir çocuğun olması, kardeş ilişkilerini etkilemekte, bu yüzden ailedeki normal gelişim gösteren çocukların, duygusal ve psiko-sosyal gelişimleri de etkilemektedir (Varol, 2005). Engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocuklar, bir yandan kardeşlerinin farklılığını anlamaya çalışırken, diğer yandan da normal kardeşi olan akranlarına oranla daha fazla sorumluluk aldıklarını ve anne babalarından daha az ilgi gördüklerini hissedebilirler (Şenel, 1995).

Aile içerisinde engelli bir çocuğun varlığı birçok değişken açısından incelendiğinde, ailenin ve aile içindeki bireylerin birçok değişken açısından farklı düzeylerde etkilendiklerini ortaya konmuştur. Fakat engelli çocukların anneleri, engelli çocukların babalarına göre daha fazla sorumluluk sahibi olmaya çaba harcamakta, daha fazla aktif rol oynamaktadır. Bu yüzden de annelerin ve babaların stres, depresyon, sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri puanları temel alındığında, annelerin babalara göre engelli bir çocuğun varlığından daha fazla olumsuz yönde etkilendikleri görülmüştür (Baykoç Dönmez, Bayhan ve Artan, 2001; Bilal ve Dağ, 2005; Dereli ve Okur, 2008; Deniz, Dilmaç ve Arıcak, 2009; Elçi, 2004; Kaçan Softa, 2013; Kahrman ve Bayat, 2008; Kutlu, 1998; Sabih ve Sajid, 2008; Tekinalp, 2001; Trute ve Hiebert Murphy, 2005). Bu araştırmalar göz önüne alınarak, alan yazında “Engelli çocuklar ve anneleri” örnekleme ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu, “engelli çocukların babaları veya kardeşleri” örnekleme ile ilişkili ise daha az sayıda araştırmanın olduğu dikkat çekmektedir.

Örneklemini engelli çocuğa sahip anneler ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin oluşturduğu araştırmalar incelendiğinde ise, engelli çocuğa sahip olan annelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri (Bagenholm ve Gillberg, 1991; Bahar, Bahar, Savaş ve Parlar, 2009; Dereli ve Okur, 2008; Karahan ve İslam, 2013; Rimmerman ve Stanger, 2001; Şengül ve Baykan, 2013; Özcanarslan, Karataş ve Aydın, 2014; Toros, 2002; Uğuz, Toros, Yazgan İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004), umutsuzluk düzeyleri (Ceylan ve Aral, 2007; Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009; Ünlüer, 2009; Gölalınış, 2005; Hamarta, Deniz ve Uslu, 2001), alkol bağımlılığı (Seltzer, Greenberg, Floyd, Petee ve Hong, 2001) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuş; yaşam doyumu ve kalitesi (Akandere, Acar ve Baştuğ, 2009; Brown, MacAdam Crisp, Wang ve Iarocci, 2006; Ende İnce ve GÜdücü Tüfekçi, 2015), özgüven, evlilik uyumu (Florian ve Findlar, 2001; Lin, Orsmond, Coster ve Cohn, 2011), stresle baş etme ve tükenmişlik düzeyleri (Duygun ve Sezgin, 2003) açısından değerlendirildiğinde ise, anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur.

Ayrıca engelli çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek arttıkça, umutsuzluk düzeylerinin azaldığı (Gölalınış Erhan, 2005; Horton ve Wallender, 2001; Karadağ, 2009; Örsal, 1998), sürekli kaygı puanlarının azaldığı (Coşkun ve Akkaş, 2009; Kahriman ve Bayat, 2008), depresyon puanlarının azaldığı (Gray ve Görgü, 2005; Holden, 1992; Yurdakul ve Girli, 1998), aile stresinin ve aile yükünün azaldığı (Feldman ve diğ., 2002; Sencar, 2007; Sivrikaya ve Çifci Tekinarslan, 2013; Tobing ve Glenwick, 2006), yılmazlık düzeylerinin arttığı (Özbay ve Aydoğan, 2013), benlik saygısının arttığı (Yurdakul ve Girli, 1998) ve aile işlevlerini daha sağlıklı yerine getirebildikleri (Kırbaş ve Özkan, 2013) görülmüştür.

Hangi engel grubundan olursa olsun, engelli bir çocuğa sahip olduğunu öğrenen anne ve babalar “şok, inkâr, gerçekçi olmayan amaçlar koyma, reddetme, kızgınlık, utanma, uzlaşma-pazarlık ve kabullenme” gibi belli dönemlerden geçerler. Bu aşamaların arasında geçen süre ve aşamaların şiddetli etkisi anne ve babaların kişilik yapısına göre farklılık göstermekle birlikte; çocuğun bakımını üstlenmek, sosyo-ekonomik durum, işlevsel yardım ve eğitimin, desteğin sağlanamaması gibi

zorluklar ve bunların sağlanmasında alınan aile içi ve aile dışı destekler, dönemlerin atlatılmasını etkileyen faktörlerdir (Konuk Er, 2011).

Yetişkinlerin tüm bu olumsuz duygularla hareket etmeleri ise, normal gelişim gösteren çocuklarının öz kontrol becerilerini geliştirmelerine engel olmakta, bunun sonucu olarak normal gelişim gösteren çocukla yetişkin arasındaki ilişkiler bozulmakta ya da normal gelişim gösteren çocuğun öfkesini bastırması söz konusu olmaktadır. Bastırılmış öfke de anksiyete ve mutsuzluğa yol açmaktadır (Kaymak Özmen, 2004).

Engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuklar da, tıpkı ebeveynleri gibi benzer süreçlerle etkilenebilir, bu aşamalarda ebeveynlerine benzer duygusal reaksiyonlar gösterebilirler. Engelli bir kardeşe sahip olmak, normal gelişim gösteren çocukların sosyal, duygusal süreçlerine zarar verip duygusal tepkilerinde; kızgınlık, düşmanlık, kıskançlık, suçluluk, üzüntü, endişe, korku, utanma ve sıkıntı, reddetme gibi olumsuz duyguları yaşamalarına neden olabilir (İçöz, 2001). Diğer yandan engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuğun ebeveynlerinin kabul edici tutumu, aile içi faktörler, kardeşlerin doğum sırası, kişilik özellikleri, kardeşlerin birbirine uyumu gibi faktörler, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşini kabullenme sürecini etkileyebilmektedir (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008; Choi ve Van Riper, 2014; Pirimoğlu, 1996).

Engelli kardeşin normal gelişim gösteren kardeş üzerindeki etkileri ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında ise birbiri ile çelişen sonuçlara rastlanmaktadır. Birçok araştırma sonucu engelli kardeşi olan bireylerin bu durumdan olumsuz olarak etkilendikleri ve psikolojik olarak kötü sonuçlarla karşılaştıklarını bulgularken, bazı araştırmalarda ise engelli kardeşi olan bireylerin bu durumdan olumsuz etkilenenmediklerini, aksine kendi yaşıtlarına göre birçok farklı beceriye sahip oldukları bulgulanmıştır. Fakat araştırmaların çoğu, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinden olumsuz yönde etkilendiğini vurgulamaktadır (Seligman ve Darling, 2007).

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren bireylerin örneklemine oluşturduğu çalışmalarda, engelli kardeşe sahip olan bireylerin anksiyete düzeylerinin daha yüksek olduğu (Şenel, 1995), kendilerini yalnız hissettikleri (Bagenholm ve Gillberg, 1991), davranış problemlerine sahip olduğu (Pirimoğlu, 1996), engelin derecesi arttıkça evliliğe yönelik tutumlarının olumsuz etkilendiği (Mutlu, 2013) kardeşleriyle aralarında daha fazla rekabet ve çatışma hissettikleri (Onat Zoylan, 2005) bildirilmektedir. Fakat bazı araştırmalarda ise, engelli kardeşlerine ilişkin tutumlarında fark olmadığı (Şenel, 1995), kardeşleriyle daha fazla iletişim halinde olduğu, daha fazla duygusal paylaşım gerçekleştirdikleri ve kardeşlerine daha fazla yardım ettikleri (Rimmerman ve Raif 2001), kardeşlerini kabullenmelerinde bir sorunun bulunmadığı (Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008; Girli, 1995) görülmüştür.

En genel tanımıyla zihin kuramı da, kişinin kendisinin ve diğer insanların zihinsel süreçlerini tahmin edebilmesi ve insanların kendi zihninden farklı bir zihne sahip olduğunu fark edebilme, kendisinin veya diğer insanların “niyet, inanç, istek, duygu, bilgi ve davranışlarını” anlayabilme ve zihinsel olarak bunları temsil edebilme yetisi için geliştirilmiş bir kuramdır (Flavell, 2004; Gallagher ve Firth, 2003; Schneider, Schumann ve Sodian, 2005). Zihin kuramı yeterliliklerinin tamamlanmasıyla çocuklar, gerçekliğin her insanın zihninde farklı bir şekilde temsil edilebileceğini içselleştirir, çevresinde yer alan insanların kanılarının çelişebileceğini anlamlandırır (Wellman, Cross ve Watson, 2001).

Zihin kuramından ilk kez 1978 yılında primatolog Premack ve Woodruff'un şempanze deneyleri ile ilgili bir makalede bahsedilmiştir. Sonrasında ise zihin kuramı, çocuklarda “inanç ve gerçeklik” arasında bağ kurmayı inceleyen bir kurama dönüşmüşken, son yıllarda yapılan araştırmalarla “kavramsal gelişim ve diğer bilişsel işlevler” de zihin kuramı içerisinde ön plana çıkmıştır (Schneider, Lockl ve Fernandez, 2005).

Zihin kuramı yeteneği 18 aylıken ilk kez ortaya çıkan işaretlerle, ortak dikkatle başladığı, gelişimsel olarak tamamlana tamamlana devam ettiği ve 9 ile 11

yaşlarda da gaf yapma (faux pas) kavramı ile gelişimini tamamladığı ileri sürülmektedir (Baron Cohen, 1995). Bu yetenekler, gelişim sırasına göre: birinci-derece yanlış inanç, ikinci-derece yanlış inanç, metafor, ironi algısı ve son olarak gaf yapma kavramı olarak sınıflanabilmektedir (Değirmencioğlu, 2008).

Anne babaların çocuk yetiştirme tutumlarının, anne, babanın psikolojik sağlığı durumunun, çocuğun anne babası ile sağlıklı, doyurucu bir ilişkiye sahip olmasının, bireyin çevresiyle kurduğu ilişkiler başta olmak üzere birçok faktörün birey üzerinde etken olduğu kabul edilmektedir (Kaya, 1997).

Alanyazın incelendiğinde ise, çeşitli tanı gruplarından engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin ne düzeyde ya da hangi yönde etkilendiğine ilişkin herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Tüm bu nedenlerle çeşitli tanı gruplarından engelli kardeşe sahip çocuklarla yapılacak bir çalışmaya gereksinim olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı ise, engelli kardeşe sahip olan ve olmayan, 7-12 yaş arasındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin bazı sosyo-demografik değişkenlere göre (cinsiyet, ebeveyn birliktelik durumu, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, ebeveynlerin toplam geliri) anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesidir.

1.2. Amaç ve Önem

Zihin kuramı bireyin kendisini ve çevresini algılamasında, yaşamını düzenleyebilmesinde önemli bir süreçtir. Aileye engelli bir çocuğun katılımı ise, kişisel ya da çevresel, olumlu ya da olumsuz birçok etkiye yol açabilmektedir. Engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin nasıl etkilendiğinin incelenmesinin önemli olduğu, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren bireyler ve zihin kuramı arasındaki ilişkiye dair daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

İlgili alanyazın incelendiğinde de, ebeveyn ve kardeş etkisinin zihin kuramını hangi yönde etkilediğine ilişkin çalışmaların yapıldığı görülmektedir (Boratav, 1998; Courtin ve Melot, 1998; Peterson, 2000; Sabbagh ve Seamans, 2008; Karakkelle, 2012). Fakat engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ilişkin ise Türkiye’de herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Farklı bir kültürel ortamda bu konuda bir araştırmanın yapılmasının, kültürler arası karşılaştırmalara olanak sağlamak açısından da alanyazına önemli bir katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Normal gelişim gösteren kardeşler arası ilişkilerde olduğu gibi, herhangi bir engeli olan kardeşe sahip normal gelişim gösteren bireylerin kardeş ilişkilerinde de çeşitli değişkenlerin etkisi olduğu varsayılmaktadır. Bunlar normal gelişim gösteren kardeşe ait (yaş, cinsiyet) ve aileye ait (anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, ebeveyn birlikteliği, ebeveynlerin toplam geliri) değişkenler şeklinde sınıflandırılabilir (Zoylan Onat, 2005). Bu nedenle araştırmada engelli kardeşin normal gelişim gösteren kardeşinin zihin kuramı becerilerinin cinsiyet, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, ebeveynlerin birliktelik durumu, ebeveynlerin toplam geliri gibi değişkenler açısından da incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Bu çalışmadan elde edilen verilere dayanarak, 7–12 yaş arasında olup, engelli bir kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuklar değerlendirilmiş olacaktır. Bu araştırmadan elde edilen bulguların da, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren bireylerin ailelerinin çocuklarını daha iyi tanımasında ve eğitim gördüğü kurumun eğitim planlamasında kullanılabileceği gibi, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların toplumca daha iyi anlaşılabilmesinde, olası ihtiyaçlarının tespit edilmesinde ya da daha iyi tanılanmasında olanak sağlayabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca bu araştırmadan elde edilecek bulguların, gelecekte bu alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara aydınlatıcı ön bilgi sağlayarak, yol gösterici veriler sunabileceği ön görülmektedir.

1.3. Problem Cümlesi

Engelli bir kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren 7-12 yaş aralığındaki çocukların zihin kuramı becerileri bazı sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

1.4. Alt Problemler

1. Engelli bir kardeşe sahip olan ve olmayan, normal gelişim gösteren 7-12 yaş aralığındaki çocukların zihin kuramı becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

2. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren, 7-12 yaş arasındaki bireylerin zihin kuramı becerileri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

3. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren, 7-12 yaş arasındaki bireylerin zihin kuramı becerileri anne-babanın birlikteliği durumunda anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

4. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren, 7-12 yaş arasındaki bireylerin zihin kuramı becerileri ebeveynlerin toplam gelir duruma göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

5. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren, 7-12 yaş arasındaki bireylerin zihin kuramı becerileri annelerin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

6. Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren, 7-12 yaş arasındaki bireylerin zihin kuramı becerileri babaların eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

1.5. Araştırmanın Sayıtları

1. Araştırma kapsamındaki engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocuklar Kişisel Bilgiler Formu'nu ve Gözlerden Zihin Okuma Testi'ni içten yanıtlamışlardır.

2. Araştırma kapsamındaki engelli kardeşe sahip olmayan normal gelişim gösteren çocuklar Kişisel Bilgiler Formu’nu ve Gözlerden Zihin Okuma Testi’ni içten yanıtlamışlardır.

3. Araştırma kapsamındaki örneklem grubundan elde edilen sonuçların genellenebileceği varsayılmaktadır.

4. Örneklemdeki normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerine ilişkin bildirilen, Rehberlik Araştırma Merkezi’nden alınan tanı ve zekâ düzeylerinin gerçeği yansıttığı varsayılmaktadır.

1.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma İzmir ili içerisinde ikamet eden engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocuklar ile sınırlıdır.

2. Bu araştırma, Peabody Resim ve Kelime Testi ile Gözlerden Zihin Okuma Testi’nin ölçtükleri ile sınırlıdır.

3. Bu araştırma Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda eğitimine devam eden çocuklar ile sınırlıdır.

4. Bu çalışmada 7-12 yaş aralığında engelli kardeşi olan ve olmayan 169 normal gelişim gösteren çocuk ile sınırlandırılmıştır.

1.7. Tanımlar

Bu çalışmada yer alan bazı tanımlar aşağıdaki gibidir.

Engelli: Türk Ceza Kanunu’nun 2005 yılında yayınlanan 5378 sayılı engellilere ilişkin kanununda, “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal becerilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi ifade eder.” şeklinde tanımlanmaktadır.

Özel Eğitim: “Özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim

programları ve yöntemleri, bu bireylerin tüm gelişim alanlarındaki özellikleri ile akademik disiplin alanlarındaki yeterliliklerine dayalı olarak uygun ortamlarda sürdürülen eğitimi” şeklinde tanımlanmaktadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 28360 sayılı Resmi Gazete, 2012).

Zihin Kuramı: Kişinin kendisinin ve diğer insanların zihinsel süreçlerini tahmin edebilmesi ve insanların kendi zihninden farklı bir zihne sahip olduğunu fark edebilme, kendisinin veya diğer insanların “niyet, inanç, istek, duygu, bilgi ve davranışlarını” anlayabilme ve zihinsel olarak bunları temsil edebilme yetisi için geliştirilmiş bir kuramdır (Scneider, Schumann ve Sodian, 2005).

1.8. Kısaltmalar

AAIDD	: Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APA	: Amerikan Psikiyatri Derneği
DSM	: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Bu bölümde engelli çocuğa sahip ebeveynler, kardeş ilişkileri, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuklar ve son olarak zihin kuramına ilişkin kuramsal açıklamalar ve ilgili araştırmalar yer almaktadır.

2.1. Aile ve Engelli Çocuk

2.1.1. Aile Kavramı ve Özellikleri

Ünlü'ye (2008) göre aile; evrensel, sosyal ve duygusal bir temele dayanan, içinde belli rollerle yaşayan üyeleri şekillendiren, diğer toplumsal kurumlarla iletişimini de koparmayan bir kurumdur.

Aile kavramının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışına ilişkin kesin bir kanıt olmamasına karşın, tarihsel kökeninin çok eskilere dayanan bir yapı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu denli eski bir yapının tanımlanması ise, içinde bulunduğu çağa göre değişiklik göstermiştir. Örneğin, önceleri geleneksel aile yapısı anne, baba ile iki ya da daha fazla çocuktan oluşan bir yapıyken; günümüzde aile kavramı sosyal çevresiyle ya da etki alanıyla birlikte ele alınan bir yapı özelliği göstermektedir. Geçmişten günümüze olan değişim dikkate alındığında aile kavramının oluşumunda da o dönemin sosyolojik, kültürel ve ekonomik yapısının belirleyici olduğu düşünülmektedir (Cavkaytar, 2010; Hallaç ve Öz, 2014).

Ailenin birçok niteliği ve toplumdaki önemi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne de konu olmuş, "Aile toplumun doğal ve temel birimidir; toplum ve devlet tarafından korunma hakkı vardır" şeklinde bir tanımlama bildirgede kendisine yer bulmuştur (Birleşmiş Milletler, 1948).

Anayasamızın 41. maddesinde İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne benzer şekilde "Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır" şeklinde tanımlanan aile, "ailenin korunması" başlığı altında devlet güvencesine alınmış, özellikle ailenin huzur ve refahını sağlamak, annenin ve çocukların korunması ile gerekli tedbirleri almak, ilgili kurumları oluşturmak bu güvencenin içerisine alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2001).

Ailenin evrensel ve anayasal tanımına karşın, ailedeki bu yapısal değişikliklerin etkisiyle ve özellikle boşanma gibi nedenlerle çocuklar biyolojik annesi ya da babasından birinden ya da her ikisinden uzakta büyüebilmektedir. Bu nedenle birçok araştırmada "bakımı üstlenen ebeveyn" tanımlamasının yanında "birincil bakıcı" gibi tanımlar sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Turnbull, Turnbull ve Wehmeyer, 2012). Yine de aile kavramındaki tüm bu yapısal değişikliklere ve farklı tanımlamalara karşın, pek çok kültürde anneler birincil bakıcı olma özelliğini günümüzde de sürdürmeye devam etmektedir (Özdemir, 2010; Uzuner, 2005).

2.1.2. Aileye Engelli Bir Bireyin Katılımı

Aileye doğum ile yeni bir üyenin katılımı aile içi dinamiklerde yeniliğe ve ilişkilerde değişikliğe neden olmakta, anne babaların, eş olarak birbirlerinden, hayattan, mesleklerinden, yakın çevrelerinden ve toplumdan beklentilerini büyük ölçüde farklılaştırmaktadır (Akkök, 1994; Goeke ve Ritchey, 2010; Özşenol, Işıksan, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003).

Aileye beklenen yeni katılımcının engelli doğması ya da engelin doğumdan sonra fark edilmesi/ortaya çıkması ise, tüm olumlu beklenti ve hayallerin yıkılması ile birlikte yoğun duygu ve kaygıları beraberinde getirir. Ailede engelli bir çocuğun doğumu, üyelerin yaşamlarını, duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen bir durumdur. Anne-babanın engel durumunu öğrendikten sonraki tepkilerinin "şok, üzüntü, suçluluk, inkâr, kırgınlık, kaygı, beklenmedik krizler, dış dünyanın tutumuyla yüz yüze gelmekten kaçınma, hayal kırıklığı, kendine güven ve

saygı duymada azalma” gibi duyguları ve tepkileri içerdği bildirilmektedir (Girli, 2004; Küçüker, 1993; Seligman ve Darling, 2007).

Engelli bir çocuğa sahip olduğunu öğrenen ailelerin gösterdikleri bu duygusal tepkiler değişik modellerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu modelleri aşama modeli, kişisel yapılanma modeli, sürekli üzüntü modeli ve çaresizlik, güçsüzlük ve anlamsızlık modeli oluşturmaktadır (Girli, 2004; Özdemir, 2002; Ünlüer, 2009).

2.1.2.1. Aşama Modeli

Bu modelin engelli çocuğa sahip bütün aileler için geçerli olduğu düşünülmektedir. Bu modele göre engelli bir çocuğa sahip olduklarını öğrenen ebeveynlerin gösterdiği tepkilerin çeşitli aşamalardan geçtiği görülmektedir. Bu aşamaların şokla başlayıp kabullenmeye kadar uzanan bir dizi duygusal tepkiyi içerdği vurgulanmaktadır (Ardıç, 2010; Darıca, Pişkin ve Gümüşçü, 1992; Dale, 1996; Doğan ve Çitil, 2011; Girli, 2004; Ardıç, 2010).

Engelli çocuğu olan anne-babaların geçirdikleri aşamalar bir noktaya kadar benzerlik göstermekle birlikte, anne-babalar, özellikle de babalar, bu aşamalar arasında gidip gelebilirler ya da bir aşamaya takılıp kalabilirler. Bu dönemler arası geçen süre ve duygunun yoğunluğu ebeveynlerin kişilik yapısına göre farklılık göstermekle birlikte; çocuğun bakımı, ekonomik yetersizlikler, uygun yardım ve eğitimin sağlanamaması gibi zorluklar ve bu zorluklar sırasında alınan aile içi ve aile dışı sosyal destekler, dönemlerin atlatılmasını etkileyen faktörlerdir (Ardıç, 2010; Özbey, 2010; Konuk Er, 2011).

Aşama modeline göre, çocuğunun engel tanısı aldığını öğrenen ailelerde sıklıkla gözlenen tepkilerden ilki “şok” tepkisidir. Genellikle bu duruma verilen duygusal reaksiyon ağlama, tepkisiz kalma, çaresiz kalma şeklinde kendini gösterir. Aileler, “şokun” ardından çocuklarının engelli olduğunu kabul etmek istemez, değerlendiren kişilerce tanının yanlış konduğunu iddia eder, “inkar” tepkisi verirler. Bu duygu çoğunlukla “bilinmeye karşı duyulan korkudan” kaynaklanmaktadır. İnkâr

tepkisinin ardından, çocuğunun engelli olduğunu öğrenmeleri sonucunda hayal kırıklığına uğrayan ve “ideal çocuğa” sahip olamadığını düşünen anne-babalar kabullenmeyi kolaylaştıran “acı çekme” sürecine geçmekte, yaşanan acı da “depresyona” sebep olabilmektedir. Daha sonra ebeveynler çocuğun özel durumunun nedeni olarak kendilerini görmeleri ya da daha önce yaptıkları hatalı davranışlar sonucunda ilahi bir güç tarafından cezalandırıldıklarını düşünmelerinden kaynaklı olarak “suçluluk” hissederler. Son olarak aileler, çocuklarının çevre tarafından alay konusu olacağı endişesi karşısında “utanma” duygusunu geliştirebilir ya da çocuklarının “iyileşebileceğine” inanarak bu konuda çaba sarf ederek “soruna” bir çare bulmak üzere çeşitli sağlık kuruluşlarına başvurabilirler (Acar, 2012; Akkök, 2003; Ardiç, 2010; Darıca, Pişkin ve Gümüşçü, 1992; Girli, 2004; Ünal, 2009).

Aşama modeline göre, tüm bu aşamaları başarıyla geçirmiş ebeveynlerin var olan durumdan ötürü rahatsızlık ve tedirginlik hissetmeyecek hale gelip artık çocuğuna nasıl yararlı olabileceğine yönelik tutumlar geliştirdiği, çoğunlukla olumlu bir sonuca ulaşarak, kendileri için daha mantıklı bir yaşam oluşturmaya çalışmakta oldukları aşamadır. Kısaca bu süreç, çocuğu tanımadan başlayarak, çocuğu anlamaya ve çocukla ilgili sorunları çözmeye kadar uzanmaktadır (Acar, 2012; Akkök, 2003; Ardiç, 2010; Darıca, Pişkin ve Gümüşçü, 1992; Girli, 2004).

2.1.2.2. Sürekli üzüntü modeli

Bu yaklaşıma göre, anne – babalar çocuklarının engelli olmasından dolayı sürekli bir üzüntü ve kaygı içindedirler. Bu kaygı ve üzüntü patolojik olarak değerlendirilmemelidir. Üzüntü ve kaygının sürekliliği aile içi yaşantılara, çocuğun engeline ve toplumsal tepkilere bağlıdır. Çocuğun farklılığının kabulü ve üzüntü bir arada yaşanabilir; ailenin uyum süreci böylece gelişir. (Akkök, 2003; Özdemir, 2002).

2.1.2.3. Kişisel Yapılanma Modeli

Duygulardan çok geçmiş deneyimleri, biliş basamağını temel almaktadır. Aileler normal gelişim gösteren bir çocuğa sahip olmayı düşündüğü için, farklı özelliklere sahip çocuk ailelerde yoğun kaygı yaratmaktadır. Bu şok döneminin ardından aile eski yapıları bir kenara bırakarak, tekrar bir yapılanma sürecine girmekte, kendilerine ve çocuklarına ilişkin farklı yapılar oluşturmaya başlamaktadır (Akkök, 2003; Özdemir, 2002).

2.1.2.4. Çaresizlik, Gücsüzlük ve Anlamsızlık Modeli

Farklı özellikleri olan bir çocuğa sahip anne ve babanın duyguları yakın çevrenin tepkileriyle, değerlendirmeleriyle yakından ilişkilidir ve anne babanın tepkilerinin, duygularının şekillenmesinde temel teşkil etmektedir. Yakın çevrenin engelli bir çocuğa sahip olmaya yüklediği anlam, anne ve babaların benzer duygulara sahip olmasına neden olmaktadır. (Özdemir, 2002; Akkök, 2003).

2.1.3. Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadığı Güçlükler

Engel tanısı bulunan bireylerin büyük ölçüde değiştirilemeyen, süreklilik gösteren engel hali ve engeline ya da gelişim basamaklarına bağlı olarak gelişen fiziksel, duygusal ve sosyal gereksinimleri ebeveynler için birçok güçlük teşkil etmektedir (Dereli ve Okur, 2008; Oğultürk, 2012).

Engelli ailelerin yaşadıkları bu güçlükler; çocukların durumuna ilişkin yeterli bilgi edinememe, sosyal çevrelerindeki insanlara çocuğun engel durumunu açıklamada yaşanan zorluk, çocukta engele bağlı olarak görülen davranış ve sağlık sorunlarını gidermeye çalışma, tedavi ve eğitim konusunda pek çok uzmanla görüşme zorunluluğu, çocuklarına uygun eğitim bulma çabaları, kariyer planlamalarında yaşadıkları kaygı, fiziksel ya da psikiyatrik sorunlar, daha fazla zaman, para ve enerji gereksinimi, bireysel boş zaman aktivitelerini, tatillerini sınırlama, engelli çocuklarının eğitimiyle ilgili yasalar ya da yönetmelikler hakkında

bilgi sahibi olma ve çocuğun geleceğine ilişkin kaygılar taşıma gibi birçok stres kaynağından oluşmaktadır (Acar, 2012; Ardıç, 2010; Heaman, 1995; Konuk Er, 2011; Küçüker, 1993; Siklos ve Kerns, 2006; Smith, Gartin, Mudick ve Hilton, 2005; Reichman, Corman ve Noonan, 2008; Sucuoğlu, 1995; Özşenol, Işıksan, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003).

Engelin derecesi arttıkça, bu güçlükler daha şiddetli hissedilebilmekte ve engelli çocuğun gereksinimleri uzun yıllar sürebilmektedir. Bu yüzden ailelerin yaşadıkları güçlükler içerisinde engelli çocuğun fiziksel bakımı önemli rol oynamaktadır. Anne babaların engeli olan çocuğun fiziksel bakımında yaşadığı temel güçlük, engelli çocuğun yaşı ilerledikçe giyinme-soyunma, ayakkabı bağlama, yemek yeme, banyo yapma, tuvalet gereksinimini karşılama, sokağa çıkma, akran ilişkileri geliştirme, anlayış ve kavrama gibi gereksinimlerinde kendilerine yaşam boyu bağımlı olabilmesidir (Sarı, 2001; Seligman ve Darling, 2007).

Engeli olan çocuğa sahip aileler, engelli çocuk kaynaklı güçlüklerin yanı sıra, toplumun engelli çocuklara karşı olan negatif tutumuyla karşılaşabilmekte ya da toplumun negatif düşüncede olduğu düşüncesine sahip olabilmektedirler. Bu durum tüm aile bireylerini duygusal ve sosyal açıdan etkileyebilmekte, anne babaların zamanla sosyal çevre ile ilişkilerini sınırlandırmasına, yalnızlaşmasına ve sosyal izolasyonuna yol açabilmektedir. Sosyal etkileşim ya da sosyal desteğin sınırlılığı, ya da yalnızlık duyguları ise anne babanın yaşadığı duygusal gerginliği daha da arttırmaktadır (Meyer ve Vadasy, 1996; Burke, 2004; Sileo ve Prater, 2011).

Kahrıman ve Bayat (2008) yaptıkları araştırmada, ailelerin yaşadıkları güçlükleri ve algıladıkları sosyal desteği belirlemeyi amaçlamış, araştırmalarına engelli çocuk sahibi 36 anne, 24 babayı dâhil etmiştir. Çalışmanın sonucunda tüm ebeveynlerin engelli çocuk kaynaklı çeşitli güçlükler yaşadığı, ebeveynlerin büyük bir bölümünün çocuğun bakımında daha fazla profesyonel destek almak istediği ve kendisinden sonra çocuğa kimin bakacağı konusunda endişe yaşadığı görülmüştür.

Genel olarak bu güçlüklerin ebeveynlerde oluşturduğu etki, çocuk doğmadan önce aile işlevlerinin sağlıklı ya da sağlıklı olmamasına (Özşenol, Işıksan, Ünay, Aydın, Akın ve Gökçay, 2003), ebeveynlerin yaşlarına (Rimmerman ve Muraver, 2001), aile fertlerinin bireysel dayanıklılıklarına (Küçüker, 2001), evde başka stres faktörlerinin bulunmasına (Cummings, Bayley ve Rie, 1966), ebeveynlerin algıladıkları sosyal desteğe (Özbey, 2010; Özdemir, 2010), engelin hangi tanı grubuna dâhil olduğuna, engelin ağırlık derecesine ve engelin ortaya çıkış zamanına (Akkök, Aşkar ve Karancı, 1992; Fantuzzo, Mcwayne, Perry ve Childs, 2004; Tobing ve Glenwick, 2006) bağlı olarak değişebilmektedir.

Tüm bu güçlükler ise, anne ve baba arasında eşit sorumluluk dağılımı ile sağlanmamaktadır. Hem annelerin, hem de babaların engelli bir çocuğa sahip olmaktan ötürü birçok güçlükle baş etmeye çalıştıkları vurgulansa da, anne ve babalar kendi içlerinde değerlendirildiklerinde, engelli çocukların annelerinin, engelli çocukların babalarına göre daha fazla sorumluluk sahibi olmaya çaba harcadığı, daha fazla güçlükle mücadele etmeye çalıştığı, bunun neticesinde engelli çocuk annelerinin “stres, depresyon, sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri” açısından daha fazla etkilendiği vurgulanmaktadır (Baykoç Dönmez, Bayhan ve Artan, 2001; Bilal ve Dağ, 2005; Dereli ve Okur, 2008; Dilmaç ve Arıcak, 2009; Elçi, 2004; Sabih ve Sajid, 2008; Kaçan Softa, 2012; Kahraman ve Bayat, 2008; Kutlu, 1998; Tekinalp, 2001; Trute ve Hiebert Murphy, 2005).

İnce ve Gündücü Tüfekçi (2015) engelli çocuğa sahip 123 ebeveynin katıldığı çalışmada, engelli bir çocuğa sahip olan ebeveynlerin evlilik uyumunu ve yaşam doyumlarını incelemiştir. Engelli çocuğu olan ebeveynlerin evlilik uyumunun düşük düzeyde olduğu ve yaşam doyumunu açısından yaşamlarından az memnun oldukları belirlenmiş, evlilik uyumu ve yaşam doyumları arasında pozitif yönde güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Engelli bir çocuğa sahip ebeveynler engelli çocuktan ya da toplumdan kaynaklı tüm bu güçlüklerle baş etmekte tek başlarına kaldıklarını vurguladıklarında ya da hissettiklerinde ise, engelli çocuklar ve engelli çocukların ebeveynleri toplumda

önemli bir risk grubunu oluşturmaktadır (Altuğ Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006). Ebeveynlerin maruz kaldıkları bu güçlükler ya da stres kaynakları, ebeveynlerin normal gelişim gösteren ve engelli çocukları ile etkili bir iletişim kuramamalarına, çocuklarına ilişkin gerçekçi olmayan beklentiler içine girmelerine, çocuğun duygusal ihtiyaçlarını göz ardı ederek yalnızca temel fiziksel ihtiyaçlarına odaklanmalarına, hatta engelli çocuğu reddetme ya da yok sayma gibi tutumlar geliştirmelerine yol açabilmektedir (Küçüker, 1993).

2.1.4. Engelli Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Tutumları

Çocuğun ya da çocukların doğumuyla genişlese de, ailenin temelini anne ve babanın birbirlerine karşı tutumları oluşturmaktadır. Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması ancak sağlam temeller üzerine kurulan bir evlilikle, aile bireylerinin arasında sağlıklı bir iletişim olmasıyla mümkündür (Ahmetoğlu, 2004).

Bowlby'nin bağlanma kuramına göre, çocuk, erken yaşta bakıcısıyla olan ilişkisinde bakıcının tepkileri temelinde zihinsel modeller geliştirmekte ve bu modeller kişinin daha sonra kişilerarası ilişkilerini yönlendiren bir rehber görevi görmektedir. Çocukluk döneminde güvenli bağlanmanın oluşamamasının yaşamın diğer evrelerinde süregelen kaygı için bir risk oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu noktada ebeveyn tutumlarının kaygının oluşumundaki önemli etkisi dikkat çekmektedir (Erözkan, 2012).

Ebeveynlerin engelli bir çocuğa sahip olması durumunda ise, engelli çocuğun yetiştirilmesi ile ilgili bazı kritik kararları vermeleri ve bazı sorumlulukları aile içindeki bireylerle paylaşımları gerekmektedir. Bu sebeple, engelli çocuğa sahip ebeveynler süreç içerisinde rol ve işlevlerde karışıklıklar, maddi problemler yaşayabilmekte, sağlıklı iletişim ortamının sağlanmasında ya da korunmasında güçlük yaşanabilmekte, normal gelişim gösteren diğer çocuğun ya da çocukların ihtiyaçları ertelenmekte ya da ikinci plana itilebilmektedir (Özşenol ve diğ., 2003). Bazı ailelerde ise, bu durumun tam tersi bir süreç yaşanabilmektedir. Bazı aileler

engelli çocuğu ve çocuğun ihtiyaçlarını geri plana itip, ilgisini, enerjisini ve dikkatini normal gelişim gösteren çocukları üzerinde yoğunlaştırabilmektedir (Ünal, 2009).

Bu durumlar gibi olumsuz aile yaşantıları, evlilik stresi ve ebeveynlerin depresyonu gibi faktörler ebeveyn-sosyal çevre ve ebeveyn-çocuk ilişkisini etkilemekte, doğal olarak kardeşler arasındaki ilişki de bu durumdan etkilenmektedir. Çünkü kardeşler arasındaki ilişki, çocukların birbirleriyle ve ebeveynleriyle olan ilişkileriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla ebeveyn-çocuk arasındaki olumsuz ya da olumlu durumlar, kardeşler arasındaki ilişkilere de aynı yönde yansımaktadır (Ahmetoğlu, 2004; Ardiç, 2010; Cavkaytar, Batu, Kartal, etin ve Güllüpınar, 2004; Fırat, 1994; Girli, 1995; Huseyinalizadeh Miyandoab, 2008; Kanyas, 2008; Konuk Er, 2011; Siegel ve Silverstein, 2001).

Pirimoğlu'nun (1996) bu hususta yaptığı, engelli kardeşi bulunan 90 normal gelişim gösteren çocuk ve anneleri ile engelli kardeşe sahip olmayan 90 normal gelişim gösteren çocuk ve annelerinin örneklemini oluşturduğu çalışmada, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşi bulunmayan normal gelişim gösteren çocuklara göre daha fazla davranış problemine sahip olduğu ve bu problemlerin, annelerinin kaygı düzeyi ve engelli çocuğa yönelik tutumu ile önemli ölçüde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Ünal ve Baran'ın (2012) yaptığı araştırma da bu bulguları desteklemektedir. Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişki incelenmiş, normal gelişim gösteren 9-17 yaş aralığındaki kardeşlerin engelli kardeşlerine yönelik tutumlarında, annenin çocuk yetiştirme tutumuyla ilgili olduğu, annenin engelli çocuğa yönelik olası olumsuz tutumu, normal gelişim gösteren kardeşin davranışlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Ebeveyn tutumunun bu denli önemli olduğu vurgulanmasına rağmen, bu tutumların değiştirilmesi ya da dönüştürölmesi oldukça zor ve zaman alıcı bir süreçtir. Bu nedenle tutumlarda meydana gelecek bir değişiklik tutumu meydana

getiren birleşenlerden en az birinde bir değişimin meydana gelmesi ile mümkündür (Ardıç, 2010).

Engelli bir çocuğa sahip ebeveynlerin olumlu ya da olumsuz tutumlarının oluşumunda rol alan birçok bileşen bulunmaktadır. Ebeveyn tutumları, bireyin gereksinimlerinin ya da güçlüklerinin etkisinden, bireyin edindiği bilgilerin etkisinden, yaşam boyu doğrudan deneyimden, eş ve sosyal çevre etkileşiminin etkisinden, ailedeki çocukların yaşlarından, boşanmanın olup olmamasından, modelden öğrenmeden, anne ve babadan, sosyal çevre etkisinden, medya ve kitle iletişim araçlarının etkisinden, bireyin kalıplaşmış tutumlarından ya da önyargılarından ve genetik, fizyolojik, kişilik özelliklerinden, toplumsallaşma sürecinden etkilenebilmektedir (Aksoy, 2010; Saban, 2010).

2.2. Kardeşlik İlişkileri

2.2.1. Gelişim Dönemlerine Göre Kardeş İlişkileri

Kardeşlik ilişkileri, ailenin tipi, ailedeki yaşam stili ya da doyumu, ailenin çocuk yetiştirme stili, ailenin tutumları, ailenin çocuk yetiştirme deneyimi, çocuk sayısı, çocuklar arasındaki yaş farkı, çocukların cinsiyeti, ailenin sosyo-ekonomik statüsü, kardeşlerden birinin yetersizliği varsa, yetersizliğin türü ve derecesi gibi birçok etmenden etkilenebilmektedir (Konuk Er, 2011; Sanders, 2004).

Gelişimsel açıdan ele alındığında ise, kardeşler arası ilişkilerin yaşamın her döneminde farklı özelliklere ve rollere sahip olduğu, kompleks özelliklerinin bulunduğu, uzun yıllar devam edebildiği görülmektedir. Belirli bir gelişim dönemindeki kardeşler arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için o dönemin genel özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü her bir gelişim dönemine geçiş, bireyin yaşamında önemli değişiklikleri de beraberinde getirir (Ahmetoğlu, 2004; Burke, 2004; Seligman ve Darling, 2007).

2.2.1.1 Okul Öncesi Dönemde Çocuklar ve Kardeş İlişkileri

Farklı kuramsal modeller 0–6 yaş arasındaki okul öncesi çocukluk dönemini farklı adlandırsalar da, kuramların ortak noktaları bu dönemin çocuğun yaşam boyu gelişim ve tüm yaşam dönemlerinde oluşturacağı etkilerin önemini vurgulamasıdır. Bu bağlamda, çocuk açısından yaşamının ilk yıllarında anne-babanın rolü tartışmasız çok önemlidir. Okul öncesi dönemdeki çocuk ile anne-baba ilişkisinin sağlıklı olması çocuğun hem kişilik gelişimi hem de yaşamının sonraki dönemleri ve yetişkinlik yaşamı için önemli bir temel oluşturmaktadır (Hallaç ve Öz, 2014; Sönmez, 2010).

Doğum sonrasındaki ilk yılda “haz ilkesiyle” sevgi, ilgi ve bakım talebiyle anneye tam bağımlı olan çocuk; ikinci ve üçüncü yaşlarında yürümeye, konuşmaya başlar, özerkliğini ilan eder, ailesi tarafından tehlikeden sakınma öğretimi ve yasaklar koyma bu yaşta gerçekleşir. Oyun dönemi olarak adlandırılan 3–6 yaş aralığında ise, kendi başına yemek yeme, bedenini dengeli kullanma gibi beceriler elde eder, iletişim sırasında kullandığı sözcük sayısını ve sosyal ilişkilerini arttırmalar (Ahmetoğlu, 2004).

Bu gelişim döneminde bir kardeş sahibi olunabilmekte ve okul öncesi dönemde kardeş ilişkileri gelişebilmektedir. Bu dönemde çocukların Dünya’ya geliş sırası aileler ve çocuklar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu gelişim döneminde çocuk ebeveynlerinin ilk müşterek çocuklarıysa, kardeşleri dünyaya gelene kadar (en az 9 ay) ebeveyninin ilgi ve sevgisini kimseyle paylaşmadan büyümekte, ailenin "örnek çocuğu" olarak görülmekte ve sosyal beklentilere daha kolay uyum sağlamaktadır. Kardeşin doğumunun ardından ise beklentiler değişebilmekte, ebeveynler ilk çocuğuna karşı, daha zorlayıcı, engelleyici olabilmekte, çocuklarına daha başarılı olmaları ve daha fazla sorumluluk almaları için baskı yapabilmekte ve hareketlerine daha fazla müdahalede bulunabilmektedir. Ayrıca bu dönemde büyük çocuktan hem kendini kontrol edebilmesi, hem de kardeşi ile olan ilişkisinde sorumluluk bilincinde olması erken yaşından itibaren beklenmeye başlanmaktadır (Berçin Yıldırım, 2005; Dere, 2009).

Bu dönemde çocuğun büyük kardeş olması durumunda ise, büyük kardeş ebeveynleri ile birlikte küçük kardeşlerinin dil gelişimi açısından büyük rol oynar. Bu rol ilk olarak, küçük kardeşin ilk “anlamsız seslerinde” ortaya çıkar. İlk bebeklikteki “anlamsız sesler”, kardeşlerin olumlu duyguları ve pekiştirmeleri ile “anlamlı seslere” dönüştürülmeye çalışılır. Küçük kardeşin 2 yaşına gelmesinin ve konuşmaya başlamasının ardından ise bu etki devam etmekte, büyük kardeş küçük kardeşin sözel becerilerinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca kardeşler birbirinin oyun arkadaşı olmakta ve büyük kardeş oyun sırasında “model olma” özelliği taşımaktadır. Kardeşlerin birbirlerinin eksik ya da güçlü yanlarını bilmeleri, model olarak öğretimin başarılı olmasını da kolaylaştırır (Ahmetoğlu, 2004; Berçin Yıldırım, 2005).

Bireyler çoğunlukla ilk akran ilişkisini okul öncesi dönemde aile içerisindeki kardeşle ya da kardeşlerle gerçekleştirirler. Kardeşlik ilişkisi, çocukların oyunun yanı sıra arkadaşlık, eğlence, destek, paylaşma, işbirliği, rekabet ve koruma gibi önemli paylaşımlar yaşadıkları, sosyal gelişimleri için bir başlangıç noktası olmakla birlikte, kişilik ve kimlik gelişimi açısından da önemlidir (Berçin Yıldırım, 2005; Minuchin ve Fishman, 1996; Özbey, 2010). Ancak çocuklar 4 yaşına geldiklerinde büyük kardeşle aralarındaki uyum ve işbirliğinin doğası değişmektedir. Yapılan çalışmalar çocuklar 4 yaşına geldiklerinde sosyo-bilişsel gelişiminde kardeşler birbirleri için etkili bir arkadaş olmasının yanında etkili bir hasım (antagonist) haline geldikleri üzerinde durmaktadırlar (Onat Zoylan, 2005).

2.2.1.2. Okul Dönemi Çocuklar ve Kardeş İlişkileri

Çocuk doğduğu andan itibaren sürekli bir gelişim öğrenim süreci içerisinde. Çocuk okul öncesi dönemde nispeten kısıtlı bir şekilde, büyük ölçüde aile fertleriyle öğrenmeyi gerçekleştirirken, bir süre sonra okul, öğretmen ve akran grupları gibi figürler hayatına dâhil olur. Bu dönemde çocuk zamanının büyük bölümünü ev dışında, oyunda ya da okulda geçirebilir. Cinsel kimliğini iyice benimseyen çocuk, bu dönemde arkadaşlık ilişkilerini büyük ölçüde kendi cinsiyetinden çocuklarla

oluşturur ve akran gruplarıyla dürtüleri nedeniyle çekişmeler yaşayabilmektedir. Bu dönemde kurulan sosyal ilişkiler ise, büyük ölçüde okul öncesi dönem aile ilişkilerinin niteliği ile şekillenmektedir (Ahmetoğlu, 2004; Berçin Yıldırım, 2005; Sani Bozkurt, 2012).

Kardeş ilişkileri ise okul dönemi çocuklar için daha eşitlikçi hale gelmektedir. Kardeş ilişkilerinde bu dönemde daha bağımsız olunmaya çalışılmakta, yeni arkadaşlıklar ve gruplar edinme, evde daha az zaman geçirmeye başlamaya sebep olmakta, bu sebeple kardeşlik ilişkisinin duygusal niteliği korunsun da, birlikte daha az oyun oynamaya, birlikte daha az zaman geçirmeye sebep olmaktadır. Bu dönemde kardeşler birlikte geliştirdikleri sosyal becerileri tecrübe etmekte ve bu doğrultuda aile dışındaki insanlarla ilişkilerini şekillendirmektedirler (Ahmetoğlu, 2004; Seligman ve Darling 2007).

Ancak bu dönemde kardeşler arasındaki ilişkinin etki alanının nispeten daralmasına rağmen, kardeşler birbirlerinin sorunlarını ebeveynlerine nazaran daha iyi anlayabilmekte ve kendi aralarında ebeveynlerinden daha etkili bir iletişim kurabilmektedir. Kardeşler kendi aralarında, arkadaş ilişkileri, zor bir öğretmenle başa çıkma gibi konuları tartışabilmekle, toplumsallaşma sürecinde ebeveyne kıyasla kardeşler daha etkili olmaktadır (Dere, 2009).

Bu dönemde çocuğun dış dünyaya açılmış olmasına karşın, akademik başarısında ve toplumsallaşmasında, aile etkisi ve ailenin önemi hala etkisini göstermektedir. Ailelerin eğitim sürecine dâhil olmalarının, çocuğun yetersizliği bulunsun da, bulunmasın da öğrenme davranışlarını, okul performansını olumlu yönde etkilediği; sınıf içi ve sınıf dışı problem davranışlarını ise önemli ölçüde azalttığı vurgulanmaktadır (Fantuzzo, Mcwayne, Perry ve Childs, 2004; Keçeli Kaysılı, 2008).

2.2.1.3. Ergenlik Döneminde Çocuklar ve Kardeş İlişkileri

Ergenlik fiziksel büyümenin, cinsel gelişmenin, bilişsel gelişmenin, biyolojik büyümenin ve psiko-sosyal olgunlaşmanın gerçekleştiği, çocukluktan erişkin hayata geçiş dönemi olması nedeniyle, erişkinlikteki yaşamla ilgili önemli kararların verilebildiği, hızlı fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerle karakterizedir. Bu dönem, insan gelişim dönemleri içinde en önemli evrelerden biridir (Gül ve Güneş, 2009; Parlaz, Tekgül, Karademirci ve Öngel, 2013).

Ergenlik dönemi, bireyin gelişiminin olumlu olması için fırsatlar sağlayan bir dönem olmanın yanında, bireylerin riskli davranışlara ve riskli akran gruplarına en fazla yöneldikleri dönem olma özelliği de taşır. Olası riskli davranışları ve yakınlaştıkları riskli gruplar ile ergenler önemli tehlikelerle karşı karşıya gelebilirler. Bu gelişimsel sorunlar duygusal alanda bir karmaşaya, düşünce ve davranışlarda anlaşılması güç değişmelere yol açabilir, dürtülerdeki kabarma ve şiddetlenme ego üzerinde bozucu bir etkiye neden olabilir (Kıran Esen, 2003).

Ergenlerde riskli davranışlar ve riskli akran gruplarıyla yakınlaşma ile ilişkili olduğu düşünülen bir diğer değişken ise akademik başarıdır. Genel olarak bu başarısızlığın öğrenciden, aileden, eğitim-öğretim yapılan kurumlardan kaynaklanan nedenler gibi birçok nedeni vardır. Özellikle ergenlik döneminde yoğunluk kazanan olumsuz riskli davranışlar ve riskli akran ilişkileri bu dönemdeki başarısızlığın nedenlerindendir (Ögel, 2007). Bu nedenle ergenlik dönemindeki problem davranışların önlenmesi açısından en önemli unsurlardan birisi de risk faktörlerinin belirlenmesidir. Çünkü risk alma eğilimi yüksek olan ergenlerin problem davranışları gösterme sıklığının biraz daha fazla olduğu bildirilmektedir (Siyez ve Aysan, 2007).

Ergenlik dönemindeki kardeş ilişkileri bakıldığında ise, ergenlik dönemindeki bireyin büyük kardeş olması durumunda, toplum ve aile büyük kardeşin küçük kardeşine rol model olması, güvenliğini sağlaması görevlerini yüklemeyi sürdürmektedir. Büyük kardeşin sağladığı rol modellik ve güvenlik sonucunda, küçük kardeş genellikle büyük kardeşe güçlü bir duygusal bağ ile bağlanır. Büyük

kardeşlerini bir “sırdaş” ya da bir “danışman” olarak görürler. Bu ilişki ise, büyük kardeşlerin liderlik özelliklerini ve toplumsal ilişkilerdeki egemenliğini olumlu yönde etkilemektedir (Ahmetoğlu, 2004; Berçin Yıldırım, 2005; Onat Zoylan, 2005; Seligman ve Darling, 2007).

Azmitia ve Hesser (1993) yaptıkları çalışmalarında, ebeveynlerinden aldığı bu görevi yerine getiren, küçük kardeşlerine olumlu geribildirim veren, onların günlük hayatı ile ilgili sorularını dikkatle cevaplayan ve onlara rehberlik eden büyük kardeşlerin, küçük kardeşlerinin öğrenme ve bilişsel gelişim sürecini olumlu yönde etkilediği sonucuna varmıştır. Büyük kardeşin bu sorumluluğu almaması ya da engel hali sebebiyle alamaması halinde ise, küçük kardeş bu olumlu ilişkiden mahrum kalmaktadır (Israelski, 2008).

Büyük kardeşler ebeveynlerinin ya da kardeşlerinin yüklediği rolleri benimsemekte problem yaşamamakta fakat ailelerine bu görevleri yüklemesinden dolayı kızgınlık duyabilmektedirler. Bu sebeple ilişki içerisinde büyük kardeşler ne küçük kardeşleri tarafından, ne de aileleri tarafından olumlu ya da olumsuz bir şekilde eleştirilmekten hoşlanmazlar. Bu durum da kardeşler arasında çatışmalara, bazen de rekabete yol açabilmekte, ebeveyn-büyük kardeş arasında gerilime yol açabilmektedir (Ahmetoğlu, 2004).

2.2.2. Engel Tanısı Bulunan Bir Kardeşe Sahip Olmak

Engelli bireyin normal gelişim gösteren kardeşleri de aile sistemlerinin önemli bir parçasıdır. Kardeşler arasındaki ilişki karşılıklı etkilere sebep olabilmektedir. Kardeşlik ilişkisi sürecinde normal gelişim gösteren kardeş engelli kardeşini önemli ölçüde etkileyebildiği gibi; engelli kardeşinden önemli ölçüde etkilenebilmektedir (Doğan, 2014; Girli, 1995).

Gelişim döneminde engelli bir kardeşe sahip olmak, kardeşlik ilişkilerinin diğer dönemlerden daha sıkı, daha yoğun olmasına sebep olmaktadır. Kardeşler bu dönemde engelli kardeşleriyle oyuncaklarını, giysilerini, odalarını ve ebeveynlerini

paylaşmalarının yanında, ebeveynlerinin yaşadığı kabullenme sürecini, üzüntülerini, stres faktörlerini ve diğer birçok güçlüğü de paylaşırlar (Pirimoğlu, 1996; Seligman ve Darling, 2007).

Engelli bir kardeşe sahip olmanın bu karmaşık yapısı nedeniyle normal gelişim gösteren kardeşler üzerindeki etkileri her zaman olumlu ya da olumsuz yönde seyretmemektedir. Engelli kardeşe sahip olmanın olumlu etkisi olarak normal gelişim gösteren kardeşlerin, özgüven, duyarlılık, sorumluluk gibi duyguları geliştirebildikleri, insanlara ya da düşüncelere karşı farklı anlayış ve kabul geliştirebildikleri bildirilmektedir (Küçük, 1997; Berçin Yıldırım, 2005).

Ebeveynlerin engelli çocuktan dolayı yaşamış olduğu güçlükler, annenin ilgisinin, zamanının ve enerjisinin çoğunu engelli çocuğuna vermek zorunda kalmasına, çocuğun bakımı için gerekli olan zaman, enerji, para gibi gereksinimlerinin karşılanmasında zorluk yaşamasına, ebeveynlerin normal gelişim gösteren diğer çocuk ya da çocuklardan uzaklaşmasına sebep olabilmektedir (Bagenholm ve Gilberg, 1991; Onat Zoylan, 2005; Sarıhan, 2007). Ayrıca ebeveynler engelli çocuğun gereksinimlerini yerine getiremediğinde, yardım alabilmek için normal gelişim gösteren kardeşlerle sorumluluğu paylaşmakta, bu sorumluluk miktarı arttıkça da, normal gelişim gösteren kardeş olumsuz etkilenebilmektedir (Meyer ve Vadasy, 1996).

Bu sebeple nispeten arka planda kalan ve akranlarına göre fazlaca sorumluluk alan normal gelişim gösteren çocuklar, ebeveynlerine nazaran engelli kardeşin bakımını “daha stresli”; engelli kardeşinin bilişsel becerilerini ise “daha başarısız” olarak tanımladığı, içselleştirdiği ya da algıladığı bildirilmektedir (Griffiths ve Unger, 1994).

2.2.3. Normal Gelişim Gösteren Kardeşlerin Yaşadığı Duygular

Normal gelişim gösteren kardeşler, engelli kardeşlerinin sosyalleşmesi ve topluma kazandırılabilmesi için gereken sosyal, psikolojik ve eğitsel desteği

sağlamada büyük önem taşımaktadırlar. Ancak engelli bir kardeşe sahip olmaya ilişkin yaşadıkları karmaşık içsel duyguları, kardeş ilişkilerini güçleştirebilmektedir (Ahmetoğlu, 2004).

Engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin duygularına odaklanan bir çalışmada ise, normal gelişim gösteren kardeşlerden engelli kardeşlerini tek kelimeyle özetlemeleri istenmiş, 44 normal gelişim gösteren kardeşin 12'sinin mutlu ve iyi yürekli; 11'inin huysuz, zeki, sevgi dolu ve eğlenceli; 10 kişinin inatçı; 9 kişinin rahatsız edici ve üzücü; 8 kişinin uykucu, yardımsever ve yaramaz; 7 kişinin utandıran, farklı, hareketli ve havalı; 5 kişinin tembel; 2 kişinin ise tuhaf olmak üzere kardeşlerini olumlu ya da olumsuz birçok sözcükle tanımladıkları bildirilmiştir (Connors ve Stalker, 2002).

Engelli bir kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocuklar, engelli kardeşe ya da ebeveynlerine karşı, ebeveynlerine benzer duygular hissedebilmektedir. Bu duygular çoğunlukla olumsuz olmaktadır. Normal gelişim gösteren kardeşler, anne babalarının engelli kardeşi ile daha fazla ilgilenmesi, dikkatini ona yöneltmesi ya da fazla zaman geçirmesi nedeniyle "kıskançlık ve kızgınlık"; ev içi ve ev dışı tüm sorunlardan engelli kardeşini sorumlu tutup "düşmanlık"; kardeşine yönelik olumsuz tutumundan dolayı ya da kardeşinin engelinin kendisinden kaynaklandığını düşündüğünden dolayı "suçluluk"; ebeveynlerinin üzüntüsünden etkilenecek "üzüntü"; kendisinin de engelli olabileceği düşüncesiyle "korku"; kardeşinin engelinden dolayı sosyal çevresinde "utanma ve sıkıntı" duygularını yaşayabilirler (Ahmetoğlu, 2004; Bagelholm ve Gilberg, 1991; Huseyinalizadeh Miyandoab, 2008; İçöz, 2001; McHale ve Haris, 1992; Meyer ve Vadasy, 1996; Onat Zoylan, 2005; Seligman ve Darling, 2007; Surratt, 2008).

2.2.4. Kardeşin Kabullemesini ve Tutumlarını Etkileyen Faktörler

Ailenin işleyişinde ebeveynlerin yaşadığı güçlüklerin, özellikle anne ilgisinden mahrum kalmasının ve aile üyelerinin rollerinde meydana gelen değişikliklerin engelli kardeşleri yüzünden meydana geldiğini düşünen normal gelişim gösteren

kardeşler, kıskançlık, düşmanlık, kızgınlık, üzüntü ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duyguları da beraberinde getirerek, engelli kardeşe yönelik olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilebilecek tutumlar geliştirebilmektedirler (Ahmetoğlu, 2004; Bagelholm ve Gilberg, 1991; Girli, 1995; Siegel ve Silverstein, 2001).

Engelli bireyin normal gelişim gösteren kardeşinin bu engelden dolayı olumlu ya da olumsuz etkilendiğine ya da hiç etkilenmediğine ilişkin, alanyazında birbiriyle çelişen araştırma bulguları bulunmaktadır. Fakat araştırmaların çoğunluğunda normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinden olumsuz yönde etkilendiği, kabullenme ve tutum ilişkisinin de bu etkilenme ile doğru orantılı olduğu yönünde sonuçlar elde edilmiştir (Seligman ve Darling, 2007).

Normal gelişim gösteren kardeşler, engelli kardeşine ilgi ve sevgi göstermeyerek ya da engelli olduğunu kabul etmeyerek reddedici tutuma; aile içi problem durumlarında ebeveynlerine ya da engelli kardeşlerine yardım ederek arabulucu rolü üstlendikleri uzlaşıcı tutuma; bireysel farklılıklara, ailesel bağlara önem vererek engelli kardeşlerine uyum sağladıkları kabul edici tutuma sahip olabilmektedirler (Berçin Yıldırım, 2005; Onat Zoylan, 2005).

Araştırmalara bakıldığında ise, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuğun ebeveynlerinin kabul edici tutumu, aile içi faktörler, kardeşlerin doğum sırası, cinsiyet, bireylerin sosyo-ekonomik, kültürel, kişilik özellikleri, kardeşlerin birbirine uyumu gibi faktörler, kardeşlerin aldığı ev içi sorumluluğun düzeyi, normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşini kabullenme sürecini, tutumlarını ya da günlük yaşamını etkileyebilmektedir (Aksoy, 2010; Aksoy ve Berçin Yıldırım, 2008; Ardıç, 2010; Choi ve Van Riper, 2014; Huseyinalizadeh Miyandoab, 2008; Surratt, 2008; Olcay Gül, 2012; Özdemir, 2010).

Yapılan araştırmalara göre, “doğum sırası” ya da “yaş farkı” kabullenme ve tutumu etkileyen faktörlerden biri olarak görülmektedir. Küçük kardeşinin engelli olması durumunda büyük kardeşler, daha fazla sorumluluk almakta, daha fazla güçlkle baş etmeye çalışabilmektedir. Büyük kardeşin cinsiyetinin kadın olması ve

engelli kardeşin bir bakıcıya gereksinim duyması durumunda ise, bu sorumluluklara bakıcılık sorumluluğu da eklenmekte, büyük kız kardeş ikincil bir bakıcıya dönüşebilmektedir. Bu sorumluluklar da büyük kardeşlerin kendisine daha az zaman ayırmasına ve strese sebep olabilmekte, kardeş kabulünü veya kardeş tutumunu etkileyebilmektedir. Fakat ebeveynlerinin engelli kardeşe ve normal gelişim gösteren kardeşe yönelik tutumlarının, kabullenmelerinin olumlu olması, ailenin sosyo-ekonomik seviyenin nispeten yüksek olması, engelin derecesinin düşük olması ya da dışarıdan fark edilmemesi gibi faktörler, kardeş tutumunu olumlu yönde etkileyebilmektedir (Burke, 2004; Porter ve Mckenzie, 2000; Seligman ve Darling, 2007; Siegel ve Silverstein, 2001; Olcay Gül, 2012).

Birçok ailede tüm bu olumlu ve olumsuz faktörler bir arada görülebilmektedir. Bu sebeple bireyde oluşan tutumu tek bir faktörle açıklamaya çalışmak başarısızlığa yol açabilmektedir. Tutumlar bireysel, çevresel ve aileye özgü tüm olumlu ya da olumsuz faktörlerin bir araya gelmesiyle gelişmektedir (Seligman ve Darling, 2007; Siegel ve Silverstein, 2001).

Örneğin, alanyazında engelin türü ve derecesinin kardeş kabulünde önemli bir faktör olduğu vurgulanmasına karşın, engelin türü ve derecesinin normal gelişim gösteren kardeşin kabullenmesinde veya tutumlarında fark yaratmadığını belirten araştırmalar da bulunmaktadır (Bagelholm ve Gillberg, 1991; Breslau, Weitzman ve Messminger, 1981; Şenel, 1995; Akt. Olcay Gül, 2012).

2.3. Zihin Kuramı

Çocuklar yaşamlarının ilk yıllarından itibaren sosyal etkileşimle kendileri ve başkalarına yönelik; şüphe etmek, inanmak, şaşırmak, hayal etmek ve taklit etmek gibi tepkiler geliştirebilmekte, dış dünyayla ilgili zihinsel çıkarsamalar oluşturma olanağı bulmaktadırlar (Astington, Haris ve Olson, 1988; Keçeli Kaysılı, 2013).

Küçük çocuğun kendisinin ve başkalarının zihnini anlama sürecinin incelenmesi 1900'lerin başlarında Piaget'nin çocukların düşünce sistemleri

hakkındaki çalışmaları ile başlamış, günümüzde ise bu çıkarsamalar sistemi bir “kuram” olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu zihinsel durumlar doğrudan gözlenememekte ve bu sistem özellikle bir başkasının davranışlarıyla ilgili olarak tahminde bulunmayı içermektedir (Karakelle, 2012; Tekin ve Girli, 2011; Wellman ve Bartsch, 1988).

En basit tanımıyla, “zihin kuramı” da kişinin; sosyal etkileşim sırasında kendisinin ve başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerine dair çıkarsamalar yapabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır (Astington, Haris ve Olson, 1988; Birdal, Akgün Yıldırım, Arslan Delice, Fatih, Yavuz ve Kurt, 2015; Bora, 2009; Keçeli Kaysılı, 2013).

Zihin kuramı yeterliliklerinin tamamlanmasıyla çocuklar, gerçekliğin her insanın zihninde farklı bir şekilde temsil edilebileceğini içselleştirir, çevresinde yer alan insanların kanılarının çelişebileceğini anlamlandırır. Zihin Kuramı gelişmemiş çocuklar ise; düşünce, inanışlar ve görünüşlerin gerçek ile örtüştüğüne dair yanlış bir anlayış içerisinde dirler. Bu süreç görünen ile gerçek arasındaki farkı ayırt edip, edememekle ilgilidir (Taymaz Sarı, 2011; Schneider, Schumann ve Sodian, 2005; Wellman, Cross ve Watson, 2001).

Zihin kuramının tarihsel serüvenine bakıldığında ise, maymunlardaki zihin kuramı becerisinin araştırılmasının ardından (Premack ve Woodruff, 1978), özel eğitim alanındaki ilk yolculuğuna otizm spektrum bozukluğu tanılı çocuklarla başlayan zihin kuramı (Baron Cohen, Leslie ve Frith, 1985); zamanla alzheimer (Göde Öğüten, 2012), antisosyal kişilik bozukluğu (Dolan ve Fullam, 2004), bipolar bozukluk (Wolf, Brüne ve Assion, 2010), şizofreni (Brüne, 2005), obsesif kompulsif bozukluk (Sayın, Oral, Utku, Baysak ve Candansayar, 2010), kronik depresyon (Zobel, Werden, Linster, Dykierrek, Dielling, Berger ve Schramm, 2010), alkol bağımlılığı (Ersan, 2014), borderline (Sharp, Pane, Ha, Venta, Patel, Sturek ve Fonagy, 2011), sosyal anksiyete bozukluğu (Küçükparlak, 2011), dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (Geurts, Broeders ve Nieuwland, 2010) gibi tanıları bulunan yetişkin hastaları da kapsamış, böylece özel eğitim tanı gruplarından, psikiyatrik tanı

gruplarına, erken gelişim dönemlerinden yetişkinliğe kadar uzanan geniş evrenli bir kurama dönüşmüştür.

2.3.1. Zihin Kuramı Gelişimini Etkileyen Faktörler

Alanyazında çocukların zihin kuramı becerilerinin gelişiminde zekâ yaşı, takvim yaşı, ailedeki deneyimler, ailenin etkileşim şekli, kardeşlerin olup olmaması, cinsiyet, eğitim, kültürel özellikler gibi pek çok farklı faktörün etkili olduğunun belirtildiği görülmektedir.

2.3.1.1. Zihin Kuramı Gelişiminde Takvim ve Zekâ Yaşı Etkisi

Birçok çalışma zihin kuramı gelişiminin “büyüme” ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır (Ziv, Smadja ve Aram, 2015). İlk gelişim dönemlerinden itibaren normal gelişim gösteren çocuklar, ilk bebelikte yer alan “ortak-dikkatin” ardından, dış dünyaya ilişkin hayali ya da gerçekçi ilk zihinsel temsillerini oluşturmaya başlarlar. Örneğin önce muzun yenilebilir bir şey olduğu şemasını oluşturan normal gelişim gösteren çocuklar, ardından da muz “-mış gibi yaparak” bir telefon gibi kullanabilmeyi, sembolik oyunları geliştirmeyi öğrenirler (Leslie, 1988). Fakat erken yaşlarda görünen şeyleri kavram olarak sınıflamakta zorlanıp, duygusal açıdan ve algıladıkları perspektiften değerlendirmeye çalışırlar. Gerçekliği çevresindeki diğer insanların da kendileri gibi değerlendirdiğini düşünürler ya da kendi düşünceleri ile başkalarının düşüncesinin farklılaşabileceğini bilemezler (Astington, Haris ve Olson, 1988; Taymaz Sarı, 2011).

Normal gelişim gösteren çocuklar 4 takvim yaşına yaklaşmaya başlamalarından itibaren ise, karşıdaki kişinin zihinsel durumunu doğru okuyabilme ve yanlış inancı anlamaya doğru bir aşama kaydedebilmektedirler. Bu sayede çocuklar karşıdaki kişinin düşüncesini göz önünde bulundurarak eylemlerini tahmin edebilme becerisini kazanmaya başlarlar. Fakat 4 yaşlarındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinde gözlenen değişimi açıklayan tek bir

cevabın olmadığı söylenebilmektedir (Doherty, 2008; Keçeli Kaysılı, 2013; Leslie, 1988).

Wellman, Cross ve Watson (2001) meta-analiz çalışmalarında 178 çalışmayı incelemiş, birçok ülkeden ve birçok manipüle edilmiş yanlış inanç testinden elde edilen sonuçların, 4 takvim yaşının zihin kuramı becerileri açısından fark yaratan bir yaş olduğu, 3,5 takvim yaşının altındaki çocukların nispeten daha az rastlanan başarılı performanslarının ise “şans faktörü” ile açıklanabileceği sonuçlarına ulaşmıştır.

Çocuk 6-7 yaşına geldiğinde ise, zihin kuramında ikinci düzey beceriler kazanmaya başlar. Bu becerilerin temelinde sadece kendisinin değil, başkalarının zihinsel temsilleri hakkında fikir yürütebilme yetisi vardır. Metaforların ve iğnlemelerin anlaşılabilmesi için en azından 2. düzey zihin kuramı becerisine sahip olmak gerekir (Sayın ve Candansayar, 2008). Gafların anlaşılabilmesi ise ancak 9-11 takvim yaşından sonra gerçekleşmektedir (Özbaran, Köse ve Erermiş, 2009).

Takvim yaşının zihin kuramı becerilerine etkisi sadece normal gelişim gösteren çocuklar üzerinde gözlenmemektedir. Yirmiye, Erel, Shaked ve Solomonica Levi (1998) otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel engelli tanımlı bireylerin performanslarının takvim yaşı ile ilgili olduğunu, yetişkin zihinsel engellilerin genç zihinsel engellilere göre daha kötü performans sergilediğini vurgulamış; Happe (1995) ve Jervis ve Baker (2004) da yaptıkları çalışmaların sonucunda, genç zihinsel engellilerin yetişkin zihinsel engellilere göre zihin kuramı testlerinde daha iyi sonuçlar elde ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Atasoy (2008), otizm spektrum bozukluğu, işitme ve görme engelli tanımlı bireylerin, birinci düzey yanlış inanç testlerinden çok, ikinci düzey yanlış inanç testlerinde başarısız olduğu vurgulamaktadır.

2.3.1.2. Zihin Kuramı Becerilerine Sosyal İlişkiler ve Aile Etkisi

Normal gelişim gösteren bireyler, herhangi bir davranışı göstermeden önce bu davranışın diğer insanlar tarafından nasıl yorumlanacağı konusunda doğal bir

değerlendirme sistemini kullanırlar. Bu sistemin etkili bir şekilde kullanılması ya da kullanılmaması bireyin topluma uyumunu olumlu ya da olumsuz etkiler. Bu açıdan sosyal yaşamda, bireyin zihin kuramı becerilerinin payı oldukça önemlidir. Zihin kuramı becerilerinde bir bozulma veya eksiklik olduğunda bireyler sosyal yaşamda zorluk çekerler (Taymaz Sarı, 2011; Tekin ve Girli, 2011).

Walker (2005) akran ilişkisi içerisinde çocukların sosyal yeterliliklerinin zihin kuramı becerilerini nasıl etkilediğine odaklandığı çalışmada, 3 ve 5 yaşları arasındaki 110 çocuğa iki yanlış inanç testi uygulanmış, bir skala ile de çocukların öğretmenlerinden çocukların gün içerisindeki sosyal davranışları ile ilgili bilgi alınmıştır. Çalışmanın sonucunda cinsiyetin sosyal yeterliliklerde önemli etkisinin olduğu, erkeklerin daha egemen olma eğiliminin saldırgan ve rahatsız edici davranışlarla bağlantılı olduğu, zihin kuramı becerileri ile sosyal yeterliliğin de ilişkili olduğu, özellikle utangaç eğilimli erkeklerin zihin kuramı becerilerinin düşük olduğu bulunmuştur.

Yapılan araştırmalar, altı yaşına kadar çocukların belirli bir düzeyde sosyal becerileri edinemedikleri takdirde yaşamları boyunca risk altında olma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Parker ve Asher, 1987; Akt: Seven, 2007). Sosyal yeterliliklerinde ve zihin kuramı becerilerinde bozulma olan ya da düşük performans sergileyen bireylerin çocuk sahibi olmaları durumunda, çocuklarının da zihin kuramı becerilerini etkilediği bazı araştırmalarla ortaya konmaktadır.

Çocukların bu yetileri kazanmalarında ise, ebeveynlerinin pek çok rolü bulunmaktadır. Çünkü ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin gücü, bilişsel gelişim dahil olmak üzere pek çok alanda çocukların performansını etkileyebilmektedir (Arranz, Artamendi, Olabarrieta ve Martin, 2001).

Örneğin Boratav (1998) çocuğun kardeşinin ya da ebeveyninin zihin kuramı becerilerini hangi yönde etkilediğine bakmak amacıyla, yetiştirme yurtlarında yaşayan 24 çocuk ile aileleri ile birlikte yaşayan kardeşleri olan ve olmayan 48 çocuğu çalışmaya dâhil etmiş, katılımcıların performans ve sözel yaşları eşleştirilmiş

ve üç standart yanlış inanç testi ve bir yanıltma testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, araştırmasına göre sözel zekâ puanının ve ebeveyn sayısının zihin kuramı becerileri ile ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.

Sabbagh ve Seamans (2008) 3 yaşındaki 46 çocuğun ve çocukların ebeveynlerinin zihin kuramı becerilerini değerlendirdiği araştırmasına göre de, ebeveynlerin zihin kuramı puanları ile çocuklarının zihin kuramı puanları arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmakta olduğu sonucunu bildirmiştir. Yine Türkiye’de yapılan bir çalışmada da, 4-5 ve 6 yaşlarındaki düşük ve orta sosyoekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarıyla kurum bakımındaki çocukların zihin kuramı performansları karşılaştırılmış ve sonuç olarak, ev ortamında yetişen çocukların zihin kuramı performanslarının kurum bakımındaki çocuklara göre daha iyi olduğu bulunmuştur (Yağmurlu, Kazak Berument ve Çelimli, 2005).

Ebeveynler çocuklarının zihin kuramı becerilerini etkileyebildiği gibi, çocuklar da ebeveynlerin zihin kuramı becerilerini etkileyebilmektedir. Tekin ve Girli (2011) Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı 26, normal gelişim gösteren çocuğa sahip 28 anneden oluşan katılımcılara, Gözlerden Zihin Okuma Testi ve Empatik Eğilim Ölçeği uygulamış, normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin Gözlerden Zihin Okuma Testi toplam puanının, Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocuğa sahip annelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Fakat iki grubun empati puanları arasında fark bulunmamıştır.

2.3.1.3. Zihin Kuramı Gelişimi ve Kardeş Etkisi

Zihin kuramı gelişiminde ikiz kardeşe, tek kardeşe, birden fazla kardeşe veya kardeş sahibi olmamaya ilişkin çalışmaların yapıldığı, fakat birbiriyle çelişen sonuçların elde edildiği bildirilmektedir. İlk olarak, zihin kuramı becerilerinin gelişiminde kardeş etkisinin bulunduğunu bildiren pek çok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Jenkins ve Astington (1996) 3 ile 5 takvim yaşları arasındaki 68 normal gelişim gösteren çocukla yürüttükleri çalışmalarında, kardeş sayısının fazla olmasının ya da ailenin genişlemesinin zihin kuramı becerileri açısından olumlu bir etki yarattığını bildirmekteyken, Perner, Ruffman ve Leekam (1994) ise, 3 yaşında

ve iki kardeşi olan çocukların performansının; 4 yaşında ve kardeşi olmayan çocuklarla denk olduğunu bulgulamıştır. Peterson (2000) ise, kardeşi olan ve kardeşi olmayan 3 ile 5 aralığında takvim yaşına sahip normal gelişim gösteren çocukları, zihin kuramı yeterlilikleri açısından karşılaştırmış ve birbirlerine yaşça yakın kardeşi olanlar lehine anlamlı fark bulmuştur. Son olarak McAlister ve Peterson (2007) 14 ay süren boylamsal çalışmasının sonucunda, 3-6 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların kardeşe ya da kardeşlere sahip olmasının zihin kuramı becerilerinin gelişimi açısından olumlu etki yarattığı bulgulamıştır. Son olarak ülkemizde yapılan bir çalışmada Kontaş (2015) 5-11 yaş arası çocukların zihin teorisi ve yaratıcılık yetenekleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında kardeş sayısı arttıkça, zihin kuramı becerilerinin de arttığını bulgulamıştır.

Zihin kuramı becerilerinin gelişiminde kardeş etkisinin bulunduğunu bildiren çalışmaların yanı sıra, zihin kuramı becerilerinin gelişiminde kardeş etkisinin bulunmadığını bildiren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Cole ve Mitchell (2000) 3-5 yaş arası düşük sosyo-ekonomik grup içinde kardeş sayısı ile zihin kuramı yeterlilikleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamış, bu durumu sosyo-ekonomik durumun kardeş etkisini ortadan kaldıracabileceği, ya da etkisini azaltabileceği şeklinde yorumlamıştır. Cutting ve Dunn (1999) da benzer şekilde ebeveynlerin sosyo-ekonomik durum özelliklerinin çocuklarının zihin kuramı becerilerini etkilediğini, fakat kardeş durumunun zihin kuramı gelişimini etkilemediğini bildirmiştir.

Ülkemizde de zihin kuramı gelişiminde kardeş etkisinin bulunmadığına dair sonuçlar bildiren çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Boratav (1998) yetiştirme yurtlarında yaşayan 24, ailesiyle birlikte yaşayan, kardeşi olan 24 ve ailesiyle birlikte yaşayan, kardeşi olmayan 24, toplam 72 normal gelişim gösteren çocukla sürdürdüğü araştırmasında, zihin kuramı becerilerinin gelişiminde kardeşlerin değil, ebeveyn sayısının belirleyici olduğunu bulgularken, Taymaz Sarı (2011) Zihin Kuramı Hikâyeleri Testi'nin Türk çocuklarına uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal gelişim gösteren, zihinsel engelli ve otizm spektrum bozukluğu tanıılı çocukların zihin kuramı gelişimlerinin karşılaştırılmasını amaçladığı çalışmasında, ebeveynlerin

sosyo-ekonomik duruma ait özelliklerinin zihin kuramı becerilerinin gelişiminde etkili olduğu, kardeş sayısının ise zihin kuramı becerilerinin gelişiminde ilgili olmadığını bulgulamıştır.

Alanyazındaki bu çelişkili sonuçlardan dolayı, araştırmacıların kardeş etkisini “bazı özel koşullara” bağladığı görülmektedir. Karakelle’nin (2012) aktardığına göre, bazı çalışmalarda sadece büyük kardeş lehine bir fark bulunurken (Lewis, Freeman, Kyriakidou, Maridaki Kassotaki ve Berridge, 1996; Ruffmann, Perner, Naito, Parkin ve Clements, 1998), bazı araştırmacılar sosyo-ekonomik seviyenin önemine dikkat çekmekte (Cole ve Mitchell, 2000) bazı araştırmacılar da kardeşlerin arasındaki duygusal ilişkinin niteliğinin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Hughes ve Ensor, 2005).

Zihin kuramı becerilerine kardeş etkisindeki birbiriyle çelişen araştırma bulgularına, araştırmaların alt problemlerinden elde edilen sonuçlarda ya da araştırmacıların bildirdiği “özel durumlarda” da rastlanmaktadır. Örneğin, alanyazında Lewis ve diğ. (1996) ile Ruffman ve diğ. (1996)’nin bildirdiğinin aksine, büyük kardeş ya da küçük kardeş olmanın zihin kuramı becerilerini farklılaştırmadığı bulgularına sahip araştırma sonuçları da bulunmaktadır (Arranz ve diğ., 2001; Jenkins ve Astington, 1996; Calero, Salles, Semelman ve Sigman, 2013; Konaş, 2015).

2.3.1.4. Zihin Kuramının Dil Gelişimi ile İlişkisi

İletişim sırasında ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde dil önemli bir araçtır. Dikkat ise bireyin çevresini ya da kendisini yorumlayabilmesi için gerekli olan en temel bileşenlerden biridir Karşılaşılan problemin değerlendirilmesi, kültürel değerlere yönelik kavramların oluşturulması, zihinsel temsillerin ve konuşmaların anlaşılması ortak dikkati ve dilin kullanımını gerektirmektedir (Erdem, 2011; Taymaz Sarı, 2011).

Dilin iletişimdeki öneminin yanında zihin kuramı görevlerinin ağırlıklı olarak dil becerilerine dayalı olması nedeniyle, dil gelişiminin zihin kuramı kazanımıyla bağlantıları hakkında çok sayıda araştırma yürütülmüştür. Sonuç olarak, bu ortak noktadan hareket eden birçok araştırmada, dil gelişimi ile zihin kuramı kazanımı arasında güçlü ilişkiler bulunmuştur (Keçeli Kaysılı, 2013).

Örneğin Brooks ve Meltzoff (2015) yaptıkları boylamsal çalışmada, 32 çocuğa 10.5 aylıkken ortak dikkat ve algıyı ölçen gözle takip testi (gaze following task) ve asosyal bakış testi (non-social looking task) uygulamış; bu 32 çocukta ulaşabildikleri 27 çocuğa 2.5 yaşındayken İletişim Davranışları Gelişimi Envanteri'nin alt formları olan mental durum koşulları (mental-state task) ve mental olmayan koşullar (non-mental terms) uygulanmış; 27 çocukta ulaşılabilen 19 çocuğa ise, 4.5 yaşındayken alıcı dil yeterlilikleri için peabody resim kelime testi III ve 1. düzey 6 zihin kuramı testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, 10.5 aylıkken bebeklerin gözle takip testinde gösterdiği performans ile 2.5 yaşındaki iletişim davranışları performansının arasında pozitif ilişki olduğu; 2.5 yaşındayken elde ettikleri iletişim davranışları puanları ile zihin kuramı yanlış inanç testleri arasında pozitif ilişki olduğu bildirilmiştir.

Benzer şekilde Almanya'da yapılan bir boylamsal çalışmada ise, araştırmaya katılan altı aylık bebeklerin önce ortak dikkatlerine bakılmış, daha sonra dört yaşında zihin kuramı testi ile tekrar test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda bebeklerin dikkat ve amaçlı hareket edebilme becerilerinin çocukların yanlış inanç anlamasında ve dili yorumlamasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Aschersleben, Hofer ve Jovanovic, 2008).

Ülkemizde yapılan bir çalışmada ise, Karakelle ve Ertuğrul (2012) 36-48 aylık 100, 53-72 aylık 101 olmak üzere toplam 201 normal gelişim gösteren çocukta oluşan çalışmada, üç yaşlarında zihin kuramı becerilerinde çalışma belleğinin, 5 yaşlarında ise dilin yordayıcı rolünün diğer değişkenlerden daha büyük etkiye sahip olduğu sonucunu bildirmiştir.

Zihin kuramı ve dil arasındaki ilişkinin yönü ise tartışılmaktadır. Zihin kuramı testlerinin cevaplanmasının ifade edici veya alıcı dile dayandığını dile getiren bazı

araştırmacılar “Dil gelişimi, doğrudan ya da dolaylı olarak zihin kuramı becerisini öngörmektedir” tezini savunurken; bazı araştırmacılar zihin kuramı becerisi arttıkça, dil gelişiminin arttığı sonucundan yola çıkarak “zihin kuramı gelişimini dil gelişimini öngörmektedir” tezini savunmaktadır. Bazı araştırmacılar ise, bu iki görüşü de reddederek, dilde ve zihin kuramı becerilerinde meydana gelen gelişmelerin çalışma belleği, yönetici işlevler gibi diğer yapılarda meydana gelen gelişmeler ile açıklanabileceğini savunarak, “dil ile zihin kuramı ilişkisi üçüncü bir değişkene dayanmaktadır” tezini savunmaktadır (Karakelle ve Ertuğrul, 2012).

Aralarındaki ilişkinin yönü ya da sebepleri tartışılrsa da, araştırmacılar tarafından dil ve zihin kuramı becerileri arasında bebeklikteki ortak dikkatten başlayan bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Bu sebeple normal gelişim gösteren ve gelişimsel dil bozukluğu olan çocukların iletişim ve dil gelişimlerini desteklemede zihin kuramı becerileri, eğitimcilerin eğitim planlamasında göz önünde bulundurması gereken bir alandır (Keçeli Kaysılı, 2013).

2.3.1.5. Zihin Kuramı Gelişimine Cinsiyet Etkisi

Cinsiyet ve cinsiyetin bilişsel süreçler ile ilişkisi sıklıkla vurgulanmaktadır (Russell, Tchanturia, Rahman ve Schmidt, 2007). Erkek ya da kadın cinsiyetine sahip olmanın zihin kuramı becerilerine etkisinin değerlendirildiği birçok çalışmada; kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre zihin kuramı becerileri açısından daha başarılı performanslar gösterdiği bildirilmiştir. Örneğin, gözlerden zihin okuma testinin revize edilmiş halinin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları (Baron Cohen, Wheelwright, Hill, Raste ve Plumb, 2001), empati, cinsiyet ve akıcı zekanın etkisinin araştırıldığı çalışma (Ibanez, Huepe, Gemp, Gutierrez, Riviera Rei ve Toledo, 2013) yetişkin kadın ve erkeklerin dahil olduğu çalışmalar (Russell, Tchanturia, Rahman ve Schmidt, 2007) gibi bir çok araştırma bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Cinsiyet farklılığının zihin kuramı becerilerine etkisi, takvim yaşı ve biyolojik faktörler gibi süreçlerle açıklanmaya çalışıldığı bildirilmektedir (Miller, 2012). İlk bakış açısına göre, kadınlardaki ve erkeklerdeki bu farklılık “yaş etkisinden” kaynaklanmaktadır. Yaş etkisi özellikle bilişsel alanda görülmektedir ve takvim yaşı

arttıkça bu durum test puanlarında daha iyi ortaya çıkmaktadır. Fakat yalnız başına yaş faktörü bu durumu açıklamakta yeterli olamamaktadır. Birinci düzey ve ikinci düzey yanlış inanç testleri az oranda sosyallik içerirken; ileri düzey testler gerçek hayata dair daha çok sosyal ilişki ve sosyal problem içermektedir. Bu sebeple ileri düzey zihin kuramı testlerinde cinsiyet farkı daha da açığa çıkmaktadır (Miller, 2012). Çünkü kız çocukların erkek çocukların aksine kardeşleri, akranları ve ebeveynleriyle duyguları ve psikolojik durumu üzerine konuşmaları, özetle sosyal çevre ile paylaşımları, zihin kuramı becerileri açısından kızlar lehine fark yaratmaktadır (Charman, Ruffman ve Clements, 2002).

İkinci bakış açısına göre ise, kızlar lehine olan fark “biyolojik faktörlerle” açıklanmaya çalışılmaktadır. Baron Cohen’in (2010) teorisine göre kadın ve erkek olmak üzere iki beyin tipi bulunmaktadır. Kadın beyni nispeten daha iyi duygudaşlık yaparken, diğer insanlarla ilgili daha iyi hisler taşıyıp, daha pozitif yaklaşırken; erkek beyni ise, dışa dünyaya nispeten daha sistematik, daha organize ve daha nedensel yaklaşır. Bu yüzden kadınlar psikoloji ve zihin kuramı açısından daha anlamlı sonuçlar elde ederken; erkekler fiziksel dünyaya ilişkin daha anlamlı sonuçlar elde ederler.

Ancak “zihin kuramı becerileri ve cinsiyet etkisine” ilişkin kısmen çelişkili araştırmalar da bulunmaktadır. Örneğin Taymaz Sarı (2011), kişilerin cinsiyetinin zihin kuramı becerilerinde etkili olduğunu, fakat kadınların lehine olan bu etkinin erken yaşlarda daha belirgin olduğunu, yaş ilerledikçe kızlar lehine cinsiyet avantajının ortadan kalkabileceğini, bu savı destekleyen pek çok çalışmanın da bulunduğunu bildirmiştir (Bosacki ve Astington 1999; Charmean, Ruffman ve Clements 2002; Liddle ve Nettle 2006; Vesterinen, 2008). Ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda da zihin kuramı becerilerinde cinsiyet etkisinin bulunmadığı bulgulanmaktadır. Küçükparlak (2011) 18-60 yaş aralığında sosyal anksiyete bozukluğu tanımlı bireylerle yaptığı çalışmasında ve Yücel (2008) 18-65 yaş aralığındaki Şizofreni ve Bipolar bozukluk hastalarının birinci derece yakınları ile yürüttüğü çalışmasında zihin kuramı becerilerinin gelişiminde cinsiyet etkisinin bulunmadığını bulgulanmıştır.

2.3.1.6. Zihin Kuramı ve Yürütücü İşlevler

Beyinde bilgi işlenişinin dinamik ve karmaşık doğası, yüksek düzeyli bilişsel işlevleri tanımlamada “yürütücü işlevler” kavramını ortaya çıkarmıştır. En genel tanımıyla yürütücü işlevler; dikkat değiştirme, kendini ayarlama, davranışı sıralama, dürtü kontrolü, eylem esnekliği, yanıtlama, planlama, davranışın organizasyonunu sağlama, bir hareketi başlatma ve gerçekleştirme gibi süreçlerin tümünü birden kapsayan genel bir terimdir (Kılıç, 2002; Atasoy, 2008).

Bu sisteme göre çocuğun; 7–8 aylıkken işleyen bellek kapasitesi ortaya çıkmaya başlar, 3 yaşındayken aleyhine olan durumlarda karar verebilme becerisi ortaya çıkmaya başlar, 4 yaşındayken, kendisine ait bir hafızanın olduğunu fark etmeye başlar, 6 yaşındayken amaca dönük hareket etme yetisi gözlenir (Taymaz Sarı, 2011).

Normal gelişim gösteren bireylerin zihin kuramı becerileriyle yürütücü işlevler performansının ilişkili olduğu, özellikle otizm spektrum bozukluğu tanımlı bireylerin zihin kuramı testlerinin yanı sıra yürütücü işlevlerde de nispeten başarısız performans sergilediklerini bildiren çalışmalar bulunmaktadır (Prior ve Hoffman, 1990; Ozonoff, Pennington ve Rogers, 1991; Hughes, Russell ve Robins, 1994; Carlson ve Moses, 2001; Joseph ve Tager Flusberg, 2004). Bazı araştırmacılar ise, paylaşılan dikkat gibi bilişsel problemler üzerinden yürütücü işlevler ve zihin kuramı bağlantısına dikkat çekmiştir (Griffith, Pennington, Wehner ve Rogers, 1999). Günümüzde ise, otizm spektrum bozukluğu tek bir teori ile açıklanmaya çalışılmamakta; sosyal ve iletişimsel bozuklukları zihin kuramı yetersizliği ile; stereotipik davranış ve sınırlı ilgi alanlarını yürütücü işlev yetersizliği ile; özel yetenekler ve bazı alanlardaki gelişmiş becerileri ise zayıf merkezi bütünleştirme kuramları ile anlamaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır (Köse, Özbaran ve Erermiş, 2009).

Araştırmacılar tarafından normal gelişim gösteren ve göstermeyen çocukların yürütücü işlevler ile zihin kuramı testlerindeki performansları arasındaki ilişki dikkate değer bulunmuş ve bu ilişkiyi açıklamak için bazı görüşler ortaya atılmıştır. Baker'a (2007) göre bu görüşler 5 ana başlık altında toplanabilmektedir. İlk grup, zihin kuramı ile yürütücü işlevlerin aynı gelişimsel süreç ilişkisini paylaşmayabileceğini ve bu yüzden her zaman anlamlı bir ilişki sunamayabileceğini bildirirken; ikinci grup, zihin kuramı ve yürütücü işlevlerin arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, iki bakış açısının da farklı yollar kullansa da, aslında aynı kapasiteye odaklandığını savunmaktadır. Üçüncü grup ise, zihin kuramı ile yürütücü işlevler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, iki bakış açısının da kısmen benzeyen beyin bölgeleri gibi altta yatan diğer faktörlere odaklandığını savunurken; dördüncü grup ise, zihin kuramı ile yürütücü işlevler arasında benzer gelişimsel süreçler olduğunu ve bu yüzden anlamlı bir ilişki olduğunu savunmaktadır. Son görüş ise, zihin kuramı gelişiminin yürütücü işlevlerin gelişimine dayandığını savunmaktadır.

2.3.2. Zihin Kuramı Teorileri

Normal gelişim gösteren bireylerde 4 yaşına girmelerinin ardından ortaya çıkmaya başlayan zihin kuramı becerilerini açıklamak için günümüzde geçerli olan ve farklı nöronlarla ya da gelişim psikolojisinin farklı kuramlarından esinlenerek oluşturulmuş üç temel zihin kuramı teorisi bulunmaktadır.

2.3.2.1. Teorinin Teorisi

Teori teorisine göre, kişinin kendinin ve başkalarının zihinsel durumlarını anlamakta kullandığı ortak bazı üst temsiller ve kurallar vardır. Kişi başkası hakkında bildiklerini bu kurallar yardımıyla inceleyerek başkasının davranışı hakkında bir teori geliştirir. Yani bu bakış açısına göre kişi, ötekilerin zihinsel temsiliyi oluştururken kendi temsillerini temel alır (Bora, 2009; Taymaz Sarı, 2011; Sayın ve Candansayar, 2008).

2.3.2.2. Simülasyon Teorisi

Simülasyon ya da taklit teorisine göre, kişinin başkasının düşüncesini anlaması ancak kendi kişisel içsel süreçleri ile gerçekleşir. Bu gerçekleşme işlemi ayna nöronların etkili olabileceğini ileri sürülmektedir. Kişiler başkalarının zihinsel durumu hakkında bildiklerini kendi zihinsel süreçleri aracılığıyla inceleyerek, diğer insanların perspektifinden gerçekliği değerlendirmekte ve kendi davranışlarını yordamaya çalışmaktadır (Bora, 2009; Taymaz Sarı, 2011).

Teorinin teorisi modelinin aksine simülasyon teorisi, kişinin kendine zihinsel durumlar atfetmesinin, ötekilerin zihinsel yaşamını tekrarlama veya taklit etme yoluyla onların zihinsel durumlarını anlamının merkezinde yer aldığını savunur (Sayın ve Candansayar, 2008).

2.3.2.3. Modüler Teorisi

Modüler teorisine göre, insan beyinde doğuştan zihinselleştirme yetisine özgü bilginin işlendiği ayrı bir zihin kuramı mekanizmasının bulunduğu ve bu mekanizmanın bağlantılı beyin bölgelerinin gelişmesi gibi bilişsel faktörlere bağlı olarak zihin kuramı becerilerinin ortaya çıktığı savunulmaktadır (Brüne ve Brüne Cohrs, 2006; Doherty, 2008).

2.3.3. Zihin Kuramına Yönelik Eleştiriler

Alanyazında zihin kuramı araştırmacılarının görüşlerine yönelik eleştirilerin de yapıldığı görülmektedir. Samson ve Apperly (2010) “zihin kuramı” kavramının yeterli olmadığını ve günlük yaşamda insanların zihin kuramı becerileri yanı sıra insanların başkaları ile kendi duygu ve düşünceleri arasında karşılaştırma yapma yeteneğine de sahip olması gerektiğini öne sürmektedir. Breiter (2002) ise mevcut “zihin kuramı” tanımlama ve uygulamalarında soyut zihinsel durumlara fazlaca odaklanıldığı, diğer unsurlara fazla önem verilmediği için özellikle eğitim alanında yeni bir “zihin kuramı” tanımına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Spardlin ve Brady

(2008) ise çocukların özellikle yanlış kanı atfı becerilerinde başarılı olmalarının mevcut görünür uyaranları ayırt edebilmelerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Yine çocukların zihin kuramı becerilerinde başarılı olmaları için deneyimlerine dayalı olarak çevrelerini gözlemlemeleri ve mevcut duruma yönelik karar vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır (Akt. Erdem, 2011).

2.4. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde, araştırmanın konusu ile ilgili olarak engelli bir kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocuklara ilişkin çalışmalar, normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine, kardeş, anne ve baba eğitim düzeyi, ebeveynlerin birliktelik durumu, cinsiyet gibi faktörlerin rolüne ilişkin alanyazında yurt içinde ve yurt dışında yer alan çeşitli araştırmalara yer verilmiştir. Fakat hem ülkemizde, hem de yurtdışında zihin kuramı alanında yapılan birçok çalışmanın psikiyatrik tanılı ve özel eğitim gereksinimli bireylerle gerçekleştirildiği, normal gelişim gösteren bireylerin incelendiği az sayıda araştırmanın bulunduğu görülmüştür.

2.4.1. Yurtdışında Yapılan Araştırmalar

Baron Cohen, O’Riordan, Stone, Jones ve Plaisted (1999) zihin kuramı gelişiminde cinsiyet farklılıklarını ortaya koydukları çalışmalarında 9 takvim yaşından itibaren normal gelişim gösteren kızların, 11 yaşından itibaren de tüm normal gelişim gösteren çocukların gaf yapma testinden iyi sonuçlar çıkardığını ortaya koymuşlardır. 7-8 yaşlarındaki normal gelişim gösteren kızlar ve erkekler ise, büyük ölçüde pot kırma testlerinde iyi sonuçlar ortaya koyamamışlardır.

Takvim yaşının zihin kuramı becerilerine etkisi sadece normal gelişim gösteren çocuklar üzerinde gözlenmemektedir. Yirmiye, Erel, Shaked ve Solomonica-Levi (1998) otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel engelli tanılı bireylerin performanslarının takvim yaşı ile ilgili olduğunu, yetişkin zihinsel engellilerin genç zihinsel engellilere göre daha kötü performans sergilediğini vurgulamış; Happe

(1995) ve Jervis ve Baker (2004) da yaptıkları çalışmaların sonucunda, benzer şekilde genç zihinsel engellilerin yetişkin zihinsel engellilere göre zihin kuramı testlerinde daha iyi sonuçlar elde ettiğini bildirmiştir.

Wellman, Cross ve Watson (2001) meta-analiz çalışmalarında zihin kuramı konulu 178 araştırmayı incelemiş, birçok ülkeden ve birçok manipüle edilmiş yanlış inanç testinden elde edilen sonuçların, 4 takvim yaşının zihin kuramı becerileri açısından fark yaratan bir yaş olduğu, 3,5 takvim yaşının altındaki çocukların nispeten daha az rastlanan başarılı performanslarının ise “şans faktörü” ile açıklanabileceği sonuçlarına ulaşmıştır.

Filippova ve Astington (2008), okul çağındaki 5, 7 ve 9 yaşlarındaki normal gelişim gösteren çocukların sosyal değerlendirme ya da muhakeme gelişimlerini incelediği çalışmada, zihin kuramı yeteneği ve dil kabiliyetinin çocuğun yaş ve hafıza etkisi üzerinde “ironik yorumlarına” özel katkılarda bulunduğu vurgulamıştır.

Cutting ve Dunn (1999) yaptıkları çalışmada, okul öncesi çocukların yanlış inanış ve duygu algılarındaki bireysel farklılıklarının, dil kullanımındaki farklılıklarla ve bazı açılardan ailenin geçmişiyle, özellikle de ebeveynlerin mesleki sınıfıyla ve annenin eğitim durumuyla bağlantılı olduğunu bulmuştur. Fakat kardeş sayısının sosyal kavrayışta etkili olmadığını bildirmiştir. Ayrıca yanlış inanç ve duygu algısındaki bireysel farklılıkların birbirleriyle ilişkili olduğunu, ancak bu alanların birbirlerine yaştan, dil becerisinden ve aile geçmişiinden bağımsız olarak bir katkısı olmadığı sonucunu bildirmiştir. Sonuç olarak, aile geçmişinin zihin kuramı gelişiminin üzerinde belirgin bir etkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bosacki ve Astington (1999) yaptıkları çalışmalarında 9-11 takvim yaşlarındaki 64 kız ve 64 erkekte oluşan örneklemi ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında zihin kuramı becerilerinin gelişiminde cinsiyet etkisinin bulunmadığını bildirmiştir.

Walker (2005) akran ilişkisi içerisinde çocukların sosyal yeterliliklerinin zihin kuramı becerilerini nasıl etkilediğine odaklandığı çalışmada, 3 ve 5 yaşları

arasındaki 110 normal gelişim gösteren çocuğa iki yanlış inanç testi uygulanmış, bir skala ile de çocukların öğretmenlerinden çocukların gün içerisindeki sosyal davranışları ile ilgili bilgi alınmıştır. Çalışmanın sonucunda cinsiyetin sosyal yeterliliklerde önemli etkisinin olduğu, erkeklerin daha egemen olma eğiliminin saldırgan ve rahatsız edici davranışlarla bağlantılı olduğu, zihin kuramı becerileri ile sosyal yeterliliğin de ilişkili olduğu, özellikle utangaç eğilimli erkeklerin zihin kuramı becerilerinin düşük olduğu bulunmuştur.

Sabbagh ve Seamans (2008) 3 yaşındaki 46 normal gelişim gösteren çocuğun ve çocukların ebeveynlerinin zihin kuramı becerilerini değerlendirdiği araştırmasına göre de, ebeveynlerin zihin kuramı puanları ile çocuklarının zihin kuramı puanları arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmakta olduğu sonucunu bildirmiştir.

Perner, Ruffman ve Leekam (1994) 3 ve 4 yaşlarındaki 80 çocuğa, 1 beklenmedik içerik testi uyguladıkları çalışmalarında, zihin kuramı becerilerinin gelişimine kardeş etkisine dikkat çekmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre, herhangi bir yaşta 2 kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı yeterlilikleri, kardeşi olmayanlarla karşılaştırıldığında anlamlı olarak yüksektir. Bir diğer ifade ile 3 yaşında ve iki kardeşi olan çocukların performansı; 4 yaşında ve kardeşi olmayan çocuklarla denk bulunmuştur. Araştırmacılara göre, birden çok kardeşi olma 1 yıllık bir olgunlaşma üstünlüğü sağlamaktadır. Fakat kardeşlerin büyük ya da küçük olmaları arasında bir fark bulunmamıştır.

Jenkins ve Astington (1996) 3 ile 5 yaşları arasındaki 68 normal gelişim gösteren çocuğa, 4 yanlış inanç testi uyguladığı çalışmalarında, kardeş sayısının fazla olmasının ya da ailenin genişlemesinin zihin kuramı becerileri açısından olumlu bir etki yarattığını bildirmekteyken, kardeş doğum sırasının bu belirleyicilikte rolünün bulunmadığını bildirmiştir. Ancak elde edilen bu bulgular, yüksek dil yeteneği olan normal gelişim gösteren çocuklardan çok, düşük dil yeteneği olan normal gelişim gösteren çocuklar için geçerlidir.

Peterson (2000) ise, kardeşi olan ve kardeşi olmayan 3-5 takvim yaşındaki normal gelişim gösteren çocukları, zihin kuramı yeterlilikleri açısından karşılaştırmış ve kardeşi olanlar lehine anlamlı fark bulmuştur. Fakat bu farkı özel şartlarla ilişkilendirmiştir. Bu fark eğer sahip olunan kardeş, çocuğa yakınca bir yaşta ise ortaya çıkmakta, büyük ya da küçük kardeş olunduğunda ise, anlamlı bir fark yaratmamaktadır.

Lewis, Freeman, Kyriakidou, Maridaki Kassotaki ve Berridge (1996) iki yanlış testinden oluşturdukları çalışmalarını, okul öncesi eğitimine devam eden 3-5 yaş aralığında okul 157 normal gelişim gösteren çocukla gerçekleştirmişlerdir. Yaptıkları çalışma sonucunda yalnızca büyük kardeş olmanın zihin kuramı becerileri açısından fark yarattığını bildirmiştir.

Ruffmann, Perner, Naito, Parkin ve Clements (1998) 444 İngiliz ve Japon normal gelişim gösteren çocukla yürüttükleri uluslar arası çalışmalarında, zihin kuramı becerileri açısından büyük kardeş lehine anlamlı bir fark bulmuşlardır.

Cole ve Mitchell (2000) 3-5 yaş arası düşük sosyo-ekonomik grup içinde kardeş sayısı ile zihin kuramı yeterlilikleri arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bu farklılığın nedenini açıklarken, sosyo-ekonomik düzeyin kardeş etkisinin önüne geçebildiğini bildirmiş, bu etkiyi aile içi iletişim ve ilişkiler gibi paylaşılmayan çevresel etmenlerle açıklamaya çalışmıştır.

Hughes ve Ensor (2005) da düşük sosyo-ekonomik düzeyde ve 2 yaşında olan normal gelişim gösteren çocuklarda kardeş sayısı ile zihin kuramı yeterlilikleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulgusunu tekrarlamıştır. Ayrıca yaş, sözel yetenek, aile-çocuk ilişkisinin niteliği kontrol altına alınınca, kardeşler arasındaki ilişkinin duygusal niteliğinin, zihin kuramı yeterliliğini anlamlı olarak yordadığını belirtmiştir.

Prusky (2008) 4-6 takvim yaşları arasındaki normal gelişim gösteren çocuklarla yaptığı çalışmada, büyük ya da küçük kardeş olmak veya kardeşi olup

olmamak ile zihin kuramı yeterlilikleri arasında anlamlı bir bağlantı olmadığını ortaya koymuştur.

Matthews, Goldberg ve Lukowski (2013) otizm spektrum bozukluğu tanılı 57 ve normal gelişim gösteren 28 çocuğa, birinci düzey iki zihin kuramı testi uyguladıkları çalışmalarında otizmlili çocuklarda kardeş sayısının zihin kuramı becerilerinde fark yaratmadığı, fakat yaşça büyük kardeşe sahip olan Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı çocukların normal gelişim gösteren çocuklarla benzer başarı gösterdiği bulgulanmıştır.

Peterson ve Slaughter (2003), katılımcı 61 anneye the Maternal Mental State Input Inventory (Maternal Bağlanma Ölçeği), alıcı dil yaşı ortalamaları 4.07 olan çocuklara ise yanlış inanç testi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise, zihin kuramı yeterliliklerinde kardeşe ya da kardeşlere sahip olmanın anlamlı bir etkisinin olmadığını, ancak katılımcı annelerin çocuklarıyla iletişimlerinde zihinsel durumlara atıf yapan konuşmaların miktarının zihin kuramı becerilerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Arranz ve diğ. (2001) takvim yaşları 3 yıl 1 ay ve 4 yıl 2 ay arasında değişen 114 normal gelişim gösteren çocuğun zihin kuramı becerilerini çeşitli değişkenlere göre incelediği çalışmalarında, aileleriyle kaliteli iletişime sahip olan çocukların yanlış inanç testi başarı puanlarının, aile etkileşimi kısıtlı çocuklara göre daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Fakat büyük ya da küçük kardeş olmanın ya da kardeş sayısının zihin kuramı yeterlilikleri açısından fark yaratmadığını bulgulanmıştır.

McAlister ve Peterson (2007) kardeş etkisi konusundaki çelişkili bulguları göz önüne alarak 63 çocukla 14 ay süren boylamsal bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Sonuç olarak, zihin kuramı yeterliliklerinin gelişim sürecinde, bir kardeşe sahip olmanın olumlu bir etkisi olduğunu bildirmişlerdir. Fakat bu olumlu durumun normal gelişim gösteren çocuk 3-6 yaş arasındayken ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

Hughes ve Cutting (1999) tek yumurta ikiz ve çift yumurta ikizden oluşan, 3 takvim yaşı 119 örneklemlili çalışmasında, çift yumurta ve tek yumurta ikizleri, sözel IQ ve zihin kuramı becerileri açısından karşılaştırmıştır. Çift yumurta ikizlerinin zihin kuramı becerilerinin tek yumurta ikizlerine göre daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmış, zihin kuramı becerilerinin gelişiminde genetik etkiye dikkat çekmiştir.

Brooks ve Meltzoff (2015) yaptıkları boylamsal çalışmada, 32 çocuğa 10.5 aylıkken ortak dikkat ve algıyı ölçen gözle takip testi (gaze following task) ve asosyal bakış testi (non-social looking task) uygulamış; bu 32 çocuktan ulaşabildikleri 27 çocuğa 2.5 yaşındayken İletişim Davranışları Gelişimi Envanteri'nin alt formları olan mental durum koşulları (mental-state task) ve mental olmayan koşullar (non-mental terms) uygulanmış; 27 çocuktan ulaşılabilen 19 çocuğa ise, 4.5 yaşındayken alıcı dil yeterlilikleri için Peabody Resim Kelime Testi III ve 1. düzey 6 zihin kuramı testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, 10.5 aylıkken bebeklerin gözle takip testinde gösterdiği performans ile 2.5 yaşındaki iletişim davranışları performansının arasında pozitif ilişki olduğu; 2.5 yaşındayken elde ettikleri iletişim davranışları puanları ile de zihin kuramı yanlış inanç testleri arasında pozitif ilişki olduğu bildirilmiştir.

Aschersleben, Hofer ve Jovanovic (2008) de benzer şekilde Almanya'da yaptıkları bir boylamsal çalışmada ise, araştırmaya katılan altı aylık bebeklerin önce ortak dikkatlerine bakılmış, daha sonra dört takvim yaşında zihin kuramı testi ile tekrar test edilmiştir. Çalışmanın sonucunda bebeklerin dikkat ve amaçlı hareket edebilme becerilerinin çocukların yanlış inancı anlamasında ve dili yorumlamasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Walker ve Murachver (2012), erken çocukluktaki sembollerin kullanımı, "temsil" ve "üst temsil" anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla yaptığı ve örneklemini 30- 58 aylık arasındaki 64 normal gelişim gösteren çocukların oluşturduğu çalışmasında, zihin kuramı becerilerinin gelişmiş olmasının, sosyalleşme ve başarılı "temsiller" geliştirebilme yetisinde bir ilerleme olarak değerlendirilmesinin mümkün olacağını ortaya koymuştur.

Hesser (1993) yaptığı çalışmada, ebeveynlerinden aldığı görev ve sorumlulukları yerine getiren, küçük kardeşlerine olumlu geribildirim veren, onların günlük hayatı ile ilgili sorularını dikkatle cevaplayan ve günlük hayatlarında onlara rehberlik eden büyük kardeşlerin, küçük kardeşlerinin öğrenme ve bilişsel gelişim sürecini olumlu yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Connors ve Stalker'ın (2002) engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren kardeşlerin duygularına odaklanan bir çalışmada ise, normal gelişim gösteren kardeşlerden engelli kardeşlerini tek kelimeyle özetlemeleri istenmiş, 44 normal gelişim gösteren kardeşin 12'sinin mutlu ve iyi yürekli; 11'inin huysuz, zeki, sevgi dolu ve eğlenceli; 10 kişinin inatçı; 9 kişinin rahatsız edici ve üzücü; 8 kişinin uykucu, yardımsever ve yaramaz; 7 kişinin utandıran, farklı, hareketli ve havalı; 5 kişinin tembel; 2 kişinin ise tuhaf olmak üzere kardeşlerini olumlu ya da olumsuz birçok sözcükle tanımladıkları bildirilmiştir (Connors ve Stalker, 2002).

Blacher ve Hatton (2001) Down Sendromlu çocuğa sahip 77 ve onların 7-18 yaş grubu normal gelişim gösteren çocukları ile yaptıkları çalışmada, engelli bir çocuğa sahip olmanın ailede olumsuz bir etkisinin olmadığını ve tam tersine engelli kardeşlerin normal gelişim gösteren kardeşlerine olumlu etki bıraktığını vurgulamışlardır. Engelli kardeşin varlığı normal gelişim gösteren çocukların önemli aile rolleri almalarına, bu sebeple kendilerine duydukları güvenin artmasına, daha fazla sorumluluk sahibi hissetmelerine ve erken olgunlaşmalarına neden olabilmektedir.

Dyson (1999), 37'si bir gelişimsel bozukluk tanısı olan ve 34'ü normal gelişim gösteren kardeşe sahip toplam 71 büyük erkek ve kız kardeş ile yaptığı çalışmada, iki grup arasında sosyal yetkinlik, davranış uyumu ve öz kavramı düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık bulamamıştır.

Naylor ve Prescott (2004), anne ve babaların engelli ve normal gelişim gösteren çocuklarına ayırdıkları zaman ve onlarla ilgilenme durumlarını

karşılaştırdığı çalışmalarında, engelli çocuklarına, normal gelişim gösteren çocuğa kıyasla daha fazla zaman ayırdıklarını ve onlarla daha fazla ilgilendiklerini bulgulamışlardır.

Ross ve Cuskelly (2006) otizm spektrum bozukluğu tanılı bir kardeşe sahip olan 8-15 yaşları aralığındaki 25 normal gelişim gösteren çocuğun otizimli bir kardeşe sahip olmaktan dolayı en çok etkilendikleri alanları araştırmışlardır. Agresif olmaya yatkınlık, sosyal yaşama adaptasyon, otizm spektrum bozukluğu tanılı kardeş için endişelenme gibi etkilenme alanları çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında otizm spektrum bozukluğu tanılı bir kardeşe sahip olan bireylerin en çok “kızgın olma” açısından etkilendikleri ve genel olarak “kızgınlık” duygusunu hissettiklerini bulgulanmıştır.

Dauz Williams, Piamjariyakul, Graff, Stanton, Guthrie, Hafeman ve Williams (2010) 1970 ile 1995 yılları arasında, engelli kardeşin normal gelişim gösteren kardeş üzerindeki etkilerine dair yapılan 363 araştırmayı incelemişlerdir. Sonuç olarak, bu 363 araştırmanın %61,1’inde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinden negatif yönde etkilendiklerini, %1,7’sinin ne negatif ne de pozitif etkilendiklerini, %37,2’sinin ise pozitif yönde etkilendiklerini bulguladıklarını belirtmişlerdir.

Özetle yurt dışında yapılan çalışmalarda, takvim yaşı arttıkça zihin kuramı yetilerinin arttığı, ebeveynlerin davranışsal ve sosyo-ekonomik özelliklerinin çocukların zihin kuramı yetilerinin gelişiminde etkin bir rol üstlendiği, erken yaşlarda ortak dikkat ve zihinsel temsil becerileri kazanan çocukların zihin kuramı yetilerinde daha başarılı olduğu görülmüştür. Fakat, zihin kuramı gelişiminde kardeşe sahip olmanın ya da cinsiyetin rolüne ilişkin ise birbiriyle çelişen pek çok araştırmanın olduğu, bu sonuçların pek çok kültürde benzer şekilde tekrarlandığı görülmüştür. Engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocuklarla yapılan çalışmalarda ise birbiriyle çelişen pek çok araştırma bulgusunun olduğu, fakat çoğunlukla olumsuz etkilendiğinin bildirildiği görülmüştür.

2.4.2. Yurtiçinde Zihin Kuramı ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Karakelle (2012) dil becerisi ve takvim yaşı değişkenlerini kontrol altına aldığı çalışmada; 36-72 takvim yaşı aralığındaki normal gelişim gösteren ikizlerin, tek çocukların ve tek kardeşlilerin zihin kuramı becerileri arasında fark olup olmadığını incelemeyi amaçladığı çalışmada, sadece ikiz çocukların zihin kuramı becerileri lehine fark bulmuş, kardeşsiz ve tek kardeşli çocukların zihin kuramı becerileri arasında fark bulmamıştır.

Boratav (1998) normal gelişim gösteren çocukların kardeşlerinin ya da ebeveynlerinin zihin kuramı becerilerini hangi yönde etkilediğine bakmak amacıyla, yetiştirme yurtlarında yaşayan 24 çocuk, aileleri ile birlikte yaşayan kardeşleri olan ve olmayan 48 çocuğu çalışmaya dâhil etmiş, katılımcıların performans ve sözel yaşları eşleştirilmiş ve üç standart yanlış inanç testi ve bir yanıltma testi uygulanmıştır. Sonuç olarak, araştırmasına göre sözel zekâ puanının ve ebeveyn sayısının zihin kuramı becerileri ile ilişkili olduğu, kardeş sayısının ya da varlığının ise ilişkili olmadığı sonucuna varmıştır.

Ünlütürk (2012) örneklemini 3-6 yaş arası 75 normal gelişim gösteren çocuktan oluşturduğu, okul öncesi dönem çocuklarının anlatımlarındaki kişi ifadelerinin dinleyici açısından anlaşılabilirliği ile zihin kuramı gelişimi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, zihin kuramı becerileri ve işlem belleği başarı düzeylerinde takvim yaşının anlamlı etkisi bulunduğunu bildirmiştir.

Yağmurlu, Kazak Berument ve Çelimli, (2005) alıcı dil düzeyleri kontrol altına alınmış, örneklemini 4, 5 ve 6 takvim yaşlarındaki düşük ve orta sosyoekonomik düzeydeki ailelerin çocuklarından ve ilgili kurum bakımındaki çocuklardan oluşan araştırmalarında, 3 grubun zihin kuramı performanslarını karşılaştırmışlar ve sonuç olarak, ev ortamında yetişen normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı performanslarının, kurum bakımındaki normal gelişim gösteren çocuklara göre daha iyi olduğu bulgusunu bulmuşlardır.

Ülkemizde yapılan bir çalışmada ise, Karakelle ve Ertuğrul (2012) 36-48 aylık 100, 53-72 aylık 101 olmak üzere toplam 201 normal gelişim gösteren çocuktan oluşan çalışmada, üç yaşlarında zihin kuramı becerilerinde çalışma belleğinin, 5 yaşlarında ise dilin yordayıcı rolünün diğer değişkenlerden daha büyük etkiye sahip olduğu sonucunu bildirmiştir.

Kontaş (2015) yaptığı çalışmada, eğitimlerine devam etmekte olan 5-11 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların zihin teorisi ve yaratıcılık yetenekleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak bu yeteneklerin bazı demografik özelliklerle (yaş, cinsiyet, ailenin ekonomik düzeyi, kardeş sayısı, anne baba eğitim seviyesi) ilişkilerinin ortaya konulması amaçlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Sonuç olarak normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlerine, yaşlarına, kaçınıcı kardeş olduğuna, annenin eğitimine, babanın eğitimine, annenin mesleğine, babanın mesleğine, ailenin aylık ortalama gelirine, oturulan evin kime ait olduğuna, evde aile dışında birlikte yaşanan kişilerin olma durumuna, evde yaşanan kişi sayısına göre “Zihin Teorisi 1. Derece Testi”, “Zihin Teorisi 2. Derece Testi”, “Zihin Teorisi Fauxpas Testi” açısından fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Keçeli Kaysılı ve Acarlar (2011) zihin kuramı performanslarını yaşlara göre belirlemek amacıyla 3-5 takvim yaşı arası 72 normal gelişim gösteren çocukla gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 1. düzey zihin kuramı testleri olan görünüm gerçeklik, beklenmeyen içerik ve beklenmeyen yer değişikliği görevleri testlerini uygulamıştır. Araştırmanın sonucunda ise, normal gelişim gösteren çocukların kendi yanlış inanışını anlamada 3 takvim yaşından itibaren başarılı oldukları, başkalarının yanlış inanışını anlamada ise 3 yaşın ikinci ve 4 yaşın birinci döneminde değişim yaşadıkları, sonuç olarak 1. düzey zihin kuramı becerilerinin tam olarak 4,6 yaşında kazanıldığı bulunmuştur.

Tekin ve Girli (2011) Otizm Spektrum Bozukluğu tanılı 26, normal gelişim gösteren çocuğa sahip 28 anneden oluşan katılımcılara, Gözlerden Zihin Okuma Testi ve Empatik Eğilim Ölçeği uygulamış, normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin Gözlerden Zihin Okuma Testi toplam puanının, Otizm Spektrum

Bozukluğu tanımlı çocuğa sahip annelere göre daha yüksek olduğu görölmüştür. Fakat iki grubun empati puanları arasında fark bulunmamıştır.

Kahriman ve Bayat (2008) yaptıkları araştırmada, ailelerin yaşadıkları güçlükleri ve algıladıkları sosyal desteği belirlemeyi amaçlamış, araştırmalarına engelli çocuk sahibi 36 anne, 24 babayı dâhil etmiştir. Çalışmanın sonucunda tüm ebeveynlerin engelli çocuk kaynaklı çeşitli güçlükler yaşadığı, ebeveynlerin büyük bir bölümünün çocuğun bakımında daha fazla profesyonel destek almak istediği ve kendisinden sonra çocuğa kimin bakacağı konusunda endişe yaşadığı görölmüştür.

Girli (1995), zihinsel engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların tutumlarını ve kaygı düzeylerini belirlemeyi amaçladığı çalışmasını, 8-18 yaş aralığındaki zihinsel engelli bir kardeşe sahip 50 birey ve zihinsel engelli kardeşi olmayan 50 birey olmak üzere toplam 100 katılımcı ile yürütmüştür. Araştırmada “Ailelerin Kaygı Düzeyi ve Psikolojik Durumlarını Anlama Ölçeği” ve “Engelli Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre her iki grup içinde engelli bireylere yönelik tutumlarda herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Engelli çocuğun kardeşlerinin cinsiyeti açısından bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Kız kardeşlerin engelli kardeşi kabul düzeylerinin erkek kardeşlerin kabul düzeylerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgulanırken, erkek kardeşlerin kaygı düzeylerinin ise kız kardeşlerinkinden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Apalaçi (1996), yaygın gelişimsel bozukluk tanısı olan ve olmayan çocukların normal gelişim gösteren büyük erkek ve kız kardeşleri ile psikolojik uyum ve kardeş ilişkilerini incelediği çalışmasında, her iki gruptaki kardeşlerin, davranış sorunları ve sosyal uyum ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulgulanmıştır. Ayrıca yaygın gelişimsel bozukluğu olan çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerinin, yaygın gelişimsel bozukluğu olmayan çocukların normal gelişim gösteren kardeşlerine oranla, anlamlı düzeyde daha yüksek depresyon ve daha düşük benlik kavramına sahip oldukları, fakat kardeşler arasındaki yaş farkı ile depresyon, davranış sorunları ve sosyal uyum puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bildirilmiştir.

Türkoğlu (2001) yaptığı çalışmada zihinsel engeli olan çocukların anne, baba ve normal gelişim gösteren kardeşlerinin kaygı düzeylerine etki eden etmenler incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, anne ve normal gelişim gösteren kardeşlerin durumluk kaygı puanları ortalamalarına oranla sürekli kaygı puanları ortalamalarının arttığı bulunmuştur. Ayrıca normal gelişim gösteren kardeşlerin sürekli kaygı puanı ortalaması ile cinsiyet arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu bulunmuştur.

Berçin Yıldırım (2005) farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip, 10-17 yaş aralığındaki 228 normal gelişim gösteren çocuğun kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlamıştır. Sonuç olarak, "tanı, cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, engel derecesi ve ailedeki birey sayısı" değişkenleri normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşleriyle ilişkilerinde anlamlı farklılıklar yarattığı, fakat yine aynı değişkenler çocukların engelli kardeşlerini kabullenmelerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca "cinsiyet farklılığı, engelli çocuk ile normal gelişim gösteren kardeş arasındaki yaş farklılığı, doğum sırası, engelli kardeşten büyük ya da küçük olma durumu ve özel eğitim alma süresi" değişkenlerinin normal gelişim gösteren çocuğun engelli kardeşini kabullenmesi üzerindeki etkisi genel olarak incelendiğinde sonuçlarda anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir.

Küçüker (1997) bilgi verici psikolojik danışmanlık programının, zihinsel engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların "engele" ilişkin bilgi düzeyleri ve engelli kardeşlerine yönelik tutumları üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamıştır. Zihinsel engelli tanılı çocukların, 13-15 yaşları arasındaki 32 normal gelişim gösteren kardeşini araştırmaya dahil etmiştir. Bilgi verici psikolojik danışmanlık programına gönüllü olarak katılmak isteyen 16 kardeş deney grubuna, çeşitli nedenlerle araştırmaya katılamayan 16 kardeş ise kontrol grubuna alınmıştır. Deney grubundaki kardeşlere, haftada bir gün iki saat süreyle, 9 oturumdan oluşan bilgi verici psikolojik danışmanlık programı uygulanmıştır. Deney grubuna uygulanan programın bitiminden sonra, her iki gruba da aynı ölçekler son-test olarak verilmiştir. Sonuç olarak, bilgi verici psikolojik danışmanlık programının,

kardeşlerin “engele” ilişkin bilgi düzeyleri ve engelli kardeşlerine yönelik tutumları üzerinde olumlu yönde etkili olduğu bulunmuştur.

Pirimoğlu’nun (1996) bu hususta yaptığı, engelli kardeşi bulunan 90 normal gelişim gösteren çocuk ve anneleri ile engelli kardeşe sahip olmayan 90 normal gelişim gösteren çocuk ve annelerinin örneklemini oluşturduğu çalışmada, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşi bulunmayan normal gelişim gösteren çocuklara göre daha fazla davranış problemine sahip olduğu ve bu problemlerin, annelerinin kaygı düzeyi ve engelli çocuğa yönelik tutumu ile önemli ölçüde ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Ünal ve Baran (2012) tarafından yapılan araştırma da bu bulguları desteklemektedir. Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişki incelenmiş, normal gelişim gösteren 9–17 yaş aralığındaki kardeşlerin engelli kardeşlerine yönelik tutumlarında, annenin çocuk yetiştirme tutumuyla ilgili olduğu, annenin engelli çocuğa yönelik olası olumsuz tutumu, normal gelişim gösteren kardeşin davranışlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

İçöz (2001) yaptığı çalışmada engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların kaygı düzeyinde, engelli kardeşin yaşının, cinsiyetinin, yetersizlik türünün, doğum sırasının, kardeş sayısının, kardeş yaşının, ve doğum sırasının etkili olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda ise; engelli kardeşe sahip çocukların kaygı düzeyi ile engelli bireyin yaşı ve yetersizlik türü arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Özetle, yurt dışında yapılan çalışmalara benzer bir şekilde zihin kuramı ve kardeş ya da cinsiyet etkisine ilişkin çelişkili sonuçların elde edildiği, takvim yaşının ve alıcı dil düzeyinin zihin kuramı gelişiminde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların pek çok değişken açısından engelli kardeşinden etkilendiğini bildiren çalışmaların olduğu görülmüştür.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, evren ve örneklem ile araştırmada kullanılan veri toplama araçları, verilerin toplanmasında izlenen yol ve verilerin analizinde uygulanan istatistiksel teknikler üzerinde durulmuştur.

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmada normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşe sahip olmalarının ya da olmamalarının rolünü belirlemek ve alt amaçlarında yer alan değişkenlere göre karşılaştırma yapmak planlandığından ilişkisel tarama modellerinden karşılaştırmalı nedensel tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 1997).

İlişkisel tarama modelleri iki ve daha çok sayıda değişken arasında birlikte değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir. Tarama yolu ile bulunan ilişkiler gerçek bir neden-sonuç ilişkisi olarak yorumlanamaz; ancak o yönde bazı ipuçları vererek bir değişkendeki durumun bilinmesi halinde ötekinin kestirilmesinde yararlı sonuçlar verebilir. Karşılaştırma yolu ile ilişki belirlemede en az iki değişken olmalıdır. Sınanmak istenen bağımsız değişkene göre gruplar oluşturulur ve bağımlı değişkene göre aralarında fark oluşup oluşmadığına bakılır (Karasar, 1997).

Bu araştırmanın bağımlı değişkenini Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan alınan puanlar olurken; araştırmanın bağımsız değişkenleri, engelli kardeşe sahip olma durumu, katılımcının cinsiyeti, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, ebeveynlerin birliktelik durumu ve ebeveynlerin toplam gelir durumundan oluşmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni İzmir il merkezi sınırları içerisinde yaşayan, 7-12 takvim yaşı aralığındaki engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocuklardan oluşmaktadır.

Araştırmanın örneklemini uygulama, zaman ve işgücü kolaylığı sağlaması nedeniyle, kolay ulaşılabilir örnekleme yoluyla oluşturulmuştur. İzmir İli içerisinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk ve orta okullarda (Fatma Hikmet Kaşerci İlkokulu, Konak Ali Fuat Cebesoy İlkokulu, Akıncılar İlkokulu, Konak Rıdvan Nafiz Edgüer İlkokulu, Buca Akıcılar İlkokulu, Ülkü İlkokulu, Hüseyin Akdağ İlkokulu, Eserkent İlkokulu, Seniha Mayda İlkokulu, Cevdet Güçlüer İlkokulu, Seniha Mayda Ortaokulu, Cevdet Güçlüer İlkokulu, Attaroğlu İlkokulu, Durmuş Yaşar İlkokulu, Ekrem Hayri Üstündağ İlkokulu, Pektim Latife Hanım İlkokulu, Özkanlar İlkokulu, Kaymakan Özgür Azer Kurak Ortaokulu, Mustafa Uygur Ortaokulu, Osmangazi İlkokulu, Osman Faruk Verimer İlkokulu, Çamkıran Ortaokulu, Talatpaşa Ortaokulu, Yunus Emre Ortaokulu, Osman Çınar Ortaokulu) eğitimine devam eden ya da çeşitli sebeplerle Karabağlar Rehberlik Araştırma Merkezlerine gelen 7-12 yaş aralığındaki engelli kardeşi olan 83 (40 Erkek, 43 kız), engelli kardeşi olmayan 86 çocuktan (43 kız, 43 erkek) oluşturulmuştur. Bu örnekleme ise, Peabody Resim ve Kelime Testi sonuçlarına göre, alıcı dil yaşı, takvim yaşından küçük olan 9 katılımcının (6 Erkek 3 kız) çıkarılması ile ulaşılmıştır.

3.2.1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Çalışma grubunu oluşturan, engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin demografik özelliklerine göre dağılımı sırasıyla Tablo 3.1. ve Tablo 3.2.'de gösterilmektedir.

Tablo 3.1.

Engelli Kardeşi Olan Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	<i>f</i>	%
Cinsiyet		
Kız	43	51.81
Erkek	40	48.19
Kardeş Sayısı		
1	42	50.60
2	28	33.73
3 ve 3'den fazla	13	15.67
Doğum Sırası		
Engelli Kardeşinden Büyük	33	39.80
Engelli Kardeşinden Küçük	42	50.60
İkiz	8	9.60
Engelli Kardeşin Tanısının Şiddeti		
Hafif	37	44.58
Orta	32	38.56
Ağır ve Çok Ağır	14	16.87
Engelli Kardeşin Cinsiyeti		
Erkek	34	40.96
Kız	49	59.04
Engelli Kardeşin Tanısı		
Görme Engelli	4	4.82
İşitme Engelli	2	2.41
Zihinsel Engelli	38	45.78
Ortopedik Engelli / Süreğen Hastalık	26	31.33
Otizm Spektrum Bozukluğu	8	9.64
Özel Öğrenme Güçlüğü	5	6.02
Ebeveyn Birlikteliği		
Birlikte	75	90.36
Ayrı	8	9.64
Annelerin Eğitim Durumu		
Okur Yazar Değil, İlkokul	44	53.01
Ortaokul	15	18.07
Lise – Üniversite	24	28.93

Tablo 3.1'in devamı

	<i>f</i>	%
Babaların Eğitim Durumu		
Okur Yazar Değil, İlkokul	41	49.40
Ortaokul	21	25.30
Lise – Üniversite	21	25.30
Ebeveynlerin Toplam Geliri		
1500 Lira ve altı	36	43.37
1501-3000 Lira	30	36.14
3001 Lira ve üstü	17	20.48

Tablo 3.1'de görüldüğü gibi, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların %51.81'i (n=43) kız, %48.19'u (n=40) erkektir. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların %50.60'ı (n=42) tek kardeşe, %33.78'i (n=28) iki kardeşe, %15.67'si (n=13) 3 ve 3'den fazla kardeşe sahiptir. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların %39.80'i (n=33) engelli kardeşinden büyük, %50.60'ı (n=42) engelli kardeşinden küçük, %9.60'ı (n=8) ikiz kardeşlerdir. Normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin %44.58'i (n=37) hafif düzeyde, %38.56'sı (n=32) orta düzeyde, %16.87'si (n=14) ağır ve çok ağır düzeyde engelle sahiptir. Normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin %40.96'sı (n=34) kızken, %59.04'ü (n=49) erkektir. Engelli kardeşi olan katılımcıların %4,82'si görme engelli, %2,41'i işitme engelli, %45,78'i zihinsel engelli, %9,64'ü otizm spektrum bozukluğu tanılı, %31,33'ü ortopedik engelli ve süregen hastalığı bulunan, %6,02'si özel öğrenme güçlüğü tanılı kardeşe sahiptir. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların %90.36'sının (n=75) anne ve babası birlikteyken, sadece %9.64'ünün (n=8) anne ve babası ayrıdır. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların annelerinin %53.01'i (n=44) okur yazar değilken ya da ilköğretim mezunu iken, %18.07'si (n=15) ortaokul, %28.93'i (n=24) lise ve üniversite mezunudur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların babalarının %49.40'ı (n=41) okur yazar değilken ya da ilköğretim mezunu iken, %25.30'u (n=21) ortaokul, %25.30'u (n=21) lise ve üniversite mezunudur. Engelli kardeşi olan

normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinin toplam geliri 1500 lira ve altı olan %43.37 (n=36), 1501-3000 TL arasında olan %36.14 (n=30), 3001 Lira ve üzerinde olan %20.48 (n=17) olduğu görülmüştür.

Tablo 3.2.

Engelli Kardeşi Olmayan Bireylerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	f	%
Cinsiyet		
Kız	43	50.00
Erkek	43	50.00
Kardeş Sayısı		
1	56	65.12
2	26	30.23
3 ve 3'den fazla	4	4.65
Ebeveyn Birlikteliği		
Birlikte	81	94.19
Ayrı	5	5.81
Annelerin Eğitim Durumu		
Okur Yazar Değil, İlkokul	41	47.67
Ortaokul	19	22.10
Lise – Üniversite	26	30.23
Babaların Eğitim Durumu		
Okur Yazar Değil, İlkokul	30	35.71
Ortaokul	20	23.81
Lise – Üniversite	34	40.48
Ebeveynlerin Toplam Geliri		
1500 Lira ve altı	37	43.02
1501-3000 Lira	36	41.86
3001 Lira ve üstü	13	15.11

Tablo 3.2. incelendiğinde, engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların % 50'si (n=43) erkek, %50'si (n=43) kızdır. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların %65.12'si (n=56) tek kardeşe, %30.23'ü (n=26) iki kardeşe, %4.65'i (n=4) 3 ve 3'den fazla kardeşe sahiptir. Engelli kardeşi olmayan

normal gelişim gösteren çocukların %94,19'unun (n=81) anne ve babası birlikte; %5.81'inin (n=5) anne ve babası ayrıdır. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların annelerinin %47.67'si (n=41) okur yazar değil ya da ilkokul mezunuyken, %22,10'u (n=19) ortaokul, %30.23'ü (n=26) lise ve üniversite mezunudur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların babalarının %34.89'u (n=30) okur yazar değil ya da ilkokul mezunuyken, %23.26'sı (n=20) ortaokul, %39.54'ü (n=34) lise ve üniversite mezunudur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinin toplam geliri ise, 1500 lira ve altı olan %43.02 (n=37), 1501-3000 TL arası olan %41.86 (n=36), 3001 lira ve üstü ise %15.11 (n=11) olduğu görülmüştür.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada 7-12 yaş aralığındaki çocukların zihin kuramı becerilerini ölçmek amacıyla "Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu" ile çocukların alıcı dil gelişim düzeyini belirlemek üzere Peabody Resim Kelime Testi, normal gelişim gösteren çocuğun kendisi, ebeveynleri ve engelli kardeşlerine ilişkin sosyo-demografik bilgileri belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş olan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

3.3.1. Peabody Resim-Kelime Testi

Peabody Resim-Kelime Testi (Peabody Picture-Vocabulary Test), asıl formu İngilizce olan Peabody Resim- Kelime Testi Dunn (1965) tarafından hazırlanmış, Katz ve arkadaşları tarafından 1974 yılında Türkçeye uyarlanmıştır (Katz, Önen, Demir, Uzlukaya ve Uludağ, 1974).

İşaret etmeye dayalı olarak geliştirilmiş ve kullanım kolaylığı sebebiyle en yaygın olarak kullanılan Peabody Resim Kelime Testi iki farklı parçadan oluşmaktadır: Uyarıcı hedef kelime ve üzerinde dört resim bulunan test paketi. Uyarıcı kelime dört resimden biri ile açıklanmakta ve hedef kelimeyi belirtmektedir. Diğer üç resim ise doğru cevaptan emin olmayan bireyler için çekici birer alternatif

teşkil ederek yanıltıcı uyaran görevi yapmaktadır. Peabody Resim Kelime Testi özellikle özel eğitim alanındaki uygulamalarda oldukça sık kullanılmaktadır. Peabody Resim Kelime Testi sözel tepki gerektirmeyen bir testtir. Bu nedenle çocuklar başarısızlık duygusu yaşamamaktadır. Okuma veya yazma becerisi gerektirmediği için okuma yazma bilmeyen kişilere de kolaylıkla uygulanabilmektedir (Özekes, 2013).

Test uygulaması sırasında ise, son sekiz sorudan altı tanesine yanlış cevap alınana kadar devam edilir. Puanların toplamı testin ham puanını oluşturmaktadır. Bunu bulmak için de çocuğun en son bildiği kelimenin sıra numarasından, o numaraya kadar yaptığı yanlışların toplamı çıkartılır. Elde edilen bu ham puan, önceden saptanmış olan çocuğun yaşadığı yere (köy, şehir, gecekondü) göre Alıcı Dil Yaşını Bulma Çizelgesinden alıcı dil yaşına çevrilir. Ayrıca doğum tarihi (gün/ay/yıl) testin yapıldığı tarihten çıkartılarak takvim yaşı bulunur (Kayılı, Koçyiğit ve Erbay, 2009).

3.3.2. Gözlerden Zihin Okuma Testi – Çocuk Formu

Gözlerden Zihin Okuma Testi-Çocuk Formu (Reading the Mind in the Eyes Task), zihin kuramının önemli bir noktası olan “zihin okuma becerilerini” değerlendirmesi amacıyla, ileri düzey becerileri ölçen bir test olarak geliştirilmiştir (Baron Cohen, Wheelwright ve Jolliffe, 1997). Daha sonra ise revize edilmiş formu yayınlanmıştır (Baron Cohen, Wheelwright, Hill, Raste ve Plumb, 2001). Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu 28 fotoğraf ve her fotoğraf için 4 seçenek (bir hedef, üç çeldirici) içermektedir.

Bu testte katılımcıya insan yüz fotoğraflarından sadece iki gözü şerit halinde kesilerek oluşturulmuş fotoğraflar gösterilir. Her biri farklı duygusal ifade içeren fotoğraflarda çoktan seçmeli olarak duygunun işaretlenmesi yoluyla kişinin bu göz kesitlerinden zihin kuramı becerileri ölçülür (Yıldırım ve ark 2011).

Gözlerden Zihin Okuma Testi-Çocuk Formunun Türkçe uyarlama çalışması Girli (2014) tarafından yapılmıştır. Çocuk formunun geçerlik güvenirlik çalışmaları sırasında, 6-16 yaş aralığındaki 99'u kız, 135'i erkek; 202 normal gelişim gösteren 33 otizm spektrum bozukluğu tanılı 235 kişi çalışmaya dahil edilmiş, okul rehberlik servisi odasında ya da uygun koşulların sağlandığı sınıflarda uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Doğru yanıt oranının %30.2 ile yüzde 85.1 aralığında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin geçerliği için ise, madde toplam korelasyonuna bakılmış, iç geçerlilik açısından yeterli düzeyde olduğu görülmüştür.

3.3.3. Kişisel Bilgi Formu

Engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların kendileri, ebeveynleri ve varsa engelli kardeşleri ile ilgili sosyo-demografik bilgileri toplayabilmek amacıyla kullanılmıştır. Bu kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması aşamasında, araştırmada kullanılacak ölçeği geliştiren uzmanlardan izin alınması, sonrasında İzmir ilinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk ve ortaokullarda uygulama yapılabilmesi için İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden ve İzmir İli Valiliği'nden izin alınması ile süreç başlamıştır. Uygulamalar için ilgili etik kurul, ilgili kurum ve kuruluş izinleri alındıktan sonra, test uygulamaları 2015 yılının Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir.

Uygulamalar öncelik olarak belirlenen okullarda, okul yönetimlerinin uygun gördüğü zamanlarda ve okul yönetimleri tarafından sağlanan yerlerde araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya geçilmeden önce, araştırmaya katılacak olan normal gelişim gösteren çocuklara araştırmanın amacı ve önemi, örneklem olarak kendisinin neden seçildiği açıklanmış, ardından uygulanacak Kişisel Bilgi Formu, Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu ve Peabody Resim Kelime Testi

ile ilgili tek tek bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların araştırma, araştırma süreci ve ölçme araçları ile ilgili sordukları sorular da yanıtlanmıştır. Son olarak, katılımın gönüllülüğe dayandığı, herhangi bir kimlik bilgisinin alınmayacağı, elde edilen bilgilerin sadece araştırmayla sınırlı tutulacağı bilgisi verilmiştir. Katılım sağlaması durumunda içten ve doğru yanıtlar vermesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Alınan onayın ardından uygulamalara geçilmiştir. İlgili ölçme araçlarının uygulanması ortalama 20-30 dakika sürmesi sebebiyle, özellikle küçük yaş gruplarında isteğe bağlı olarak ara verilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin zihin kuramı becerileri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar için *t* testi yapılmıştır. Bunun için *t* testi uygulanmadan önce gerekli varsayımların karşılanıp karşılanmadığına bakılmıştır.

Bu varsayımlardan ilki verilerin normal dağılım göstermesidir. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini değerlendirmek için, çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayısının +1 ve -1 arasında olması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2007). Çarpıklık katsayısının -.36 ve basıklık katsayısının .57 olduğu görülmüş ve bu değerler ile engelli kardeşi olanların ve olmayanların normal dağıldığına karar kılınmıştır. Normal dağılım için karşılanması gereken bir diğer varsayım, varyansların homojenliğidir (Büyüköztürk, 2007). Varyansların homojenliği Levene testi ile incelenmiş ve varyansların homojen olduğu alınan puan dağılımının varyanslarının homojenliğinin test edilmesi için yapılan Levene testi sonucunda $F(1,167)=3,98, p>05$, varyansların homojen olduğu sonucu bulunmuştur. Bu incelemelerin sonuçları, parametrik testlerden bağımsız gruplar için *t* testi analizinin yapılabilmesi için gerekli varsayımların karşılandığını ortaya koymuştur. Bu sebeple araştırmanın verileri bağımsız gruplar için *t* testi kullanılarak incelenmiştir.

Alt problemlerde ise, engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu, ebeveynlerin toplam geliri ve ebeveynlerin birlikteliği ortak etkisini incelemek için, iki yönlü varyans analizi yapılmıştır. Çünkü çift yönlü ANOVA, gruplara ayrılmış birden fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki ortak etkisini eş zamanlı olarak ele almaktadır (Büyüköztürk, 2007). Bulgularda ortak etkinin anlamlı olmadığı ancak tek bir değişkenin anlamlı olması halinde, bu ipucundan yola çıkarak, bu sonucun da hangi gruptan kaynaklandığını bulmak için Tukey Çoklu Karşılaştırma testi yapılmıştır ve sonuçlar incelenmiştir.

İki yönlü varyans analizinin varsayımları ise, verilerin normal dağılmasıdır. Bunun için öncelikle basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmış, daha sonra nispeten daha küçük örneklerde etkili sonuçlar veren Shapiro-Wilk Testi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2007). Öncelik olarak bakılan çarpıklık katsayısının -0.36 ve basıklık katsayısının $.57$ olduğu görülmüş ve bu değerler ile engelli kardeşi olanların ve olmayanların normal dağıldığına karar kılınmıştır. Shapiro Wilk testi sonucunda ise, (Shapiro-Wilk = $.12$, $p > .05$) normallik varsayımının sağlandığı görülmüştür.

Erken yaştaki çocukların zihin kuram becerilerini karşılaştırılırken grupların takvim yaşları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmaması önemlidir. (Karakelle, 2012). Bu nedenle araştırmanın bağımsız değişkenleri olan sosyo-demografik değişkenlere göre takvim yaşları arasında istatistiksel olarak bir fark olup olmadığı t testi ve tek yönlü ANOVA ile incelenmiştir. t testine ilişkin sonuçlar Tablo 3.3.'de ve 3.4.'de, tek yönlü ANOVA'ya ilişkin sonuçlar Tablo 3.5.'de yer almaktadır.

Tablo 3.3.

Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

	Grup	n	$\bar{x}$	ss	t	p
Takvim Yaşı	Engelli Kardeşe					
	Sahip Olan	83	10.04	1.71	-1.53	.13
	Engelli Kardeşe					
	Sahip Olmayan	86	9.95	1.62		

$p < .05$

Tablo 3.3.'ye göre; araştırmaya katılan engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.04$ ($ss=1.71$) iken, engelli kardeşe sahip olmayan normal gelişim gösteren çocukların $\bar{x}= 9.95$ ($ss=1.62$)'dir. Engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar t testi ile analiz edilmiş, ortalamalar arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(169)= -1.53$, $p> 05$.

Tablo 3.4.'de ise engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların, araştırmanın bağımsız sosyo-demografik değişkenlerinin takvim yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin t testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.4.

Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çeşitli Değişkenlere Göre Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t-Testi Sonuçları

	Engelli Kardeşi Olan				Engelli Kardeşi Olmayan				Toplam			
	$\bar{x}$	ss	t	p	$\bar{x}$	ss	t	p	$\bar{x}$	ss	t	p
Cinsiyet												
Erkek	10.06	1.85	.18	.86	10.0	1.71	-.14	.86	10.03	1.70	.03	.97
Kız	10.03	1.59			9.90	1.54			10.00	1.66		
Ebeveynleri												
Birlikte	10.02	1.67	-.67	.52	9.96	1.57	-.17	.86	9.99	1.63	4.22	.39
Ayrı	10.22	2.11			9.88	2.48			10.09	2.19		

$p < .05$

Tablo 3.4'e bakıldığında ise, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren erkek katılımcıların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.06$ ($ss=1.85$), engelli kardeşi olan kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.03$ ($ss=1.59$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlere göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar t testi ile analiz edilmiş, ortalamalar arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(83) = .18$, $p > .05$. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren erkek katılımcıların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.00$ ($ss=1.71$), engelli kardeşi olmayan kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.90$ ($ss=1.54$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlere göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar t testi ile analiz edilmiş, ortalamalar arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(86) = -.14$, $p > .05$. Son olarak tüm normal gelişim gösteren erkek katılımcıların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.03$ ($ss=1.70$), tüm kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.00$ ($ss=1.66$) bulunmuştur. Tüm normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlere göre takvim yaşı

ortalamları arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(169) = .03$ $p > 0.05$.

Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren, anne ve babaları birlikte olan çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 10.02$ ($ss = 1.67$), engelli kardeşi olan kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 10.22$ ($ss = 2.11$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların anne ve baba birlikteliğine göre takvim yaşı ortalamaları arası farklarının 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(83) = -.67$, $p > 0.05$. Engelli kardeşi olmayan ve anne-babası birlikte olan normal gelişim gösteren katılımcıların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 9.96$ ($ss = 1.57$), engelli kardeşi olmayan, anne ve babası birlikte olmayan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 9.88$ ($ss = 2.48$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlere göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar t testi ile analiz edilmiş, ortalamalar arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(86) = -.17$, $p > 0.05$. Son olarak tüm normal gelişim gösteren, anne ve babaları birlikte olan çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 9.99$ ($ss = 1.63$), anne ve babası birlikte olmayan tüm normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x} = 10.09$ ($ss = 2.19$) bulunmuştur. Tüm normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlere göre takvim yaşı ortalamaları arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $t(169) = -.86$ $p > 0.05$.

Tablo 3.5.'de ise engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların, araştırmanın bağımsız sosyo-demografik değişkenlerinin takvim yaşlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin tek yönlü anova sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.5.

Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Çeşitli Değişkenlere Göre Takvim Yaşları Arasında Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Tek Yönlü Anova Sonuçları

	Engelli Kardeşi Olan				Engelli Kardeşi Olmayan				Toplam			
	$\bar{x}$	ss	t	p	$\bar{x}$	ss	t	p	$\bar{x}$	ss	t	p
Anne Eğitim Durumu												
Okur-Yazar												
İlkokul	10.08	1.79	.58	.56	10.00	1.48	2.84	.16	10.04	1.79	2.89	.06
Ortaokul	10.01	1.79			9.93	1.70			9.96	1.79		
Lise Üniversite	9.98	1.53			9.90	1.54			9.94	1.60		
Baba Eğitim Durumu												
Okur-Yazar												
İlkokul	10.08	1.87	1.22	.30	10.00	1.67	3.12	.22	10.05	1.72	3.12	.23
Ortaokul	9.99	1.69			9.91	1.65			9.95	1.68		
Lise Üniversite	10.03	1.58			9.94	1.58			9.97	1.58		
Ebeveynlerin Geliri												
1500 ve altı	10.01	1.68	1.26	.29	9.94	1.59	.04	.96	9.97	1.66	.51	.60
1501-3000	10.06	1.76			9.95	1.66			10.00	1.69		
3001 ve üstü	10.05	1.67			10.00	1.44			10.03	1.57		

$p < .05$

Tablo 3.5. incelendiğinde ve ilk olarak annelerin eğitim durumuna göre bakıldığında, engelli kardeşi olan ve anneleri ilkökul mezunu olan ya da okur yazar olmayan çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.08$ ($ss=1.79$), anneleri ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.01$, ($ss=1.79$), anneleri lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.98$ ($ss=1.53$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların annelerinin eğitim durumuna göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F=.58$, $p>.05$. Engelli kardeşi olmayan, anneleri okur yazar olmayan ya da ilkökul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.00$ ($ss=1.48$), anneleri ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim

yaşı ortalaması $\bar{x}=9.93$ ($ss=1.70$), anneleri lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.90$ ($ss=1.54$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocuklar annelerinin eğitim durumuna göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar analiz edilmiş, 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 3.12$, $p> .05$. Son olarak kardeş durumundan bağımsız anneleri okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.04$ ($ss=1.79$), anneleri ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.96$ ($ss=1.79$), anneleri lise ve üniversite mezunu olan tüm normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.94$ ($ss=1.60$) bulunmuştur. Sonuç olarak, kardeş durumundan bağımsız tüm çocukların annelerinin eğitim durumuna göre takvim yaşları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 2.89$; $p>.05$.

Babaların eğitim durumu değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, babaları ilkokul mezunu ya da okur yazar olmayan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.08$ ($ss=1.87$), babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.99$ ($ss=1.69$), babaları lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.03$ ($ss=1.58$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların babalarının takvim yaşı ortalamaları arasındaki farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 1.22$, $p> .05$. Engelli kardeşi olmayan, babaları okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim ortalaması $\bar{x}=10.00$ ($ss=1.67$), babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.91$ ($ss=1.65$), babaları lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.94$ ($ss=1.58$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların babalarının eğitim durumuna göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar analiz edilmiş, 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 3.12$, $p> .05$. Son olarak kardeş durumundan bağımsız babaları okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların

takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.05$ ($ss=1.72$), babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.95$ ($ss=1.68$), babaları lise ve üniversite mezunu olan tüm normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.97$ ($ss=1.58$) bulunmuştur. Sonuç olarak, kardeş durumundan bağımsız tüm çocukların babalarının eğitim durumuna göre takvim yaşları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 3.12$; $p>.05$.

Son olarak ebeveynlerinin toplam geliri değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, ebeveynleri 1500 lira ve altı gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.01$ ($ss=1.68$), Engelli kardeşi olan, ebeveynleri 1501 ile 3000 lira arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.06$ ($ss=1.76$), engelli kardeşi olan, ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.05$ ($ss=1.67$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerin toplam gelirine göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 1.26$, $p>.05$. Engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 1500 lira ve altı arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim ortalaması $\bar{x}=9.94$ ($ss=1.59$), Engelli kardeşi olmayan ebeveynleri 1501 ile 3000 lira arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.95$ ($ss=1.66$), engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.00$, ($ss=1.44$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların ebeveyn toplam gelirine göre takvim yaşı ortalamaları arasındaki farklar analiz edilmiş, 0.05 düzeyinde anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F= 0.4$; $p>.05$. Son olarak kardeş durumundan bağımsız ebeveynleri 1500 ve altı gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=9.97$ ($ss=1.66$), ebeveynleri 1501 lira ve 3000 lira arası gelir elde eden normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.00$ ($ss=1.69$), ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elde eden tüm normal gelişim gösteren çocukların takvim yaşı ortalaması $\bar{x}=10.03$ ($ss=1.57$) bulunmuştur. Sonuç olarak, kardeş

durumundan bağımsız tüm çocukların ebeveynlerinin toplam gelir durumuna göre takvim yaşları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F = .51$; $p > .05$.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını gösteren bağımsız gruplar için t testi bulgularına yer verilmiştir. Daha sonra ise, cinsiyet, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu, ebeveynlerin toplam geliri gibi alt problemlere ilişkin değişkenler çift yönlü varyans analizi yapılarak incelenmiştir.

4.1. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerine Göre İncelenmesine Ait Bulgular

4.1.1. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerileri Bakımından Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanlarının anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız gruplar için t testi kullanılmıştır.

Tablo 4.1.

Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerileri Bakımından Farklılık Olup Olmadığının Karşılaştırması Amacıyla Yapılan Bağımsız Gruplar İçin t Testi Sonuçları

Değişken	Grup	n	$\bar{x}$	s	t	p
Gözlerden Zihin Okuma	Engelli Kardeşe					
	Sahip Olan	83	18.23	2.70	-2.10	.037
	Engelli Kardeşe					
	Sahip Olmayan	86	19.16	3.06		

$p < .05$

Tablo 4.1'e göre; araştırmaya katılan engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların gözler testi ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$) iken, engelli kardeşe sahip olmayan normal gelişim gösteren çocukların $\bar{x}=19.16$ ($ss=2.70$)'dır. Engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri ortalamaları arasındaki farklar bağımsız gruplar için t testi ile analiz edilmiş, ortalamalar arası farkların 0.05 düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur, $t(167) = -2.10$, $p < .05$. Buna göre, engelli kardeşe sahip olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin, engelli kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinden daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.2. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Cinsiyete Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip olan kız ve erkek normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli kardeşi olmayan kız ve erkek normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanların cinsiyete göre

anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşi olup olmama ve cinsiyete göre zihin kuramı becerilerine ilişkin puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.2’de yer almaktadır.

Tablo 4.2.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Cinsiyete Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Cinsiyet	Erkek			Kız			Toplam		
Kardeş Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>
Engelli Kardeşi									
Olan	40	17.98	2.70	43	18.47	2.70	83	18.23	2.70
Engelli Kardeşi									
Olmayan	43	18.19	2.97	43	20.14	2.85	86	19.16	3.06
Toplam	83	18.08	2.83	86	19.30	2.89	169	18.70	2.91

Tablo 4.2. incelendiğinde, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$), engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.16$ ($ss=3.06$) bulunmuştur. Cinsiyet değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren erkek katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.98$ ($ss=2.70$), engelli kardeşi olan kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.47$ ($ss=2.70$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan kız cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.14$ ($ss=2.85$), engelli kardeşi olmayan erkek cinsiyetindeki normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.19$ ($ss=2.97$) bulunmuştur. Son olarak, engelli kardeşi olan ve olmayan tüm erkek katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamaları $\bar{x}=18.08$

($ss=2.83$), engelli kardeşi olan ve olmayan tüm kız katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamaları $\bar{x}=19.30$ ($ss=2.89$) bulunmuştur.

Kardeş Etkisi ve cinsiyet etkisine göre Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4.3'de verilmektedir.

Tablo. 4.3.

7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve cinsiyetlerinin ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	<i>sd</i>	Kareler Ortalaması	<i>F</i>	<i>p</i>
Kardeş Durumu	37.513	1	37.513	4.75	.031
Cinsiyet	63.009	1	63.009	7.98	.005
Kardeş Durumu X Cinsiyet	22.597	1	22.597	2.86	.093
Hata	1303.347	165	7.889		
Toplam	60551.000	169			

Tablo 4.3. incelendiğinde görülebileceği gibi engelli kardeşi olan ve olmayan 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır, $F(1-169)= 4.75$; $p< .05$). Engelli kardeşi olanların gözlerden zihin okuma testi puan ortalamaları $\bar{x}=18.08$ ($ss=2.83$), engelli kardeşi olmayanlardan $\bar{x}=19.30$ ($ss=2.89$) daha düşüktür. Aynı zamanda engelli kardeşi olan ve olmayan tüm normal gelişim gösteren çocukların cinsiyetlerine göre zihin kuramı puanları ortalamalarında anlamlı farklılık görülmektedir, $F(1-169)= 7.98$; $p< .05$. Farkın kaynağını baktığımızda ise, engelli kardeşi olan ve olmayan tüm katılımcılar baz alındığında kız cinsiyetindeki katılımcıların $\bar{x}=19.30$ ($ss=2.89$) erkek cinsiyetindeki katılımcılardan $\bar{x}=18.08$ ($ss=2.83$) daha yüksek zihin kuramı puan ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Kardeş durumu X cinsiyet etkileşimi incelendiğinde ise, engelli kardeşe sahip olma ya da olmamanın ve cinsiyetin, 7-12 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ortak etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F(1-169) = 2.86; p > .05$.

4.1.3. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Anne-Baba Birlikteliğine Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip, anne-babası birlikte olan ve anne-babası birlikte olmayan normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli kardeşi olmayan, anne-babası birlikte olan ve anne-babası birlikte olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanların anne-baba birlikteliğine göre anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşi olup olmama ve ana-baba birlikteliğine göre zihin kuramı becerilerine ilişkin puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.4'de yer almaktadır.

Tablo 4.4.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Anne-Baba Birlikteliğine Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Anne ve Baba Birlikteliği	Anne ve Baba Birlikte			Anne ve Baba Ayrı			Toplam		
Kardeş Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>
Engelli Kardeşi Olan	75	18.16	2.71	8	18.88	2.59	83	18.23	2.70
Engelli Kardeşi Olmayan	81	19.06	3.05	5	20.80	2.95	86	19.16	3.06
Toplam	156	18.63	2.92	13	19.62	2.78	169	18.70	2.91

Tablo 4.4. incelendiğinde, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$), engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.16$ ($ss=3.06$) bulunmuştur. Anne ve baba birlikteliği değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, anne ve babası birlikte olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.16$ ($ss=2.71$), engelli kardeşi olan, anne ve babası ayrı olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.88$ ($ss=2.59$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olmayan, anne ve babası birlikte olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.06$ ($ss=2.95$), engelli kardeşi olmayan, anne ve babası ayrı olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.80$ ($ss=2.95$) bulunmuştur. Son olarak, engelli kardeşi olan ve olmayan, annesi ve babası birlikte olan tüm katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamaları $\bar{x}=18.63$ ($ss=2.92$), engelli kardeşi olan ve olmayan, anne ve babası ayrı olan tüm katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamaları $\bar{x}=19.62$ ($ss=2.78$) bulunmuştur.

Kardeş etkisi ve anne ve baba birlikteliği etkisine göre Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4.5.'de verilmektedir.

Tablo. 4.5.

7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve anne ve babanın birliktelik durumunun ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kardeş Durumu	22.785	1	22.785	2.74	.010
Anne ve Baba Birlikteliği	17.163	1	17.163	2.06	.153
Kardeş Durumu X Anne-Baba Birlikteliği	2.986	1	2.986	.36	.550
Hata	1372.446	165	8.318		
Toplam	60551.000	169			

Tablo 4.5. incelendiğinde görülebileceği gibi engelli kardeşi olan ve olmayan 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır, $F(1-169)= 2.74$; $p> .05$. Kardeş durumundan bağımsız olarak tüm normal gelişim gösteren çocukların anne ve baba birlikteliğine göre zihin kuramı puanları ortalamalarında anlamlı farklılık görülmemektedir, $F(1-169)= 2.06$; $p> .05$. Kardeş durumu X anne-baba birlikteliği etkilemi incelendiğinde ise, engelli kardeşe sahip olma ya da olmamanın ve anne-baba birliktelik durumunun, 7-12 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ortak etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F(1-169)= .36$; $p> .05$.

4.1.4. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Ebeveynlerin Toplam Gelirine Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip olan, ebeveynleri 1500 lira altı kazanan ebeveynleri 1501-3000 lira arası kazanan ve ebeveynleri 3001 liranın üzerinde kazanan normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 1500 lira altı kazanan, ebeveynleri 1501-3000 lira arası kazanan ve ebeveynleri 3001 lira ve üstü kazanan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanların ebeveynlerin toplam gelirine göre anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşi olup olmama ve ebeveynlerin toplam gelirine göre zihin kuramı becerilerine ilişkin puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.6'da yer almaktadır.

Tablo 4.6.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Ebeveynlerin Toplam Gelirine Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Ebeveynlerin Toplam Geliri	1500 Lira ve altı			1501-3000 Lira			3001 Lira ve üstü			Toplam		
Kardeş Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>
Engelli Kardeşi												
Olan	36	17.89	2.52	30	18.10	3.07	17	19.18	2.27	83	18.23	2.70
Engelli Kardeşi												
Olmayan	37	18.27	3.27	36	19.55	2.57	11	20.82	2.96	84	19.15	3.04
Toplam	73	18.63	2.91	66	18.89	2.88	28	19.82	2.64	167	18.69	2.91

Tablo 4.6. incelendiğinde, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$), engelli

kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.15$ ($ss=3.04$) bulunmuştur.

Ebeveynlerin toplam geliri değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, ebeveynleri 1500 lira ve altı gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.89$ ($ss=2.52$), engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 1500 lira ve altı arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.27$ ($ss=3.27$), engelli kardeşi olan ve olmayan, ebeveynleri 1500 lira ve altı gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.63$ ($ss=2.91$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan, ebeveynleri 1501 ile 3000 lira arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.10$ ($ss=3.07$), engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 1501 ile 3000 lira arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.55$ ($ss=2.57$), engelli kardeşi olan ve olmayan ebeveynleri 1501 ile 3000 lira arası gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.89$ ($ss=2.88$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan, ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.18$ ($ss=2.27$), engelli kardeşi olmayan, ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elden eden normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.82$ ($ss=2.96$), engelli kardeşi olan ve olmayan, ebeveynleri 3001 lira ve üstü gelir elde eden tüm normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.82$ ($ss=2.64$) bulunmuştur.

Kardeş etkisi ve anne ve baba birlikteliği etkisine göre Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4.7'de verilmektedir.

Tablo. 4.7.

7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve anne ve babanın toplam gelirinin ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kardeş Durumu	45.553	1	45.553	5.73	.018
Ebeveyn Geliri	74.093	2	37.047	4.66	.011
Kardeş Durumu X Ebeveyn Geliri	13.124	2	6.562	.83	.440
Hata	1280.549	161	7.954		
Toplam	59766.000	167			

Tablo 4.7. incelendiğinde görülebileceği gibi engelli kardeşi olan ve olmayan 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır, $F(1-169) = 5.73$; $p < .05$. Kardeş durumundan bağımsız olarak tüm normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerin toplam gelirin göre zihin kuramı puanları ortalamalarında anlamlı farklılık görülmektedir $F(2-167) = 4.66$; $p < .05$. Kardeş durumu X Ebeveynlerin toplam geliri etkilemi incelendiğinde ise, Engelli kardeşe sahip olma ya da olmamanın ve ebeveynlerin toplam geliri durumunun, 7-12 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ortak etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F(2-167) = .83$; $p > .05$. Son olarak, kardeş durumundan bağımsız olarak ebeveynlerin toplam gelirinde çıkan farkın kaynağını bulmak amacıyla da Tukey Testi yapılmıştır. Tukey Testi sonuçları Tablo 4.8'de yer almaktadır.

Tablo 4.8.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Ebeveynlerin Toplam Gelirinin Zihin Kuramı Becerilerine Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları

Toplam Gelir	1500 ve altı	1501-3000	3001 ve üstü
1500 ve altı	-	-.81	-1.74*
1501-3000		-	-.93
3001 ve üstü			-
p <,05			

Tablo 4.8. incelendiğinde, ebeveynleri 3001 lira üzeri kazanan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin $\bar{x}=19.82$ ($ss=2.63$), ebeveynleri 1500 lira ve aşağı kazanan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine göre $\bar{x}=18.08$ ($ss=2.63$) anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir.

4.1.5. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Annelerin Eğitim Durumuna Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip olan, anneleri okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan, anneleri ortaokul mezunu olan ve anneleri lise veya üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli kardeşi olmayan, anneleri okur yazar olmayan veya ilkokul mezunu olan, annesi ortaokul mezunu olan ve anneleri lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanların ebeveynlerin toplam gelirine göre anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşe sahip olup olmama ve annelerinin eğitim durumunun zihin kuramı becerilerine ilişkin puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.9.'da yer almaktadır.

Tablo 4.9.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Annelerinin Eğitim Durumuna Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Annelerin Eğitim Durumu	Okur Yazar Değil						Lise					
	- İlkokul			Ortaokul			Üniversite			Toplam		
Kardeş Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>
Engelli Kardeşi												
Olan	44	17.68	2.64	15	18.00	2.98	24	19.37	2.36	83	18.23	2.70
Engelli Kardeşi												
Olmayan	39	18.10	2.95	19	20.16	3.39	26	20.00	2.45	84	19.15	3.04
Toplam	83	17.88	2.78	34	19.21	3.35	50	19.70	2.64	167	18.69	2.91

Tablo 4.9. incelendiğinde, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$), engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.15$ ($ss=3.04$) bulunmuştur. Annelerin eğitim durumu değişkenine göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, anneleri okur-yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.68$ ($ss=2.64$), engelli kardeşi olmayan, anneleri okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.88$ ($ss=2.78$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan ve olmayan, anneleri okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.63$ ($ss=2.91$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan, anneleri ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.00$ ($ss=2.98$), engelli kardeşi olmayan, anneleri ortaokul mezunu

olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.16$ ($ss=3.39$), engelli kardeşi olan ve olmayan anneleri ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.21$ ($ss=3.35$) bulunmuştur. Son olarak engelli kardeşi olan, anneleri lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.37$ ($ss=2.36$), engelli kardeşi olmayan, anneleri lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.00$ ($ss=2.45$), engelli kardeşi olan ve olmayan, anneleri lise ya da üniversite mezunu olan tüm katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.70$ ($ss=2.64$) bulunmuştur.

Kardeş etkisi ve annenin eğitim durumu etkisine göre Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4.10.'da verilmektedir.

Tablo. 4.10.

7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve annelerin eğitim durumu ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler		Kareler		
	Toplamı	sd	Ortalaması	F	p
Kardeş Durumu	41.419	1	41.419	5.38	.022
Annenin Eğitim Durumu	107.321	2	53.661	6.97	.001
Kardeş Durumu X Annenin Eğitim Durumu	18.768	2	9.384	1.30	.298
Hata	1239.287	161	7.697		
Toplam	59766.000	167			

Tablo 4.10. incelendiğinde görülebileceği gibi engelli kardeşi olan ve olmayan 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır, $F(1-169) = 5.38$; $p < .05$). Kardeş durumundan bağımsız olarak tüm normal gelişim gösteren çocukların annelerin eğitim durumuna göre zihin kuramı puanları ortalamalarında anlamlı farklılık görülmektedir, $F(2-167) = 6.97$; $p < .05$. Ayrıca kardeş durumu X annelerin eğitim durumu etkilemi incelendiğinde ise, engelli kardeşe sahip olma ya da olmamanın ve annelerin eğitim durumunun, 7-12 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ortak etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur, $F(2-167) = 1.30$; $p > .05$. Son olarak, kardeş etkisinden bağımsız olarak tüm annelerin eğitim durumuna göre zihin kuramı puanları ortalamalarında çıkan farkın kaynağını bulmak için Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 4.11.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerine Anne Eğitim Durumu Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları

Anne Eğitim Durumu	Okur-Yazar Değil İlkokul	Ortaokul	Lise Üniversite
Okur-Yazar Değil-İlkokul	-	-1.33	-1.82*
Ortaokul		-	-.49
Lise-Üniversite			-

p<,05

Tukey Testi sonucunda ise, annesi lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin $\bar{x}=19.70$ ($ss=2.64$), annesi okur yazar olmayan ve ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinden $\bar{x}=17.88$ ($ss=2.78$) daha yüksek olduğu ve istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir.

4.2.6. Engelli Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin Babaların Eğitim Durumuna Göre Farklılık Olup Olmadığının İncelenmesi

Engelli kardeşe sahip olan, babaları okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan, babaları ortaokul mezunu olan ve babaları lise veya üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocuklar ile engelli kardeşi olmayan, babaları okur yazar olmayan veya ilkokul mezunu olan, babası ortaokul mezunu olan ve babaları lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu'ndan aldıkları toplam puanların ebeveynlerin toplam gelirine göre anlamlı düzeyde fark gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü varyans analizi yapılmıştır.

Araştırmaya katılan normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşe sahip olup olmama ve babalarının eğitim durumunun zihin kuramı becerilerine ilişkin puan ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4.12’de yer almaktadır.

Tablo 4.12.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Babalarının Eğitim Durumuna Göre Zihin Kuramı Becerilerine İlişkin Puan Ortalamaları ve Standart Sapmaları

Babaların Eğitim Durumu	Okur Yazar Değil						Lise					
	- İlkokul			Ortaokul			Üniversite			Toplam		
Kardeş Durumu	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>	<i>n</i>	$\bar{x}$	<i>ss</i>
Engelli Kardeşi												
Olan	41	17.90	2.60	21	17.90	3,03	21	19.19	2,36	83	18.23	2.70
Engelli Kardeşi												
Olmayan	30	18.57	3.33	20	18.15	2,89	20	20.26	2,56	84	19.15	3.04
Toplam	71	18.18	2.92	41	18.02	2,93	55	19.85	2,54	167	18.69	2.91

Tablo 4.12. incelendiğinde, engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.23$ ($ss=2.70$), engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.15$ ($ss=3.04$) bulunmuştur. Babaların eğitim durumuna göre bakıldığında ise, engelli kardeşi olan, babaları okur-yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.90$ ($ss=2.60$), engelli kardeşi olmayan, babaları okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.57$ ($ss=3.33$), engelli kardeşi olan ve olmayan, babaları okur yazar olmayan ya da ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.18$ ($ss=2.92$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan, babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=17.90$

($ss=3.03$), engelli kardeşi olmayan, babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.15$ ($ss=2.89$), engelli kardeşi olan ve olmayan, babaları ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=18.02$ ($ss=2.93$) bulunmuştur. Engelli kardeşi olan, babaları lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.19$ ($ss=2.36$), engelli kardeşi olmayan, babaları lise ya da üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=20.26$ ($ss=2.56$), engelli kardeşi olan ve olmayan, babaları lise ya da üniversite mezunu olan tüm katılımcıların Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalaması $\bar{x}=19.85$ ($ss=2.54$) bulunmuştur.

Kardeş etkisi ve babaların eğitim durumu etkisine göre Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan çift yönlü varyans analizi sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 4.13’de verilmektedir.

Tablo. 4.13.

7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların kardeş durumu ve babaların eğitim durumu ortak etkisine göre gözler testi puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin çift yönlü ANOVA sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Kardeş Durumu	16.934	1	16.934	3.41	.006
Babanın Eğitim Durumu	88.126	2	44.063	5.60	.004
Kardeş Durumu ve Annenin Eğitim Durumu	3.954	2	1.977	.25	.778
Hata	1267.192	161	7.871		
Toplam	59766.000	167			

Tablo 4.13 incelendiğinde görülebileceği gibi engelli kardeşi olan ve olmayan 7-12 yaş arası normal gelişim gösteren çocukların puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır, $F(1-169) = 3.41$; $p < .05$). engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların babaların eğitim durumuna göre zihin kuramı puanları ortalamalarında anlamlı farklılık görülmektedir $F(2-167) = 5.60$; $p < .05$. Ayrıca engelli kardeşe sahip olma ya da olmamanın ve babaların eğitim durumunun, 7-12 yaş aralığındaki normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ortak etkisinin anlamlı olmadığı bulunmuştur $F(2-167) = .25$; $p > .05$]. Tablo 4.13.'de de görüldüğü üzere, babalara ait tüm gelir gruplarında, engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocukların, engelli kardeşi olan akranlarına göre daha yüksek Gözlerden Zihin Okuma Testi puan ortalamasına sahip olduğu görülmüştür. Son olarak, kardeş etkisinden bağımsız olarak tüm annelerin eğitim durumuna göre zihin kuramı puanları ortalamalarında çıkan farkın kaynağını bulmak için Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 4.14.

Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren Çocukların Babaların Eğitim Durumunun Zihin Kuramı Becerilerine Etkisine İlişkin Tukey Test Sonuçları

Baba Eğitim Durumu	Okur-Yazar Değil İlkokul	Ortaokul	Lise Üniversite
Okur-Yazar			
Değil-İlkokul	-	.16	-1.67*
Ortaokul		-	-1.83*
Lise- Üniversite			-

$p < ,05$

Tukey Testi sonucunda ise, babası lise ve üniversite mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin $\bar{x}=19.85$ ($ss=2.54$), babası okur yazar olmayan ve ilkokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinden $\bar{x}=18,18$ ($ss=2.92$) ve babası ortaokul mezunu olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinden $\bar{x}=18.02$ ($ss=2.93$) daha yüksek olduğu ve istatistiksel olarak farklılaştığı görülmektedir.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ilişkin araştırma bulguları genel olarak değerlendirilmiş, ayrıca konuyla ilgili çeşitli önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin sosyo-demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği bu araştırmadan elde edilen bulguların ilki, engelli bir kardeşe sahip olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin engelli bir kardeşe sahip olmayan normal gelişim gösteren çocuklara göre fark göstermesidir. Araştırmadan elde edilen bu bulgu arkadaşlık, eğlence, destek, paylaşma, işbirliği, rekabet gibi pek çok sosyal becerinin kardeşlik içerisinde öğrenilmesiyle ilgili olabilir. Bu ilişki içinde engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocuklar, engelli kardeşinin jest ve mimiklerini, duygu sözcük ve ifadelerini anlamakta güçlük çekebilmektedirler. Nitekim Yıldırım Doğru ve diğ., (2013) tarafından yapılan araştırmada da normal gelişim gösteren çocukların engelli kardeşlerinin davranışlarını yanlış yorumlayabildiklerini ya da engelli kardeşi tarafından hiç sevilmediğini düşünebildiklerini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bu bulguda ebeveynlerin de etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Ebeveynler engelli çocuğun gereksinimlerini tek başına yerine getiremediklerinde, bu sorumlulukları normal gelişim gösteren çocuklarıyla da paylaşabilmektedir. Normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeş kaynaklı sorumluluk miktarı arttıkça da, normal gelişim gösteren kardeşin başta sosyal becerileri olmak üzere pek çok becerisi olumsuz etkilenebilmektedir (Meyer ve Vadasy, 1996). Buna bağlı

olarak da engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin gelişimi olumsuz etkilenmiş olabilir.

Alanyazın incelendiğinde ise, hem örneklemini engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların oluşturduğu çalışmalarda, hem de “zihin kuramı ve kardeş etkisine” ilişkin yapılan çalışmalarda çelişkili araştırma bulgularının olduğu görülmektedir. Örneğin bazı araştırmacılar normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı gelişiminde kardeş etkisinin olduğunu bulgularken (Jenkins ve Astington, 1996; Kontaş, 2015; McAlister ve Peterson, 2006; Perner ve diğ., 1994; Peterson, 2000), bazı araştırmalar ise zihin kuramı gelişiminde kardeş etkisinin bulunmadığını bildirmektedir (Boratav, 1998; Cole ve Mitchell, 2000; Cutting ve Dunn, 1999; Taymaz Sarı, 2011). Diğer yandan engelli kardeşin normal gelişim gösteren kardeş üzerindeki etkilerine dair yapılan bir meta-analiz çalışmasında, alanyazındaki çalışmaların %61.1’inde normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinden negatif yönde etkilendiğini, %1,7’sinin ne negatif ne de pozitif yönde etkilendiğini, %37.2’sinin ise pozitif yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Alanyazında konuya ilişkin bulguların farklılaşmasında araştırmalarda yer alan engelli kardeşin engelinin şiddeti, normal gelişim gösteren kardeşin cinsiyeti, engelli kardeşin büyük ya da küçük kardeş olması, kardeş sayısı, engelli kardeşin cinsiyeti, kardeşler arasındaki yaş farkı gibi pek çok faktörün belirleyici olabileceği düşünülmektedir. Bununla ilişkili olarak yapılan bazı araştırmalarda ise, ebeveyn tutumunun, aile içi ilişkilerinin, ebeveyn-çocuk konuşmalarının, ebeveyn-çocuk paylaşımlarının ve ebeveynlerin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin özelliklerinin aracı değişken olduğunu ortaya koymaktadır (Choi ve Van Riper, 2014; Pirimoğlu, 1996; Olcay Gül, 2012). Diğer bir ifadeyle, engelli bir çocuğa sahip olmak ebeveynleri çeşitli düzeylerde etkilemekte, normal gelişim gösteren kardeşler de ebeveynlerinin engelli kardeşlerinden etkilenme düzeyine göre, engelli kardeşinden olumsuz ya da olumlu yönde etkilenebilmektedir (Olcay Gül, 2012).

Bu araştırmada elde edilen bulgulardan bir diğeri araştırma grubunda yer alan katılımcıların becerilerinin cinsiyete göre kızların lehine olacak şekilde anlamlı bir

fark göstermesidir. Ancak engelli kardeşe sahip olup olmama ile cinsiyet etkileşimi incelendiğinde zihin kuramı becerileri açısından gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin cinsiyete göre farklılaşması pek çok etmenle ilişkili olabilir.

İlk olarak bu farkın toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine göre erkeklere aile rolleri içinde daha geri planda kalmaları ve “güçlü ve otoriter olmaları” gerektiği öğretilirken; kızlara ise aile rollerini yerine getirmeleri, başkalarının duygu ve düşüncelerine duyarlı ve anlayışlı olmaları, başkalarını kırarak ifadelerden ve davranışlardan kaçınmaları, daha empatik olmaları öğretilmektedir (Bem, 1974).

Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerle yapılan çalışmalara baktığımızda, normal gelişim gösteren kız katılımcıların daha fazla duygu sözcüğü kullanması, ebeveynleri, kardeşleri ve çevresindeki diğer insanlar ile daha fazla sözel ve duygusal paylaşımda bulunması, ebeveynleri ile psikolojik durumu üzerine konuşmaları, daha geniş bir sosyal ilişki ağı oluşturmaları, başkalarının duygu ve düşüncelerine duyarlı olmaları, başka insanların duygularını fark edebilmeleri gibi pek çok sosyal beceriyi erkeklerden daha önce kazandıkları ve bu becerileri günlük hayatlarında daha iyi gerçekleştirdikleri bildirilmektedir (Brown, Donelan McCall ve Dunn, 1996; Charman, Ruffman ve Clements, 2002). Örneğin Onat Zoylan (2005) engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren katılımcılarla gerçekleştirdiği ve kardeş ilişkilerini değerlendirdiği çalışmasında, hem engelli kardeşi olan grupta hem engelli kardeşi olmayan grupta, kız katılımcıların “sıcaklık/yakınlık” boyutlarında (kardeş ile olumlu ilişki, empati, kardeşi takdir etme, vb.) erkek katılımcılara göre farklılaştığını bildirilmektedir.

Kızların erkeklere göre zihin kuramı becerilerinin erken yaşlardan itibaren daha gelişmiş olması pek çok teori ile de desteklenmektedir. Bunlardan ilki “beyin teorisidir”. Baron Cohen (2010) beyin teorisinde, zihin kuramı becerilerindeki cinsiyetler arasındaki farkın “kadın beynine” ve “erkek beynine” sahip olmaktan kaynaklandığını, kadın beynine sahip kişilerin daha duygusal, daha empatik, daha

sıcak; erkek beynine sahip kişilerin ise daha sistematik ve daha mekanik yaklaştığını belirtmektedir. Bu sebeple beyin teorisine göre, erkeklere kıyasla kadınlar daha iyi zihin kuramı becerilerine sahip olmaktadır. Alanyazın incelendiğinde ise, bu bağlamda nöropsikolojik düzeyde değerlendirmelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmakta olduğu düşünülmüştür.

Kadınlar ve erkekler arasındaki zihin kuramı becerileri arasındaki farklılığı açıklayan bir diğer teori ise “yaş teorisidir”. Bu bakış açısına göre, kadınlardaki ve erkeklerdeki bu farklılık “yaş etkisinden” kaynaklanmaktadır. Yaş etkisi özellikle bilişsel alanda görülmektedir ve takvim yaşı arttıkça bu durum test puanlarında daha iyi ortaya çıkmaktadır. Fakat yalnız başına yaş faktörü bu durumu açıklamakta yeterli olamamaktadır. Birinci düzey ve ikinci düzey yanlış inanç testleri az oranda sosyallik içerirken; Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu başta olmak üzere, ileri düzey zihin kuramı testleri gerçek hayata dair daha çok sosyal ilişki ve sosyal problem içermektedir. Bu sebeple ileri düzey zihin kuramı testlerinde cinsiyet farkı daha da açığa çıkmaktadır (Miller, 2012). Araştırmadan elde edilen bu bulgu da, örneklem grubunun takvim yaşı özelliklerinden, yani takvim yaşına bağlı olarak ileri düzey zihin kuramı becerilerine sahip olmalarından ve uygulanan ölçme aracının özelliklerinden (duygu ve düşünce ifadeleri içermesi) kaynaklanmış düşünülmektedir.

- Yukarıda da ifade edildiği gibi cinsiyet ve engelli kardeşi olup olmamanın normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri üzerindeki ortak etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Alanyazın incelendiğinde cinsiyet ve kardeş durumu ortak etkisini inceleyen bir araştırma bulgusuna da rastlanmamıştır. Bu bağlamda daha geniş gruplarla araştırma yapılmasının alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre, annelerin eğitim seviyesi arttıkça normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Fakat anne eğitim durumu ve kardeş durumu ortak etkisi değerlendirildiğinde ise, bir farklılık görülmemiştir. Araştırmadan elde edilen annelerin eğitim seviyesine göre katılımcıların zihin kuramı becerilerinin farklılaştığı bulgusu pek çok faktörle ilişkili olabilir.

Bunlardan ilki, annelerin erken yaşlardan itibaren normal gelişim gösteren çocuklarıyla yaptığı konuşmaların kalitesinin, zihin kuramı yeterlilikleri ile ilgili olduğu görüşüdür. Annelerin eğitim durumu arttıkça, ebeveyn-çocuk konuşmalarının kalitesi artmakta, normal gelişim gösteren çocuklar erken yaşlardan itibaren daha fazla duygu ve düşünce ifadesi öğrenmekte, pek çok sosyal beceriyi annesi ile test edebilme fırsatı bulabilmektedir. Bu sayede de normal gelişim gösteren çocukların erken dönemlerden itibaren zihin kuramı testleri performansı olumlu etkilenmektedir (Ruffman, Slade ve Crowe, 2002). Bu sebeple normal gelişim gösteren çocukların anneleri ile kurduğu ilişkinin niteliğinin önemi düşünüldüğünde, bu bulgu annelerin eğitim durumuna bağlı olarak normal gelişim gösteren çocuklarıyla yaptığı konuşmaların kalitesiyle ya da normal gelişim gösteren çocuklarına sözel yaklaşımı ile ilişkili olabilir.

Elde edilen bu bulguda annelerin normal gelişim gösteren çocuklara tutumunun da etkisi olabilir. Normal gelişim gösteren çocuğa sahip olan annelerin eğitim durumunun yükselmesi ile çocuk yetiştirme tutumları arasında ilişki bulunmaktadır (Burke, 2004). Annelerin eğitim durumu arttıkça, çocuklarına daha demokratik ve paylaşımcı davranmakta, bu sayede de normal gelişim gösteren çocukların pek çok sosyal beceriyi kazanması kolaylaşmaktadır (Meyer ve Vadasy, 1996; Mızrakçı, 1994). Annelerin eğitim durumunun artmasıyla, çocukların sosyal becerilerinin yanında zihin kuramı becerilerinin de olumlu etkilenmiş olabileceği düşünülebilir.

Daha önce de ifade edildiği gibi annelerin eğitim durumu ve engelli kardeşe sahip olup olmamanın normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri

üzerindeki ortak etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bulguya dayanarak kardeş etkisinden bağımsız olarak, zihin kuramı becerilerinin etkilenmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Alanyazın incelendiğinde annelerin eğitim durumu ve kardeş durumu ortak etkisini inceleyen bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır. Bu bağlamda normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin değerlendirmesinin daha geniş gruplarla ve anne tutumu açısından da gerçekleştirilmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre de, babaların eğitim seviyesi arttıkça engelli kardeşi olan ve olmayan grupta yer alan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri de artmaktadır. Fakat babaların eğitim durumu ve kardeş durumu ortak etkileşimi ile değerlendirildiğinde ise bir farklılık görülmemiştir. Normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin babaların eğitim durumuna göre farklılaşması pek çok etmenle ilişkili olabilir.

İlk olarak babaların eğitim durumunun artması ile babaların tutumları arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü düşük sosyo-ekonomik grupta yer alan babalar arasında baskıcı aile tutumuna sıklıkla rastlanmaktadır. Babaların baskıcı aile tutumu ile hareket etmeleri ise, normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerini olumsuz etkilemekteyken; babaların eğitim durumu arttıkça tutumları demokratikleşmekte ve bu demokratik tutum zihin kuramı becerilerinin gelişimini olumlu etkilemektedir. (Hugles ve Ensor, 2007). Bu sebeple araştırmada elde edilen bu bulgunun babaların eğitim durumuna göre değişen baba tutumlarıyla ilgili olabileceği söylenebilir.

Engelli çocuğu olan ve olmayan tüm ailelerde baba katılımı önemli yer tutmaktadır. Fakat pek çok kültürde anneler çocukları ile ilgili birçok sürece dâhil olurken, babalar bu sürecin dışında ya da annelere göre daha pasif durumda kalmaktadır. Bu durumun pek çok sebebi olabilmekteyken, temel sebebi babaların eğitim durumu ile ilişkilendirilmektedir (Sucuoğlu, 1996). Babaların katılımının sağlanması, normal gelişim gösteren çocukların sosyal beceriler başta olmak üzere pek çok beceriyi kazanmasını kolaylaştırmaktadır. Etkili bir anne ve baba katılımıyla

normal gelişim gösteren çocuklar daha hızlı beceri kazanabilmekte, öğrendiği becerileri farklı ortamlara genelledebilmekte, böylece becerileri daha kalıcı olabilmektedir (Cavkaytar, 2010). Bu sebeple elde edilen bu bulgu babaların eğitim durumu ile ilgili olan babaların katılımı ile de ilgili olabilir.

Bu fark Sosyal Öğrenme Kuramı ile de ilgili olabilir. Çünkü annelere benzer bir şekilde babaların eğitim seviyesi düştükçe, babalar “çok daha az duygu ve düşünce ifadesi” kullanmakta, bu sebeple normal gelişim gösteren çocuklar babalarından daha az duygu ve düşünce ifadesi öğrenmektedir (Seligman ve Darling, 2007; Tingley, Gleason ve Hooshyar, 1994). Gözlerden Zihin Okuma Testi’nin de duygu ve düşünce ifadeleri içerdiği ya da duygulara ya da düşüncelere odaklı bir ölçek olduğu düşünüldüğünde, bu araştırmadan elde edilen sonuçlar ile Sosyal Öğrenme Kuramı ile ilişkilendirilebilir. Çünkü engelli kardeşe sahip olan çocuklar ebeveynlerinden daha az duygu ve düşünce ifadesi öğrenmekte, bu durum da onların zihin kuramı becerilerini ya da Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu performansını etkileyebilmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi babaların eğitim durumu ve engelli kardeşe sahip olup olmamanın normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri üzerindeki ortak etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Alanyazın incelendiğinde de babaların eğitim durumu ve kardeş durumu ortak etkisini inceleyen bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır. Bu bağlamda normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin daha geniş gruplarla ve baba tutumu açısından da değerlendirmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer bulgusuna göre ise, ebeveynlerin toplam geliri arttıkça engelli kardeşi olan ve olmayan grupta yer alan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri de artmaktadır. Fakat ebeveynlerin toplam geliri ve kardeş durumu ortak etkilemi ile değerlendirildiğinde ise bir farklılık görülmemiştir. Normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin ebeveynlerinin toplam gelirine göre farklılaşması pek çok etmenle ilişkili olabilir.

Ebeveynlerin engelli ya da normal gelişim gösteren bir çocuğa sahip olması, eğitim, sağlık başta olmak üzere pek çok alanda enerji ve para gereksinimi gerektirmektedir. Bu durum da ebeveynlerde anksiyeteye sebep olabilmekte ve ebeveyn-normal gelişim gösteren çocuk etkileşimi sekteye uğrayabilmektedir (Acar, 2012; Ardıç, 2010; Heaman, 1995). Ebeveynlerin toplam gelirin artması, bu güçlüklerin azalmasını sağladığı için, aile stresinin ve aile yükünün azalmasına sebep olmaktadır (Feldman ve diğ., 2002; Sencar, 2007). Nispeten aile stresinin ve aile yükünün azaldığı bir ortamda, normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerini daha iyi geliştirme fırsatı bulmuş ve olumlu etkilenmiş olabilir.

Ebeveynlerin ekonomik seviyesi ile normal gelişim gösteren çocuklarının zihin kuramı becerileri arasındaki ilişki pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bazı araştırmacılar ekonomik seviyenin yükselmesiyle aile içi iletişimin ve etkileşimin arttığına dikkat çekmekteyken (Cole ve Mitchell, 2000), bazı araştırmacılar ekonomik durumu nispeten daha iyi olan ailelerde, ebeveynlerin normal gelişim gösteren çocuklarıyla samimi ilişkiler geliştirdiğini, bu sayede de normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerini geliştirdiğini (Hughes ve Ensor, 2005) vurgulamaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi ebeveynlerin toplam geliri ve engelli kardeşe sahip olup olmamanın normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri üzerindeki ortak etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Alanyazın incelendiğinde de ebeveynlerin toplam gelir durumu ve kardeş durumu ortak etkisini inceleyen bir araştırma bulgusuna rastlanmamıştır. Bu bağlamda normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin daha geniş gruplarla da değerlendirmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulardan bir diğeri araştırma grubunda yer alan katılımcıların zihin kuramı ebeveyn birliktelik durumuna göre fark göstermemektedir. Ayrıca engelli kardeşe sahip olup olmama ile ebeveyn birliktelik durumu etkileşimi incelendiğinde zihin kuramı becerileri açısından gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemektedir.

Zihin kuramı becerilerinin ebeveyn birliktelik durumuna göre fark göstermemesi dikkat çekicidir. Çünkü alanyazında hem engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocuklarla yapılan çalışmalarda, hem de normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerine ilişkin yapılan çalışmalarda ebeveyn birlikteliği vurgusu yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır (Burke, 2004; Boratav, 1998; Seligman ve Darling, 2007; Siegel ve Silverstein, 2001). Bu araştırmada evlilik birlikteliğine ilişkin dar bir örnekleme çalışılması bu sonucun elde edilmesine yol açmış olabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda daha geniş bir örnekleme ulaşılması alanyazın açısından önem taşımaktadır.

Özetle engelli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerileri, engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren çocuklar lehine anlamlı bir fark göstermektedir. Alt problemler için değerlendirildiğinde ise, engelli kardeşi olan ve olmayan grupta kız katılımcıların erkek katılımcılara göre, daha yüksek zihin kuramı becerilerine sahip olduğu, ebeveynleri ayrı olan katılımcıların birlikte olan katılımcılara göre farklılaşmadığı, annelerin eğitim durumu, babaların eğitim durumu ve ebeveynlerin toplam geliri arttıkça normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerinin de arttığı bulgulanmıştır. Fakat cinsiyet, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu ve ebeveyn toplam geliri ile kardeş durumu ortak etkisine bakıldığında bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

5.2. Öneriler

Zihin kuramı ve kardeş etkisinin çelişkili ve karmaşık doğası nedeniyle aile içi ya da aile dışı daha fazla faktöre dayanan bir çalışma yapılmasının, daha detaylı bir analiz yapılmasına, engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukları daha iyi anlamaya ya da daha iyi açıklamaya katkı sağlayabilir.

Bu araştırma, 7-12 yaş grubu engelli tanıli kardeşi olan ve olmayan normal gelişim gösteren çocukların zihin kuramı becerilerini kapsamaktadır. Yapılabilecek

diğer araştırmalarda daha küçük veya daha büyük yaş grubu engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocuklar incelenebilir. Örneğın cinsiyet etkisinin daha fazla gözleendiğı 3-6 yaş grubu ile bir çalışma yürütülebilir.

Bu araştırmada zihin kuramı becerilerini ölçen Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu kullanılmıştır. Gelecekteki araştırmalarda farklı bir ölçme aracıyla bir çalışma gerçekleştirilebilir.

World Health Organization istatistiklerine göre tüm dünyada %15 ve %15.6 oranlarında engelli tanılı nüfus yaşadığı tahmin edilmektedir (World Health Organization, 2011). Ülkemizdeki güncel resmi istatistiklere baktığımızda ise, ülkemizde %12.29 oranında engelli nüfusun bulunduğı (Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı ve Devlet İstatistik Enstitüsü, 2002) ve bu nüfustan 1.869.521 engelli tanılı bireyin resmi veri tabanlarında kayıtlı olduğı bildirilmektedir (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014). Bu denli büyük bir popölasyona sahip olan engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların ihtiyaçlarına işaret eden çalışmalarla toplumun dikkati çekilebilir.

Engelli kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuklar “kırgınlık, kıskançlık, düşmanlık, suçluluk, üzüntü, korku, rekabet, utanma ve sıkıntı” gibi pek çok duyguyu yaşamaktadır (Bagelholm ve Gilberg, 1991; McHale ve Haris, 1992; İçöz, 2001; Onat Zoylan, 2005; Seligman ve Darling, 2007; Huseyinalizadeh Miyandoab, 2008). Zihin kuramı becerilerinin kazanılmasının, normal gelişim gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerinin etkisiyle yaşadıkları duygularını daha iyi anlamlandırmasına katkı sağlayabileceğı gibi, bu duygularla baş etmesini de kolaylaştırabileceğı düşünölmüştür. Normal gelişim gösteren kardeşler, engelli kardeşlere ve ebeveynlere yönelik rehabilitasyon hizmetlerinin büyük ölçüde dışında kalmaktadır. Bu sebeple normal gelişim gösteren kardeşlerin zihin kuramı becerilerini geliştirilmesine yönelik eğitim programları, seminerler, konferanslar, grup rehberliğı etkinlikleri ve bireysel psikolojik danışmanlık hizmetleri sunulması sağlanabilir.

Yapılan araştırmalara göre, altı yaşına kadar normal gelişim gösteren çocukların belirli bir düzeyde sosyal becerileri edinemedikleri takdirde, yaşamları boyunca risk altında olma olasılığının yüksek olduğunu göstermektedir (Parker ve Asher, 1987; Akt: Seven, 2007). Bu sebeple okul öncesi eğitim alan çocuklara ve onlara eğitim veren okul öncesi öğretmenlerine zihin kuramı becerileri öğretimi gerçekleştirilebilir.

Zihin kuramı becerileri sadece engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocuklar için değil, engelli kardeşi olmayan normal gelişim gösteren tüm bireyler, engelli tanımlı bireyler ve tüm yaş grupları için de önemlidir. Bu sebeple Milli Eğitim Bakanlığı gibi ilgili kurumlarla da ortak hareket ederek, zihin kuramı becerilerinin önemi ve öğretimi konusunda okul öncesi ya da okul çağı çocuklarının ebeveynlerine, eğitimcilerine ve okul psikolojik danışmanlarına eğitimler verilebilir. Zihin kuramı becerileri öğretimine ilişkin ilgili yayınlar hazırlanabilir, uygulayıcı uzmanlar için yaratıcı drama ya da grup rehberliği ile uygulanabilecek eğitim programları oluşturulabilir.

Zihin kuramı becerilerine yönelik yapılan çalışmalarda hem ebeveynler, hem engelli çocuk, hem de normal gelişim gösteren kardeşler de dâhil edilerek yürütülebilir. Böylece aile üyelerinin bireysel ihtiyaçları gözlenebilir ve aile içi etkileşimler artırılarak uygun müdahaleler gerçekleştirilebilir.

“Engelli” tanısının konmasının hemen ardından, anne, baba ve normal gelişim gösteren kardeşin engelli kardeşini daha hızlı kabullenmesini, daha sağlıklı iletişime geçmelerini kolaylaştırabilecek uygun grup rehberlikleri, bireysel psikolojik danışma hizmetleri sunulabilir. Bu sayede gelecekte ortaya çıkabilecek olumsuz etkiler önlenir.

Resmi kurumların, derneklerin ya da sivil toplum örgütlerinin ortak hareket etmesi etkililiği arttırabilmektedir. Örneğin engelli çocuğu olan ebeveynlerin ya da engelli kardeşi olan normal gelişim gösteren çocukların bir araya gelmesi, ortak

paylaşım geliştirmeleri, aile içi ya da aile dışı ilişkiler konusunda deneyimlerini paylaşmaları ailelerin oryantasyonu açısından önemli rol oynayabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Ç. (2012). Aileleri Desteklemede Birlikte Çalışalım. İçinde (Ed.) A. Cavkaytar. *Özel Eğitimde Uygulamalı Aile Eğitimi*, (ss. 47-66). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Ahmetoğlu, E. (2004). *Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akandere, M., Acar, M. ve Baştuğ, G. (2009). Zihinsel ve fiziksel engelli çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 23-32.
- Akkök, F. (1994). Özürlü bir çocuğa sahip anne-babaların benlik kavramlarına ilişkin bir ön çalışma. *Özel Eğitim Dergisi*. 1(4), 10-12.
- Akkök, F. (2003). Farklı Özelliğe Sahip Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar. İçinde A. Ataman (Ed.) *Özel Eğitime Giriş* (ss. 121-142). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
- Akkök, F., Aşkar, P. ve Karancı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12.
- Aksoy, V. (2012). Tutumlara Etki Eden Faktörler. İçinde (Ed.) A. Cavkaytar. *Özel Eğitimde Uygulamalı Aile Eğitimi*, (ss. 22-48) Ankara: Vize Yayıncılık.
- Aksoy, A. B. ve Yıldırım, G. B. (2008). Farklı engel grubundan engelli kardeşe sahip çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 8(3), 751-779.

Altuğ Özsoy, S., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi, Ocak-Şubat-Mart*, 69-77.

Apalaçi V. (1996). Psychological adjustment and sibling relationships of older brothers and sisters of children with pervasive developmental disorders. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ardıç, A. (2010) Tutuma İlişkin Temel Kavramlar ve Kuramlar. İçinde İ. H. Diken (Ed.) *Engellilere Yönelik Tutumlar*. (pp. 1-21). Ankara : Vize Yayıncılık.

Arranz, E., Artamendi, J., Olabarrieta, F. ve Martín, J. (2002). Family context and theory of mind development. *Early Child Development and Care*, 172(1), 9-22.

Aschersleben, G., Hofer, T. ve Jovanovic, B. (2008). The link between infant attention to goal-directed action and later theory of mind abilities. *Developmental Science*, 11(6), 862-868.

Astington, J. W. ve Jenkins, J. M. (1999). A longitudinal study of the relation between language and theory of mind development. *Developmental Psychology*, 35(5), 1311-1320.

Astington, J. W., Harris, P. L. ve Olson, D. R. (1988). Introduction. İçinde J. W. Astington, P. L. Harris ve D. R. Olson (Ed.). *Developing Theories of Mind*. (pp. 1-16) Cambridge: Cambridge University Press.

Atasoy, S. (2002). *Otistik kardeşleri olan çocukların kardeşlik ilişkilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Atasoy, S. (2008). *Yüksek fonksiyonlu otistik çocuklarda çeşitli bilişsel özellikler arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Azmitia, M. ve Hesser, J. (1993). Why siblings are important agents of cognitive development: a comparison of siblings and peers. *Child Development*, 64(2), 430-444.

Bagenholm, A., ve Gillberg, C. (1991). Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: a population-based study. *Journal of Intellectual Disability Research*, 35(4), 291-307.

Bahar, A., Bahar, G., Savaş, H. A., ve Parlar, S. (2009). Engelli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(11), 97-112.

Baker, S. T. (2007). *Developing Theory Of Mind And Executive Functions From Three To Five Years Old: Cross-Sectional Group And Longitudinal Single-Case Approaches*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of New Jersey, Department of Psychology, New Jersey.

Baron Cohen, S. (2010). Autism and The Empathizing-Systemizing (E-S) Theory. İçinde P. D. Zelazo, M. Chandler ve E. Crone (Ed.) **Developmental Social Cognitive Neuro-Science**. (pp. 125-140). New York: Psychology Press.

Baron Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J., Raste, Y. ve Plumb, I. (2001). The "reading the mind in the eyes" test revised version: a study with normal adults, and adults with asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(2), 241-251.

Baron Cohen, S. (1995). *Mindblindness: an Essay on Autism and Theory of Mind*. London: The MIT Press.

- Baron Cohen, S., Leslie, A. M. ve Frith, U. (1985). Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition*, 21(1), 37-46.
- Baron Cohen, S., O'Riordan, M., Stone, V., Jones, R. ve Plaisted, K. (1999). Recognition of faux pas by normally developing children and children with asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(5), 407-418.
- Baykoç Dönmez, N., Bayhan, P. ve Artan, İ. (2001). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam döngüsü içinde karşılaştıkları sorunların incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmetler Dergisi*, 12(2), 31-43.
- Berçin Yıldırım, G. (2005). *Farklı engel grubundan çocukların kardeş ilişkileri ile kardeşlerini kabullenmeleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Enstitüsü, Ankara.
- Bilal, E. ve Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres, stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12: 56-67.
- Birdal, S., Akgün Yıldırım, E. , Arslan Delice, M., Yavuz, K. F. ve Kurt, E. (2015) Şizofreni annelerinin gözler testi performanslarının değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Derneği*, 26(1), 33-39.
- Birleşmiş Milletler. (1948). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf adresinden 17 Ocak 2015 tarihinde elde edilmiştir.
- Blacher, J. ve Hatton, C. (2001). Current perspectives on family research in mental retardation. *Current Opinion in Psychiatry*, 14(5), 477-482.

- Bora, E. (2009). Şizofreni spektrum bozukluklarında zihin Kuramı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(3), 269-281.
- Boratav, A. B. (1998) *Adult and sibling influences on the development of theory of mind: evidence from children reared in institutions*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bosacki, S. ve Astington, J. W. (1999). Theory of mind in preadolescence: relations between social understanding and social competence. *Social Development*, 8(2), 237-255.
- Bozbey Akalın, A. O. (2005) *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların abla ve ağabeylerinin sosyal beceri düzeyi ve kardeş ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Adana.
- Breslau, N., Weitzman, M. ve Messenger, K. (1991). Psychologic functioning of siblings of disabled children. *Pediatrics*, 67(3), 344-353.
- Brooks, R. ve Meltzoff, A. N. (2015). Connecting the dots from infancy to childhood: a longitudinal study connecting gaze following, language, and explicit theory of mind. *Journal of Experimental Child Psychology*, 130, 67-78.
- Brüne, M. (2005). "Theory of mind" in schizophrenia: a review of the literature. *Schizophrenia Bulletin*, 31(1), 21-42.
- Brown, R. I., MacAdam Crisp, J., Wang, M., ve Iarocci, G. (2006). Family quality of life when there is a child with a developmental disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 3(4), 238-245.

Brüne, M. ve Brüne Cohrs, U. (2006). Theory of mind-evolution, ontogeny, brain mechanisms and psychopathology. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30(4), 437-455.

Burke, J. (2004). *Brothers and Sisters of Disabled Children*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Calero, C. I., Alejo Salles, M. S. ve Sigman, M. (2013). Age and gender dependent development of theory of mind in 6-to 8-years old children. *Frontiers in Human Neuroscience*, 7(281), 1-7.

Carlson, S. M. ve Moses, L. J. (2001). Individual differences in inhibitory control and children's theory of mind. *Child Development*, 72(4), 1032-1053.

Cavkaytar, A. (2010). Toplum ve aile, özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği. içinde A. Cavkaytar (Ed.) Ankara: Vize Yayıncılık, ss: 47-66.

Cavkaytar, A., Batu, S., Kartal, B., Beklan, O. ve Güllüpinar, F. (2004). *Gelişimsel geriliği olan çocuğa sahip ailelerin aile özelliklerinin ve yaşadıklarının betimlenmesi*. Yayımlanmamış araştırma projesi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Ceylan, R. ve Aral, N. (2007). Hopelessness levels of mothers with and without disabled children. *Pakistan Journal of Social Sciences*, 4(6), 746-50.

Charman, T., Ruffman, T. ve Clements, W. (2002). Is there a gender difference in false belief development?. *Social Development*, 11(1), 1-10.

- Choi, H. ve Van Riper, M. (2013). Siblings of Children with Down Syndrome: an Integrative Review. *The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 38(2), 72-78.
- Cole, K. ve Mitchell, P. (2000). Siblings in the development of executive control and a theory of mind. *British Journal of Developmental Psychology*, 18, 279-25.
- Connors, C. ve Stalker, K. (2002). *The views and experiences of disabled children and their siblings: A positive outlook*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Coşkun, Y. ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 213-227.
- Courtin, C., ve Melot, A. M. (1998). Development of theories of mind deaf children. İçinde M. Marschark (Ed.), *Psychological Perspectives on Deafness* (ss: 79-102). New Jersey : Erlbaum.
- Cummings, S. T., Bayley, H. C. ve Rie, H. E. (1966). Effects of the child's deficiency on the mother: a study of mothers of mentally retarded, chronically ill and neurotic children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 36(4), 595-608.
- Cutting, A. L. ve Dunn, J. (1999). Theory of mind, emotion understanding, language, and family background: individual differences and interrelations. *Child Development*, 70(4), 853-865.
- Darıca, N., Gümüşçü, Ş. ve Pişkin, Ü. (1992). *Otizm ve Otistik Çocuklar*. Ankara: Dizgi Baskı.
- Dauz Williams, P., Piamjariyakul, U., Graff, J., Stanton, A., Guthrie, A. C., Hafeman, C., ve Williams, A. R. (2010). Developmental disabilities: effects on well siblings. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 33(1), 39-55.

- Değirmencioğlu, B. (2008) *İlk Kez Geliştirilecek Olan Dokuz Eylül Zihin Teorisi Ölçeğinin (DEZTÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Deniz, M. E., Dilmaç, B. ve Arıca, O.T. (2009). Engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin durumluk sürekli kaygı ve yaşam doyumlarının incelenmesi, *Uluslararası İnsanbilimleri Dergisi*, 6(1), 953-968.
- Dere, N. (2009). *Annelerin Otistik Çocuklarını Kabul Etmeleri ile Otistik Çocukları Kardeşlerini Kabulü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Dereli, F. ve Okur, S. (2008). Engelli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 164-168.
- Doğan, M. (2014). Yetersizliği olan çocuklar, aile ve aile eğitimi: kavramsal ve uygulamaya dönük gelişmeler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 111-127.
- Doherty, M. J. (2008). *Theory of mind: how children understand others' thoughts and feelings*. London: Psychology Press.
- Dolan, M. ve Fullam, R. (2004). Theory of mind and mentalizing ability in antisocial personality disorders with and without psychopathy. *Psychological Medicine*, 34(06), 1093-1102.
- Dunn, L. M. (1965). *Expanded Manual for The Peabody Picture Vocabulary Test*. New York: American Guidance Service.

- Duygun, T. ve Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Dyson, L.L. (1999). The psychosocial functioning of school age children who have siblings with developmental disabilities: change and stability over time. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20(2), 253-271.
- Elçi, Ö. (2004). *Predictive values of social support, coping styles and stress level in posttraumatic growth and burnout levels among the parents of children with autism*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ende İnce, Z ve Güdücü Tüfekçi, F. (2015). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 102-112.
- Erdem, R. (2011). down sendromlu ve engelli olmayan çocukların zihin kuramı becerileri ile dil becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eripek, S. ve Brogger, S. (1982). Kuramsal açıdan çocuklardaki problem davranışların nedenleri ve bir sınıflandırma. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 15(2), 26-35
- Eripek, S. (1998) Özel Gereksinimi Olan Çocuklar ve Özel Eğitim. İçinde S. Eripek (Ed.) *Özel Eğitim*. (ss. 1-14). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ersan, F. (2014). *Arınma tedavisini tamamlamış alkol bağımlılığı tanısı alan erişkin hastaların nörobilişsel işlevler, dürtüsellik ve zihin kuramı açısından sağlıklı gönüllülerle karşılaştırılması*. Tıpta uzmanlık tezi, Maltepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İstanbul.

- Erözkan, A. (2012). Ergenlerde kaygı duyarlılığı ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 43-57.
- Fantuzzo, J., McWayne, C., Perry, M. A. ve Childs, S. (2004). Multiple dimensions of family involvement and their relations to behavioral and learning competencies for urban, low-income children. *School Psychology Review*, 33(4), 467-480.
- Feldman, M.A., Vargese, J., Ramsay, J. ve Rajska, D. (2002). Relationship between social support, stress and mother-child interactions in mothers with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disability*, 15, 314-323.
- Filippova, E., & Astington, J. W. (2008). Further development in social reasoning revealed in discourse irony understanding. *Child Development*, 79(1), 126-138.
- Fırat, A. (1994). *Normal çocuğı olan anne babalar ile zihinsel özürlü çocuğı olan anne babaların zihinsel öze tutumları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Flavell, J. H. (2004) Theory-of-mind development: retrospect and prospect. *Merrill-Palmer Quarterly*, 50(3), 274-290.
- Florian, V. ve Findler, L. (2001) Mental health and marital adaptation among mothers of children with cerebral palsy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(3), 358-367.
- Gallagher, H. L. ve Frith, C. D. (2003). Functional imaging of 'theory of mind'. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(2), 77-83.
- Geurts, H. M., Broeders, M., & Nieuwland, M. S. (2010). Thinking outside the executive functions box: theory of mind and pragmatic abilities in attention

deficit/hyperactivity disorder. *European Journal of Developmental Psychology*, 7(1), 135-151.

Girli, A. (1995). *Normal zekalı kardeşlerin zihinsel engelli kardeşe yönelik kabul düzeyleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Goeke, J. ve Richey, D. K. (2010) Siblings of individual with disabilities. İçinde J. Caspi (Ed.) *Sibling Development Implications for Mental Health Practitioners*. (ss. 167-193) New York : Springer Publishing.

Gray, D. E. ve Holden, W. J. (1992). Psycho-social well-being among the parents of children with autism. *Australia and New Zealand Journal of Developmental Disabilities*, 18(2), 83-93.

Griffith, E. M., Pennington, B. F., Wehner, E. A. ve Rogers, S. J. (1999). Executive functions in young children with autism. *Child Development*, 70(4), 817-832.

Griffiths, D. L. ve Unger, D. G. (1994). Views about planning for the future among parents and siblings of adults with mental retardation. *Family Relations*, 221-227.

Gül, S. K. ve Güneş, İ. D. (2009). Ergenlik dönemi sorunları ve şiddet. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 69-83.

Göde Öğüten, E. (2012). *Alzheimer hastalarında psikotik belirtilerin zihin kuramı becerileri ve işlevsellik ile ilişkisi*. Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi, İstanbul.

Gölalınış Erhan, G. (2005). *Zihinsel engelli çocuğu olan annelerin umutsuzluk, karamsarlık, sosyal destek algılarının ve gelecek planlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Görgü, E. (2005). *3-7 Yaş arası otistik çocuğa sahip olan annelerin algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hakvoort, E. M., Bos, H. M., Van Balen, F. ve Hermanns, J. M. (2010). Family relationships and the psychosocial adjustment of school-aged children in intact families. *The Journal of Genetic Psychology*, 171(2), 182-201.
- Hallaç, S. ve Öz, F. (2014). Aile kavramına kuramsal bir bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(2), 142-153.
- Hamarta, E., Deniz, E. ve Uslu, M. (2001). *Engelli çocuğu olan anne babaların umutsuzluk düzeylerinin bazı değişkenler açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmesi*. 11. Özel Eğitim Kongresi. (11-13 Kasım 2001). Konya.
- Happe, F. G. E. (1995). The role of age and verbal ability in the theory of mind task performance of subjects with autism. *Child Development*, 66(3), 843-855.
- Heaman, D. J. (1995) Perceived stressors and coping strategies of parents who have children with developmental disabilities: a comparison of mothers with fathers. *Journal of Pediatric Nursing*, 10(5), 311-320.
- Horton, T. V. ve Wallander, J. L. (2001). Hope and social support as resilience factors against psychological distress of mothers who care for children with chronic physical conditions. *Rehabilitation Psychology*, 46(4), 382-399.
- Huseyinalizadeh Miyandoab, S. (2008). *Zihinsel engelli kardeşi olan ve zihinsel engelli kardeşi olmayan 7-13 yaş grubu çocukların aile resim çizimlerinin karşılaştırılması ve analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hughes, C. ve Ensor, R. (2005). Executive function and theory of mind in 2 year olds: a family affair? *Developmental Neuropsychology*, 28(2), 645-668.

Hughes, C., Russell, J. ve Robbins, T. W. (1994). Evidence for executive dysfunction in autism. *Neuropsychologia*, 32(4), 477-492.

Ibanez, A., Huepe, D., Gempp, R., Gutierrez, V., Riviera Rei, A. ve Toledo, M. A. (2013). Empathy, sex and fluid intelligence as predictors of theory of mind. *Personality and Differences*, 54, 616-621.

İçöz, A. (2001). *Zihinsel engelli bir çocuğa sahip aile bireylerinin kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Israelski, K. A. (2008). *Coping processes and their perceived effectiveness in siblings of people diagnosed with a pervasive developmental disorder*. Yayınlanmamış doktora tezi, The Chicago School of Professional Psychology, Chicago.

Jenkins, J. M., ve Astington, J. W. (1996). Cognitive factors and family structure associated with theory of mind development in young children. *Developmental Psychology*, 32(1), 70.

Jervis, N. ve Baker, M. (2004). Clinical and research implications of an investigation into theory of mind (TOM) task performance in children and adults with non - specific intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(1), 49-57.

Joseph, R. M. ve Tager Flusberg, H. (2004). The relationship of theory of mind and executive functions to symptom type and severity in children with autism. *Development and Psychopathology*, 16(1), 137-155.

Kaçan Softa, H. (2013). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 589-600.

Kahriman, İ ve Bayat, M. (2008). Özürlü çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları güçlükler ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri. *Öz-Veri Dergisi* 5(1), 1175-1194.

Kaya, M. (1997) Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193204.

Kanyas, R. (2008) *The influence of sibling configuration and parentel acceptance-rejection on the quality of sibling relationship*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.

Karahan, A. Y. ve İslam, S. (2013). Fiziksel engelli çocuk ve yaşlı hastalara bakım verme yükü üzerine bir karşılaştırma çalışması. *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 51-57.

Karakelle, S. ve Ertuğrul, Z. (2012). Zihin kuramı ile çalışma belleği, dil becerisi ve yönetici işlevler arasındaki bağlantılar küçük (36-48 ay) ve büyük (53-72 ay) çocuklarda farklılık gösterebilir mi?. *Türk Psikoloji Dergisi*, 27(70), 1-21.

Karakelle, S.(2012). Zihin kuramı gelişiminde kardeş etkisi: ikizler, tek kardeşliler ve tek çocukların karşılaştırılması, *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(29), 43-52.

Karasar, N. (1997). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (7. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Katz, J., Önen, F., Demir., N., Uzlukaya, A. ve Uludağ, P. (1974). Peabody resim kelime testi form B. *Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities*, 6, 129-140.
- Kayılı, G., Koçyiğit, S. ve Erbay, F. (2009). Montessori yönteminin beş - altı yaş çocuklarının alıcı dil gelişimine etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26, 347-355.
- Keçeli Kaysılı, B. (2008). Akademik başarının artırılmasında aile katılımı. *Özel Eğitim Dergisi*, 9(1), 69-83.
- Keçeli Kaysılı, B. (2013) Zihin kuramı: otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişen çocukların performanslarının karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 14(1), 83-103.
- Keçeli Kaysılı, B. ve Acarlar, F. (2011). Zihin kuramının 3-5 yaşları arasındaki çocuklarda gelişiminin yanlış inanç performansına göre incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1809-1826.
- Kılıç, B. G. (2002). Yönetici işlevler ve dikkat süreçlerine ilişkin kuramsal modeller ve nöroanatomi. *Klinik Psikiyatri*, 5, 105-110.
- Kıran Esen, B. (2003). Akran baskısı, akademik başarı ve yaş değişkenlerine göre lise öğrencilerinin risk alma davranışının yordanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 79-85.
- Kırbaş, Z. Ö. ve Özkan, H. (2013). Down sendromlu çocukların annelerinin aile işlevlerini algılama ve sosyal destek düzeylerinin değerlendirilmesi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi*, 3(3), 171-180.

Kontaş, T. (2015). *5-11 yaş arası çocukların zihin teorisi ve yaratıcılık yetenekleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Konuk Er, R. (2011). *Aile ve kardeş eğitimi programının engelli çocuğa yönelik tutum ve davranışlara etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kutlu, M. (1998). *Özürlü çocuğu olan anne ve babaların umutsuzluk düzeyleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Küçükler, S. (1993). *Özürlü çocuk ailelerine yönelik psikolojik danışma hizmetleri*. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(3), 23-29.

Küçükler, S. (2001). *Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi*. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-11.

Küçükparlak, İ. (2011). *Sosyal anksiyete bozukluğu olan olgularda zihin kuramı işlevleri ve bağlanma biçimleri*. Tıpta uzmanlık tezi, Sağlık Bakanlığı Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Has. Eğt. ve Arş. Hastanesi, İstanbul.

Leslie, A. M. (1988). Some implications of pretence for mechanisms underlying the child's theory of mind. İçinde J. W. Astington, P. L. Harris ve D. R. Olson (Ed.). *Developing Theories of Mind* (ss. 18-46). Cambridge: Cambridge University Press.

Lewis, C., Freeman, N. H., Kyriakidou, C., Maridaki Kassotaki, K. ve Berridge, D. M. (1996). Social influences on false belief access: specific sibling influences or general apprenticeship? *Child Development*, 67, 2930-2947.

Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Boston: Harvard University Press.

Minuchin, S. ve Fishman, H.C. (1996). *Family Therapy Techniques*. Cambridge: Harvard University Press.

Mutlu, H. (2013) *Engelli kardeşe sahip olan 18-30 yaş arasındaki bireylerin evliliğe yönelik tutumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Naylor, A. ve Prescott, P. (2004). Invisible children? The need for support groups for siblings of disabled children. *British Journal of Special Education*, 31(4), 199-206.

Oğultürk, N. (2012) *Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, aile işlevlerini etkileyen etmenler: Çankaya Belediyesi'nden hizmet alan aileler üzerine bir değerlendirme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Olçay Gül, S. (2012). Tutuma İlişkin Temel Kavramlar ve Kuramlar. İçinde İ. H. Diken (Ed.) *Engellilere Yönelik Tutumlar*. (ss. 49-84). Ankara : Vize Yayıncılık.

Onat Zoylan, E. (2005) *Engelli kardeşe sahip olan ve olmayan bireylerin kardeş ilişkilerinin belirlenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Ozonoff, S., Pennington, B. F. ve Rogers, S. J. (1991). Executive function deficits in high functioning autistic individuals: relationship to theory of mind. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 32(7), 1081-1105.

Ögel, K. (2007). *Riskli Davranış Gösteren Çocuk ve Ergenler*. İstanbul: Yeniden Yayınları.

Örsal, Ö. (1998). *Eğitilebilir Zeka Engelli Çocuk Velilerinin Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özbaran, B., Köse, S. G. ve Erermiş, S. (2009). Yaygın gelişimsel bozukluklarda sosyal biliş. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19(3), 322-331.

Özbay, Y. ve Aydoğan, D. (2013). Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile. Sosyal Politika Çalışmaları. *Sosyal Politika Çalışmaları*, 13(31), 129-146.

Özbey, F. (2010). Aile Bireylerinin Katılımı. İçinde A. Cavkaytar (Ed.) *Özel Eğitimde Aile Eğitimi ve Rehberliği*. (ss. 131-156) Ankara: Vize Yayıncılık.

Özcanarslan, F., Karataş, H., ve Aydın, D. (2014). Şanlıurfa ilinde engelli çocuğa sahip annelerin depresyon durumlarının belirlenmesi. *Journal of Harran University Medical Faculty*, 11(2), 75-82.

Özdemir, O. (2010). Ailelerin danışmanlık, rehberlik ve eğitim gereksinimlerinin karşılanması. İçinde A. Cavkaytar (Ed.) *Özel Eğitimde Aile Eğitimi ve Rehberliği*. (ss. 177-212) Ankara: Vize Yayıncılık.

Özekes, M. (2013). Peabody Resim Kelime Testi 3.01-3.12 yaş aralığı izmir bölgesi standardizasyonu çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 14(1), 90-107.

Özmen, S. K. (2004). Aile içinde öfke ve saldırganlığın yansımaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 27-39.

Özşenol, F., Işıksan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R. ve Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.

- Parlaz E.Z., Tekgöl N., Karademirci E. ve Öngel K. (2013). Ergenlik dönemi: fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician* 3(4), 10-16.
- Pavarini, G., de Hollanda Souza, D. ve Hawk, C. K. (2013). Parental practices and theory of mind development. *Journal of Child and Family Studies*, 22(6), 844-853.
- Pears, K. C. ve Moses, L. J. (2003). Demographics, parenting, and theory of mind in preschool children. *Social Development*, 12, 1-20
- Perner, J., Ruffman, T. ve Leekam, S. R. (1994). Theory of mind is contagious: you catch it from your sibs. *Child Development*, 65(4), 1228-1238.
- Peterson, C.(2000). Kindred spirits influences of siblings' perspectives on theory of mind. *Cognitive Development*, 15, 435-455.
- Pinel Jacquemin, S. ve Zaouche Gaudron, C. (2012). Siblings: Parent-Child Attachments, Perceptions, Interaction and Family Dynamics. İçinde N. Gotsiridze Columbus (Ed.). *Siblings: Social Adjustments, Interaction and Family Dynamics*. (ss. 321-338) New York: Nova Sciences Publishers.
- Pirimoğlu, N. (1996). *Zihinsel özürlü kardeşe sahip olan ve olmayan ilköğretim çocuklarının davranış problemlerinin karşılaştırılarak, annenin kaygı düzeyi ile olan ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi İzmir.
- Porter, L. ve McKenzie, S. (2000). *Professional Collaboration with Parents of Children with Disabilities*. New Jersey: Wiley.
- Premack, D. ve Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioral and Brain Sciences*, 1(4), 515-526.

- Prior, M. ve Hoffmann, W. (1990). Brief report: neuropsychological testing of autistic children through an exploration with frontal lobe tests. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 20(4), 581-590.
- Prusky, C. A. (2008). *The relationships between siblings status, language development of mind, and early reading in preschoolers*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Toronto Üniversitesi, Toronto.
- Reichman, N. E., Corman, H. ve Noonan, K. (2008). Impact of child disability on the family. *Maternal and Child Health Journal*, 12(6), 679-683.
- Rimmerman, A. ve Raif, R. (2001). Involvement with and role perception toward an adult sibling with and without mental retardation. *The Journal of Rehabilitation*, 67(2), 10-15.
- Rimmerman, A. ve Stanger, V. (2001). Parental stress, marital satisfaction and responsiveness to children: a comparison between mothers of children with and without inborn impairment. *International Journal of Rehabilitation Research*, 24(4), 317-320.
- Roper, S.O., Allred D.W., Mandelco, B., Freeborn, D. ve Dyches. (2014). Caregiver burden and sibling relationships in families raising children with disabilities and typically developing children. *Families, Systems and Health*, 32(2), 241-246.
- Ross, P. ve Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 31(2), 77-86
- Ruffmann, T., Perner, J., Naito, M., Parkin, L. ve Clements, W. A. (1998). Older (But Not Younger) siblings facilitate false belief understanding. *Developmental Psychology*, 34(1), 161-174.

- Ruffman, T., Slade, L., & Crowe, E. (2002). The relation between children's and mothers' mental state language and theory of mind understanding. *Child development*, 73(3), 734-751.
- Russell, T. A., Tchanturia, K., Rahman, Q. ve Schmidt, U. (2007). Sex differences in theory of mind: a male advantage on Happé's "Cartoon" Task. *Cognition and Emotion*, 21(7), 1554-1564.
- Saban, N. (2010). *Zihinsel engelli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Sabbagh, M. A. ve Seamans, E. L. (2008). Intergenerational transmission of theory of mind. *Developmental Science*, 11(3), 354-360.
- Sabih, F. ve Sajid, W. B. (2008). There is a significant stress among parents having children with autism, *Pakistan Journal of Social Sciences*, 1, 1-5.
- Sanders, R. (2004). *Sibling Relationships: Theory and Issues for Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sani Bozkurt, S. (2012). Ailelerle iletişim ve işbirliğini geliştirelim. İçinde (Ed.) A. Cavkaytar. *Özel Eğitimde Uygulamalı Aile Eğitimi*, (ss. 68-86) Ankara: Vize Yayıncılık.
- Sarı, H. (2001). *Down sendromlu çocuğu olan ailelere yönelik bir durum çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sarıhan, C. (2007). *Engelli çocuğa sahip olan ve olmayan annelerin aile işlevleri ile yalnızlık düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ankara.

- Sayın, A. ve Candansayar, S. (2008). Şizofrenide zihin kuramı. *New Symposium Journal*, 46(2), 74-80.
- Sayın, A., Oral, N., Utku, Ç., Baysak, E. ve Candansayar, S. (2010). Theory of mind in obsessive-compulsive disorder: comparison with healthy controls. *European Psychiatry*, 25(2), 116-122.
- Schneider, W., Lockl, K. ve Fernandes, O. (2005). Interrelationships among theory of mind, executive control, language development, and working memory in young children. İçinde W. Schneider, R. Schumann Hengsteler, ve B. Sodian, (Ed.), *Young Children'S Cognitive Development: Interrelationships Among Executive Functioning, Working Memory, Verbal Ability, And Theory Of Mind*. (ss. 259-284). New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates.
- Schneider, W., Schuman Hengsteler, R. ve Sodian, B. (2005). Introduction and Overview. İçinde W. Schneider, R. Schumann Hengsteler, ve B. Sodian, (Ed.), *Young children's cognitive development: interrelationships among executive functioning, working memory, verbal ability, and theory of mind*. (ss. 1-8). New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates.
- Seligman, M. ve Darling, R.B. (2007) *Ordinary Families Special Children*. New York : The Guilford Press.
- Seltzer, M. M., Greenberg, J. S., Floyd, F. J., Pettee, Y. ve Hong, J. (2001). Life course impacts of parenting a child with a disability. *Journal Information*, 106(3), 265-286.
- Sencar, B. (2007). *Otistik çocuğa sahip ailelerin algıladıkları sosyal destek ve stres düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

- Şenel, H. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Şengül, S. ve Baykan, H. (2013). Zihinsel engelli çocukların annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 14, 30-39.
- Seven, S. (2007). Ailesel faktörlerin altı yaş çocuklarının sosyal davranış problemlerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 51, 477-499.
- Sharp, C., Pane, H., Ha, C., Venta, A., Patel, A. B., Sturek, J. ve Fonagy, P. (2011). Theory of mind and emotion regulation difficulties in adolescents with borderline traits. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 50(6), 563-573.
- Siegel, B. ve Silverstein, S. (2001). *What about me?: Growing up with a developmentally disabled sibling*. Boston: Da Capo Press.
- Siklos, S. ve Kerns, K. A. (2006). Assessing need for social support in parents of children with autism and down syndrome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(7), 921-933.
- Sileo, N. M. ve Prater, M. A. T. (2011). *Working with Families of Children with Special Needs: Family and Professional Partnerships and Roles*. London: Pearson Higher Ed.
- Sivrikaya, T. ve Çifci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. *Özel Eğitim Dergisi*, 14(2), 17-29.
- Siyez, D. M. ve Aysan, F. (2007). Ergenlerde görülen problem davranışların psiko-sosyal risk faktörleri ve koruyucu faktörler açısından yordanması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 145-171.

- Smith, T.E., Barbara, L.G., Murdick, N.L. ve Hilton, A. (2005) *Families and children with special needs: professional and family partnerships*. New Jersey: Pearson Publishing.
- Sucuoğlu, B. (1995). Özürlü çocuğu olan anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi. *Çocuk ve Gençlik Dergisi*, 2(1), 10-18.
- Surratt, M. B. (2008). *The impact of sibling disability status and gender on perfectionism in school-aged children*. Yayımlanmamış doktora tezi, The University of North Carolina, Charlotte.
- Sönmez, M. (2010). Aile Katılımı. İçinde A. Cavkaytar (Ed.) *Özel Eğitimde Aile Eğitimi ve Rehberliği*. (pp. 121-143) Ankara: Vize Yayıncılık.
- Taymaz Sarı, O. (2011). *Zihin kuramı hikayeleri testi'nin türk çocuklarına uyarlanması ve okul öncesi dönemdeki normal gelişim gösteren, zihin engelli ve otizmlili çocukların zihin kuramı gelişimlerinin karşılaştırılması*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, D. ve Girli, A. (2011). Williams sendromu ve zihin kuramı ilişkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 67-75.
- Tekinalp, B. (2001). *The effects of a coping skills hopeless and stres levels of mothers of children with autism*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tingley, E. C., Gleason, J. B. ve Hooshyar, N. (1994). Mothers' lexicon of internal state words in speech to children with down syndrome and to nonhandicapped children at mealtime. *Journal of Communication Disorders*, 27(2), 135-155.

- Tobing, L. E. ve Glenwick, D. S. (2006). Predictors and moderators of psychological distress in mothers of children with pervasive developmental disorder. *Journal of Family Social Work*, 10(4), 1-22.
- Toros, F. (2002). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon, evlilik uyumunun ve çocuğu algılama şeklinin değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Journal of Psychiatry*, 3(2), 45-52.
- Trute, B. ve Hiebert Murphy, D. (2005). predicting family adjustment and parenting stress in childhood: disability services using brief assessment tools. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 30(4), 217-225.
- Turnbull, A., Turnbull, R., Wehmeyer, M. ve Shogren, K. (2012). *Exceptional Lives: Special Education in Today's Schools*. (7. Baskı). Boston: Pearson Education.
- Türkoğlu, N. (2001). *Zihinsel engelli çocukların anne baba ve kardeşlerinin kaygı düzeylerine etki eden etmenlerin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara
- Uğuz, Ş., Toros, F., Yazgan İnanç, B., Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7: 42-47.
- Uzuner, Y. (2005). İşitme engelli çocuklarda erken dil gelişimi. İçinde Ü. Tüfekçioğlu (ed.) *İşitme, Konuşma ve Görme Sorunları Olan Çocukların Eğitimi*. (3. Baskı) (ss. 97-118). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Walker, R. F. ve Murachver, T. (2012). Representation and theory of mind development. *Developmental Psychology*, 48(2), 509.

- Walker, S. (2005). Gender differences in the relationship between young children's peer-related social competence and individual differences in theory of mind. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(3), 297-312.
- Varol, N. (2005). *Aile Eğitimi*. İzmir : Kök Yayıncılık.
- Wellman, H. M. ve Bartsch, K. (1988). Young children's reasoning about beliefs. *Cognition*, 30(3), 239-277.
- Wellman, H. M., Cross, D. ve Watson, J. (2001). Meta-analysis of theory of mind development: The truth about false belief. *Child Development*, 72, 655-684.
- Wolf, F., Brüne, M. ve Assion, H. J. (2010). Theory of mind and neurocognitive functioning in patients with bipolar disorder. *Bipolar Disorders*, 12(6), 657-666.
- Yağmurlu, B., Kazak Berument, S. ve Çelimli, Ş. (2005). The role of institution and home contexts in theory of mind development. *Applied Developmental Psychology*, 26(5), 521-537.
- Yirmiye, N., Erel, O., Shaked, M. ve Solomonica Levi, D. (1998). Meta-analyses comparing theory of mind abilities of individuals with autism, individuals with mental retardation, and normally developing individuals. *Psychological Bulletin*, 124(3), 283-307.
- Ünal, N. (2009). *Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, N. ve Baran, G. (2012). Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli

kardeşlerine yönelik davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 783-792.

Ünlü, S. (2008) *Aile Yapısı ve İlişkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ünlüer, E. (2009). *2-6 yaş arası otistik çocuğa sahip annelerin algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ünlütürk, B. (2012). *Developmental relations between turkish preschool children's theory of mind skills and their ability to track character references in narrative discourse*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vesterinen, J. (2008). *The tom storybooks as a tool of studying children's theory of mind in Finland*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, University of Jyväskylä, Department of Psychology, Finlandiya.

Yıldırım Doğru, S. S. ve Doğru, E. (2006). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyi ile Durumluk Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, 543-553.

Yıldırım Doğru, S. S., Kayılı, G., Alabay, E., Kuşçu, Ö. ve Sarıkaya, A. (2013). Ailesinde Engelli Birey Bulunan Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sosyal Becerileri ve Problem Davranışlarının İncelenmesi. *Journal of Kirsehir Education Faculty*, 14(2).

Yurdakul, A. ve Girli, A. (1998). *Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal destek örüntüleri ve bunun psikolojik sağlık ile ilişkisi*. <http://www.isikozelegitim.com> adresinden 1 Ekim 2014 tarihinde elde edildi.

Yücel, M. O. (2008). *Şizofreni ve bipolar bozukluk hastalarının birinci derece yakınlarında zihin kuramı bozuklukları*. Tıpta uzmanlık tezi. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.

Ziv, M., Smadja, M. L. ve Aram, D. (2015). Preschool teachers' reference to theory of mind topics in three storybook contexts: reading, reconstruction and telling. *Teaching and Teacher Education*, 45, 14-24.

Zobel, I., Werden, D., Linster, H., Dykierck, P., Drieling, T., Berger, M. ve Schramm, E. (2010). Theory of Mind Deficits in Chronically Depressed Patients. *Depression and Anxiety*, 27(9), 821-828.

EK-1 KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Değerli katılımcı, bu formda sizinle ilgili kişisel bilgiler yer almaktadır. Bu bilgileri doğru şekilde işaretlemeniz önemlidir. Teşekkür ederim.

Umut Haydar Coşkun

Dokuz Eylül Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyet

() Kız () Erkek

2. Doğum Tarihi

() Yıl () Ay () Gün

3. Görüşme Yapılan Tarih

() Yıl () Ay () Gün

4. Eğitim Durumu

() 1. Sınıf () 2. Sınıf () 3. Sınıf () 4. Sınıf () 5. sınıf () 6. Sınıf
() 7. Sınıf

5. Anne – Baba Durumu:

- () İkisi de birlikte
() Anne Vefat Etmiş
() Baba vefat etmiş
() Anne-Baba ayrı yaşıyor
() Anne-Baba boşanmış

6. Kardeşlere İlişkin bilgiler

Sıra	Yaşı	Cinsiyeti	Yetersizliği var mı?
1. Kardeş			
2. Kardeş			
3. Kardeş			
4. Kardeş			
5. Kardeş			

7. Kardeşin Tanısı

- ☐ Görme Engelli ☐ İşitme Engelli
☐ Zihinsel Engelli ☐ Down Sendromu
☐ Otizm Spektrum Bozukluğu ☐ Ortopedik Engelli
☐ Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu ☐ Süreğen Hastalıklar
☐ Diğer

8. Engelin Derecesi

- ☐ Ağır ve Çok Ağır Düzeyde ☐ Orta Düzeyde ☐ Hafif Düzeyde

9. Annenin Eğitim Durumu

- ☐ Okur Yazar değil ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite

10. Babanın Eğitim Durumu

- ☐ Okur Yazar değil ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite

11. Ebeveynlerin Toplam Geliri

- ☐ 1000 TL'nin altında ☐ 1000-1500 TL arası ☐ 1500-2000 TL arası
☐ 2000- 3000 TL arası ☐ 3000-4000 TL arası ☐ 4000 TL'nin üzeri

Araştırmacı tarafından doldurulacak kısım :

11. Gözler Testi Skoru:**12. Peabody Skoru :**

PEABODY RESİM-KELİME TESTİ

Adı-Soyadı :
 Doğum Tarihi :
 Cinsiyet :
 Testin Verildiği Tarih :
 Testin Yeri : Şehir Gecekondu Köy
 Testi Uygulayan :

Resim No	Kelime	Denek Yanıtları	Doğru Yanıtlar
1	Köpek		3
2	Makas		3
3	Ayakkabı		4
4	Parmak		4
5	At		2
6	Otobüs		4
7	Cocuklar		2
8	Oturan		3
9	Masa		2
10	Para		4
11	Merdiven		3
12	Ceket		2
13	Yılan		1
14	Çivi		1
15	Kayık (Yelkenli)		3
16	Kaplumbağa		4
17	Zil (Çan)		1
18	Sandık		2
19	Lastik		3
20	Saklanan		4
21	Uçurtma		1
22	Yüzük		2
23	Süs		2
24	Böcek		1
25	Makara		4
26	Vuran		2

27	Öğretmen		2
28	Silah		2
29	Berber		2
30	Pişiren		4
31	Ekin Toplayan		4
32	Paraşüt		3
33	Çeken		1
34	Lamba		1
35	Aşçıbaşı		4
36	Kemiren		1
37	Fare		1
38	Toplayan		2
39	Tırmanan		2
40	Yay		2
41	Külâh		2
42	Cımbız		1
43	İşaret		1
44	Örümcek Ağı		3
45	Yardım		4
46	Çalan		4
47	Esneyen		2
48	Fidan		2
49	Kanca		2
50	Yüklü		2
51	Lokomotif		1
52	Balina		2
53	Saldıran		4
54	Sevinçli		3
55	Takılan		2
56	Kemirici		2
57	Sonbahar		2
58	Yelkenli		4
59	Petek		2
60	Zaman		1
61	Dengeleyen		1
62	İnşaat		3
63	Sıralayan		1
64	Engel		2
65	Stadyum		1
66	Nehir		1
67	Yaya		2
68	Kadeh		4
69	Ambulans		2
70	Nem		4
71	Yağlama		1

72	Değerlendirme		3
73	Dehşet		1
74	Küre		1
75	Profesör		4
76	Isı		3
77	Lehimleme		4
78	Mernnuniyetsizlik		3
79	Mors		3
80	Çapan		1
81	Eşekarısı		3
82	Güvensiz		2
83	Güveç		2
84	İlah		1
85	Hayret		3
86	Eyer		4
87	Dere		3
88	Kemer		3
89	Kaptan		1
90	Kimyager		4
91	Hendek		2
92	Deve		2
93	Hukuk		1
94	Trabzan		3
95	Konut		4
96	İtimat		2
97	Saz		2
98	Vaha		1
99	Casusluk		4
100	Safkan		3

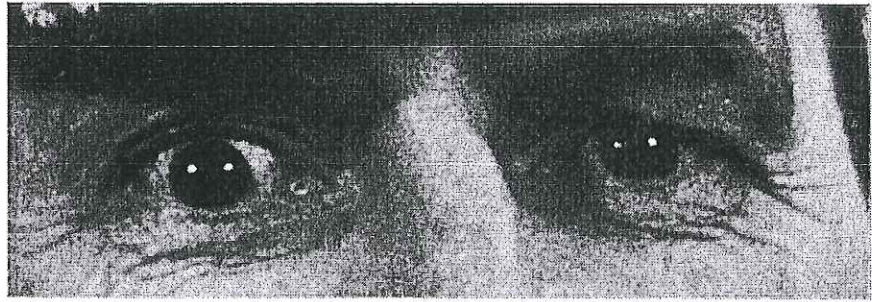
EK-3 Gözlerden Zihin Okuma Testi Çocuk Formu Uygulama Yönergesi

Bu dosyada insanların göz resimlerinin olduğu birçok sayfa var. Her resmin çevresinde dört sözcük var. Resme dikkatlice bakıp, resimdeki insanın ne düşündüğünü ya da ne hissettiğini en iyi tanımlayan sözcüğü seçmeni istiyorum. Hadi bununla başlayalım. (Alıştırma resmi) Bu resme bak. Kıskanmış gibi mi, korkmuş gibi mi, rahatlamış gibi mi, nefret ediyor gibi mi bakıyor? (Her sözcüğü okurken aynı zamanda işaret de edin.) *Çocuğun bir şıkkı seçmesini sağlayın ve doğru ya da yanlış olmasına bakmadan çocuğu cesaretlendirerek geri bildirimde bulunun.*

Tamam, şimdi diğerlerine bakalım. Bu resimlerden bazıları çok kolay, bazıları da çok zor. Yani her zaman seçmek kolay olmayabilir. Bunun için üzülme ve en iyi sözcüğü seçmeye çalış. Sana bütün sözcükleri okuyacağım, merak etme. Eğer gerçekten en iyi sözcüğü seçemiyorsan, tahminde bulunabilirsin. *Test maddelerini alıştırma resmini sunduğunuz gibi sunun.*

kıskanmış

korkmuş

rahatlamış

nefret ediyor

Yanıtlar

E	İ	Kıskanmış	Korkmuş	Rahatlamış	Nefret ediyor
K	1	Nefret ediyor	Şaşırmış	Nazik	Öfkeli
K	2	Kaba	Öfkeli	Şaşırmış	Üzgün
E	3	Arkadaşça	Üzgün	Şaşırmış	Endişeli
E	4	Rahatlamış	Canı sıkkın	Şaşırmış	Heyecanlı
E	5	Yaptığı şey için üzgün hissediyor	Birine bir şey yaptırıyor	Şaka yapıyor	Rahatlamış
E	6	Nefret ediyor	Kaba	Endişeli	Sıkılmış
E	7	Yaptığı bir şey için üzgün hissediyor	Sıkılmış	Bir şey ilgisini çekmiş	Şaka yapıyor
E	8	Bir şeyi hatırlıyor	Mutlu	Arkadaşça	Kızgın
K	9	Rahatsız olmuş	Nefret ediyor	Şaşırmış	Bir şey düşünüyor
E	10	Nazik	Utangaç	İnanmıyor	Üzgün
E	11	Emrediyor	Umut ediyor	Kızgın	İğrenmiş
E	12	Aklı karışmış	Şaka yapıyor	Üzgün	Ciddi
K	13	Birşey düşünüyor	Canı sıkkın	Heyecanlı	Mutlu
E	14	Mutlu	Bir şey düşünüyor	Heyecanlı	Nazik
K	15	İnanmıyor	Arkadaşça	Oynamak istiyor	Rahatlamış
K	16	Kararını vermiş	Şaka yapıyor	Şaşırmış	Sıkılmış
K	17	Kızgın	Arkadaşça	Kaba	Biraz endişeli
E	18	Üzücü bir şey hakkında düşünüyor	Kızgın	Emrediyor	Arkadaşça
K	19	Kızgın	Hayal kuruyor	Üzgün	Bir şey ilgisini çekmiş
E	20	Nazik	Şaşırmış	Memnun değil	Heyecanlı
K	21	Bir şey ilgisini çekmiş	Şaka yapıyor	Rahatlamış	Mutlu
K	22	Şen	Nazik	Şaşırmış	Bir şey düşünüyor

K	23	Şaşırmış	Birşey hakkında emin	Şaka yapıyor	Mutlu
E	24	Ciddi	Yaptığından utanmış	Kafası karışmış	Şaşırmış
E	25	Utangaç	Suçlu	Hayal kuruyor	Endişeli
K	26	Şaka yapıyor	Rahatlamış	Sinirli	Pişman
E	27	Yaptığından utanmış	Heyecanlı	İnanmıyor	Memnun
E	28	İğrenmiş	Nefret ediyor	Mutlu	Sıkılmış

EK- 4

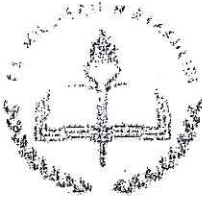
UMUT HAYDAR COŞKUN*uhcoskun@hotmail.com***KİŞİSEL BİLGİLER**

Doğum Tarihi : 28/08/1985**Uyruğu** : T.C.**Medeni Hali** : Evli**Cinsiyet** : Erkek**EĞİTİM BİLGİLERİ**

09/2014- Devam Ediyor **Ege Üniversitesi/İzmir**
Madde Bağımlılığı (Yüksek Lisans)
09/2013 – Devam ediyor. **Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir**
Özel Eğitim Bölümü (Yüksek Lisans)
09/2003 – 06/2008 **Ege Üniversitesi / İzmir (Lisans)**
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
09/1999 – 06/2002 **Şirinyer Lisesi (Lise)**

İŞ DENEYİMİ

04/2009- Devam Ediyor. **Adalet Bakanlığı/ İzmir Adliyesi / İzmir**
Psikolojik Danışman/Pedagog
06/2008 - 04/2009 **Ege Uğur Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi/İzmir**
Psikolojik Danışman

T.C.
İZMİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 12018877/604.01.02/3602347

03/04/2015

Konu:Umut Haydar COŞKUN

Araştırma İzni

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİNE
(Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü)
Buca/İZMİR

- İlgi: a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 07/03/2012 tarihli ve B.08.0.YET.00.20.00.0/3616 sayılı yazısı (Genelge 2012/13)
b) Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'nün 17/03/2015 tarihli ve 645 sayılı yazısı.
c) 02/04/2015 tarih ve 12018877/604.01.02/3576218 sayılı Valilik Onayı

Üniversiteniz Özel Eğitim Anabilim Dalı Özel Eğitim Yüksek Lisans Programı öğrencisi Umut Haydar COŞKUN'un "**Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi**" konulu tez çalışması için kullanacağı ölçekleri, Müdürlüğümüz Aliaga, Konak, Karabağlar, Buca ilçelerinde bulunan ekli listedeki ilkokul, ortaokullarda öğrenim gören ve rehberlik araştırma merkezlerine gelen 7-12 yaş aralığındaki öğrencilere uygulamak istediği ilgi (c) Valilik Onayı ile uygun görülmüştür.

Araştırması tarafından yapılan araştırmanın tamamlanmasından itibaren en geç iki hafta içinde Araştırmanın Teslimine İlişkin Taahhütname Tutanağı doldurulup, araştırmanın CD'ye aktarılması sağlanarak Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinize ve gereğini arz ederim.

Metin ENDER KARABULUT

Müdür a.

Şube Müdürü

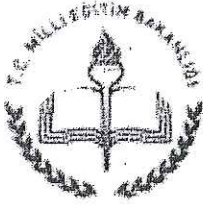
EKLER:

- 1- Valilik Onayı (1 sayfa)
- 2- Araştırma Değerlendirme Formu (1 sayfa)
- 3- Taahhüt Formu (1 sayfa)
- 4-Onaylı Veri Araçları(....sayfa)

Aşlı ile Aymetin
5070 sayılı yasa ile
elektronik olarak imzalanmıştır
3 Nis 2015

Hükümet Konağı C Blok Kat:8 Strateji Geliştirme Hizmetleri 1 Bölümü Konak/İZMİR
Elektronik Ağ: izmir.meb.gov.tr
e-posta: strateji35_1@meb.gov.tr

Tel: (0 232) 477 21 37
Faks: (0 232) 477 21 54

T.C.
İZMİR VALİLİĞİ
İl Milli Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 12018877/604.01.02/3576218

02/04/2015

Konu: Umut Haydar COŞKUN

Araştırma İzni

VALİLİK MAKAMINA

- İlgi:a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 07/03/2012 tarihli ve B.08.0.YET.00.20.00.0/3616 sayılı yazısı (Genelge 2012/13)
b) Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'nün 17/03/2015 tarihli ve 645 sayılı yazısı.

Dokuz Eylül Üniversitesi Özel Eğitim Anabilim Dalı Özel Eğitim Yüksek Lisans Programı öğrencisi Umut Haydar COŞKUN'un "**Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi**" konulu tez çalışması için kullanacağı ölçekleri, Müdürlüğümüz Aliğa, Konak, Karabağlar, Buca ilçelerinde bulunan ekli listedeki ilkokul, ortaokullarda öğrenim gören ve rehberlik araştırma merkezlerine gelen 7-12 yaş aralığındaki öğrencilere uygulamak istediği ilgi (b) yazı ile belirtilmektedir.

Söz konusu ölçeklerin uygulanmasının, yukarıda adı geçen İlçelerin ekli listedeki okullarında, 2014-2015 öğretim yılında eğitim öğretimi aksatmayacak ve eğitim kurumu yöneticilerinin uygun gördüğü şekilde yapılmasına oybirliği ile karar verilmiştir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınızı arz ederim.

Vefa BARDAKCI
Müdür

OLUR
02/04/2015
Fatih DAMATLAR
Vali a.
Vali Yardımcısı

T.C.
İZMİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

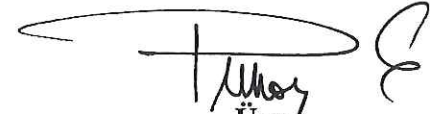
ARAŞTIRMA DEĞERLENDİRME FORMU

ARAŞTIRMA SAHİBİNİN	
Adı Soyadı	Umut Haydar COŞKUN
Kurumu / Üniversitesi	Dokuz Eylül Üniversitesi
Araştırma yapılacak iller	İzmir
Araştırma yapılacak eğitim kurumu ve kademesi	İzmir İli, Aliğa, Konak, Karabağlar, Buca, ilçelerinde bulunan ekli listedeki ilkokul, ortaokullarda öğrenim gören ve rehberlik araştırma merkezlerine gelen 7-12 yaş aralığındaki öğrenciler
Araştırmanın konusu	Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi
Üniversite / Kurum onayı	Var
Araştırma/proje/ödev/tez önerisi	Engelli Kardeşi Olan ve Olmayan Normal Gelişim Gösteren 7-12 Yaş Aralığındaki Çocukların Zihin Kuramı Becerilerinin İncelenmesi
Veri toplama araçları	Kişisel Bilgi Formu, Peabody Resim – Kelime Testi, Gözlerden Zihin Okuma Testi – Çocuk Formu
Görüş istenilecek Birim/Birimler	-----
KOMİSYON GÖRÜŞÜ	
İlgi: Milli Eğitim Bakanlığı'nın 07/03/2012 tarihli ve 3616 sayılı Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinleri Konulu, 2012/13 Sayılı Genelgesi. Genelge gereğince; araştırma başvurusu olması gereken nitelikler açısından incelenmiş olup, araştırmanın 2014-2015 öğretim yılında eğitim öğretimi aksatmayacak ve eğitim kurumu yöneticilerinin uygun gördüğü şekilde, yapılmasına oybirliği ile karar verilmiştir.	
Komisyon Kararı	Oybirliği ile alınmıştır.
Muhalf üyenin Adı ve Soyadı: ----	Gerekçesi; -----

KOMİSYON

31.03/2015

Komisyon Başkanı
Metin Ender KARABULUT

Üye
Pınar ERÇİFTÇİ ÇÜÇEN

Üye
Dr. Lütfü ÜLVER